

Szőke Béla Miklós:

Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzaskörzetében: Garabonc—Ófalu I—II.

BEVEZETÉS

Az Alsó-Zalavölgy öbölszerűen záródó déli végénél, Balatonmagyaród és Garabonc között légvonalban nagyjából félúton emelkedik ki a mocsaras ártérből Garabonc—Ófalu amorf szigete. Ezen a szigeten települt meg a török hódoltság utáni időben Garabonc lakossága és lakott ott az 1837-es nagy kolerajárványig — ennek emlékét őrzi máig is a sziget neve.

A kis-balatoni rekonstrukciós munkákat kísérő régészeti leletmentő ásatások során (bővebben: SZŐKE—VÁNDOR 1987b, 83—100) 1981 és 1984 között Vándor László és a szerző végzett a szigeten feltárásokat. Ennek során a sziget északnyugati szélén Garabonc I lelőhelyen több más korszak emlékei mellett egy Karoling-kori temető 81 sírját, ettől mintegy 250—300 m-re délre, a sziget nyugati szélén, Garabonc II lelőhelyen pedig egy másik, ugyancsak Karoling-kori temető 41 sírját tárták fel (KISBALATON 1986, 15—17). A két temető emlékanyagának széles kitekintésű, részletes régészeti és embertani feldolgozása önálló kötetben, német nyelven jelent meg (KAROLINGERZEIT 1992). Mivel azonban ez a kötet mind a zalai helytörténet iránt érdeklődők, mind pedig a szélesebb közönség számára nehezen elérhető, érdemesnek látszott a főbb eredményeket magyar nyelven is összefoglalni.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A temető helye, jellege

Garabonc—Ófalu sziget alapja egy É—D irányú jégkori homokdűne, amit változó vastagságban agyagréteg fedett be. Az idők múltával ez az agyagsáv a szél erodáló hatására a magasabb pontoknál egyre inkább lekopott, olyannyira, hogy a homok helyenként újra a felszínre bukkott. A 9. században ezeket a homoklencsét választották ki temetkezési helyek létesítésére az itt megtelepülők. A *homokos talaj* más korszakban is meghatározta e vidéken a temetkezés helyét: így volt ez már az 5. század elején (pl. Kilimán —

a szerző ásatása 1988, közöletlen), vagy a 7. században és a 9. század elején (pl. Zalakomár, Kehida, Söjtör — a szerző és VÁNDOR L. részben még folyó átsatásai), de még a korai Árpád-korban is (pl. Pusztaszentlászló [SZŐKE—VÁNDOR 1987a, 43], Balatonmagyaród—Kolon, Balatonmagyaród—Hídvégpuszta, déli rév stb. — a szerző és a VÁNDOR L. még zajló átsatásai [a kérdésről részletesebben: TETTAMANTI 1975, 87—89]). A garabonci sziget temetkezési helyül választásában azonban a geográfiai adottság mellett szerepet játszott az is, hogy közel feküdt Mosaburg/Zalavárhoz, sőt a helybeliek emlékezete szerint a szigetet Balatonmagyaród—Fekete szigeten át dorongút kapcsolta Zalavár—Várszigethez.

A két garabonci temető viszonylag kis sírszámú, már az antropológiai vizsgálatok előtt is nyilvánvalóan látszott, hogy mindössze néhány család használta temetkezési helyének. Tipológiailag az ún. lokális temető (*Ortsfriedhof*) kategóriába sorolhatók. Ez a temetőfajta Nyugaton a kései Meroving-időszakban jelent meg, s váltotta fel a korábbi nagy soros temetőket (*Reihengräberfeld*). Ez a változás a feudális szervezet fejlődésével, a naturálgazdálkodás intenzívebbé válásával függött össze: az ekkor nagy számban létesült kis gazdaságok, udvarházak külön, önálló temetőt is alapítottak; ezek a temetők a települési egységgel topográfiai szorosan összefüggtek, igen gyakran annak egyik szélénél feküdtek. Mivel pedig ezen közösségek tagjai természetesen szorosabb—lazább családi köteléket is alkottak, temetőikben meghatározóak a családi kötődéseket tükröző csoportosulások (SCHWARZ 1975, 343, 351; SCHWARZ 1984, 84—149).

A nyugatinak megfelelő átalakulási folyamat figyelhető meg a 9. század elejétől a Kárpát-medencében is: a késő avarkori több száz, néha akár több ezer sírból is álló soros temetők (pl. Győr—Téglavető dűlő [FETTICH—NEMESKÉRI 1943], Dévényújfalú (Devínska Nová Ves) [EISNER 1952], Keszthely környéki nagy temetők, Zamárdi, Budakalász stb.) helyett itt is megjelentek a kisebb családi temetők — csak a környéken maradvány Söjtör, Kehida, Vörs (KÖLTŐ—LENGYEL—PAP—SZENTPÉTERI 1992, 283—307) vagy Kapospula (GARAM 1972a,

97–103) —, s ez a tendencia a 9. század közepére már általánossá vált. A „helyi temető” egyik kritériumának megfelelően szinte a telep szélén létesült a temető Sopronkőhidán (TÖRÖK 1973) és Sopron—Présháztelepen (TOMKA 1969, 59–90). A temetők általában 20–30 sírtól max. 150–200 sírig terjedő nagyságúak nemcsak Pannoniában, de Alsó- és Felső-Ausztriában (FRIESINGER 1971; FRIESINGER 1972a; FRIESINGER 1971–74, 80; FRIESINGER 1975–77; TOVORNIK 1985a; TOVORNIK 1985b; TOVORNIK 1986), DNY—Szlovákiában (TOČIK 1971; HANULIAK 1990) és Morvaországban (DOSTÁL 1966, 13–19; MĚŘÍNSKÝ 1985) is, olyan közösségek temetkező helyei voltak tehát, melyeket kis számú, változó létszámú (néha csak egyetlen) nagycsalád létesített.

A környéken több település is kapcsolatba hozható a garabonci temetőkben eltemetettekkel. Így magán a szigeten, annak ÉK-i részén került napvilágra néhány települési objektum ebből az időszakból (Garabonc III. lelőhely), s nem kizárt, hogy ehhez a településhez tartozott az a pár kerék verem is, amit Garabonc I. temető területén ástunk ki. A szigettől északra fekvő Balatonmagyaród—Fekete szigeten pedig, amivel dorongút kötötte össze Garabonc—Ófalut, egy korabeli település nagyobb összefüggő felületét bontottuk ki 32 települési objektummal, köztük 7 félig földbe mélyített házzal (KIS-BALATON 1986, 5). Nagy a valószínűsége annak, hogy e két település hajdani lakói a garabonci sírokban találtak örök nyugalmat. A sírok száma alapján azonban úgy látszik, hogy temethettek ide távolabbi településekről is halottakat, így a Garabonc és Nagyrada között, a mocsár szélén terepjárással regisztrált telepről, vagy Balatonmagyaród—Brúner szigetek I–II, és Balatonmagyaród—Kányavár lelőhelyekről is (KIS-BALATON 1986, 4, 8–9).

A sírok tájolása

Mindkét temetőben nagyjából É—D irányú sorokat alkottak a Ny—K tájolású sírok. 25 sír volt pontosan Ny—K tájolású, a sírok több mint fele néhány vonásnyit eltért egyik vagy másik irányba (Garabonc I: 43 sír, II: 22 sír), de az erőteljesebb eltérés sem volt ritka (max. 8°-ig — Garabonc I: 14 sír, II: 10 sír). Egy sírban (I 77.) a halott elentétes, K—Ny tájolású volt, egy utántemetett kisgyermek pedig É—D irányban feküdt (I 9B. sír). A tájolási eltéréseknek nem volt különösebb rendszere, csak a II. temető déli szélén fekvő sírok következetes déli irányú eltérése feltűnő — itt azonban a talajfelszín déli lejtése adhat magyarázatot a jelenségre. A tájolási eltéréseknek az évszakonként eltérő napfelkeltével (CSALOG 1967, 228–238), vagy az uralkodó széliránnyal (TOMKA 1986, 165) való magyarázata esetünkben nem látszik meggyőzőnek.

A sírok mélysége és nagysága

A sírok Garabonc I. temetőben 20–160 cm közötti mélységben feküdtek, míg a II. temetőben a maximális sírmélység 110 cm volt. A 20–30 cm-es sírmélység az esetek nagy részében irreális, az eredetinel kisebb érték; ezek a sírok a temetőnek azon a részén feküdtek, ahol a természetes talajerózió és a földfelszín szántás okozta kopása a legerőteljesebb volt.

A gyermeksírok többsége 30–90 cm mély (Garabonc I: 28 sír, II: 15 sír), ennél mélyebb, de max. 110 cm mély sírt már csak ritkán ástak gyermeknek (Garabonc I: 6 sír, II: 1 sír).

Hasonló sírmélység jellemzi a felnőttek sírjainak többségét is (Garabonc I: 25 sír, II: 19 sír). 90–120 cm közti mélységre már kevesebb sírt ástak (Garabonc I: 12 sír, II: 3 sír), ennél mélyebb sír pedig már csak az I. temetőben került elő (15 sír). A legmélyebb sírokban feküdtek a közösség legelőkelőbb tagjai (pl. I 22, 24, 49, 55), de gyakori köztük a teljesen melléklet nélküli, vagy csak igen szegényes melléklettel eltemetett is (pl. I 11, 19, 40, 77, 79. sírok).

A garabonci temetőkkel nagyjából azonos sírmélységek jellemeznék egy sor 9. századi temetőt a Dunától északra fekvő Kisalföldön és Alsó-Ausztriában is, pl. Devín (Dévény)—Staré vinohrady (KRASKOVSKÁ 1963, 394–397), Bratislava (Pozsony)—Karlova Ves (KRASKOVSKÁ 1955, 235–243), Hurbanovo (Ógyalla) (TOČIK 1971, 184–190), Nitra (Nyitra)—Lupka (CHROPOVSKÝ 1962, 175–195), ill. Pitten (FRIESINGER 1975–77, 50–95), Mühling (FRIESINGER 1971–74, 56–67), Rabensburg (FRIESINGER 1975–77, 15–21). Néhány kiugróan mély sírtól eltekintve ez a mélységintervallum a meghatározó Keszthely—Fenekpuszta (CS. SÓS 1961, 247–264) és Letenye (H. KERECSENYI 1973, 135–142) sírjainál is. Jellemző, hogy az erősen hagyományörző közösségekben, mint pl. Sopronkőhidán (TÖRÖK 1973, 8–31), Tullnban (MEYERS 1969, 64–68; FRIESINGER 1971, 198–204) vagy Velký Grob (Nagygyurab) temetőjében (CHROPOVSKÝ 1957, 174–190) jóval gyakoribb a 200 cm feletti, max. 235–275 cm-es sírmélység, mely a megelőző avarkorban a tehetősebb díszöves, fegyveres réteg jellemző sírmélysége.

Tanulságos a sírgödör nagyságának vizsgálata is. A gyermeksírok alapterülete 0,3–1,2 m² közötti, néha ennél valamivel nagyobb, 1,4–1,6 m². A felnőttek sírgödre általában 1,2–2,0 m², több sír azonban ennél jóval nagyobb, 2,5–3,0 m². Ezekbe a nagyobb sírokba túlnyomórészt fegyveres, harcos férfiakat temettek: Garabonc I: 12 férfi, 2 nő, Garabonc II. 6 férfi, 0 nő. A tehetősebb nők sírjai azzal tűntek ki, hogy bár a sírgödör átlagos méretű volt, az átlagnál valamivel mélyebbre ásták őket (110–150 cm).

E szempontból áttekintve a tágabb környék korabeli temetőit, a következő szabályszerűségeket állapíthattuk meg:

1. A garabonci gyermeksírok méretei, mind alapterületük, mind mélységük tekintetében megfelelnek a korszak más temetői gyermeksírojainak.

2. A felnőttsírok méretei is az átlaghoz közel állnak. A férfiak sírjai majd minden temetőben nagyobbak és/vagy mélyebbek voltak. Jellemző azonban, hogy temetőnként egy-két sír kiugróan nagy méretűre és többnyire mélyre ástott volt:

a) A temetők egy részében ezekben is férfiak feküdtek, pl. Sopronkőhida (2,2 m²), Hurbanovo (Ógyalla) (3,1 m²), Nitra (Nyitra)—Lupka (2,8 m²), Devín (Dévén)—Staré vinohrady (2,6 m²);

b) más temetőkben azonban nőket temettek el ezekbe a sírokba, pl. Keszthely—Fenekpuszta (2,4 m²), Pitten (3,3–3,5 m²), Velké Bílovice (MĚŘÍNSKÝ 1985, 90–127) (3,9 m²), Bratislava (Pozsony)—Karlova Ves (1,9 m²).

3. Néhány esetben a temető sok sírja, vagy egy egész sírcsoport tűnik ki azzal, hogy alapterületük és mélységük az átlagnál nagyobb: míg Tulln temetőjében az északi sírcsoport felnőtt sírjai alig nagyobbak a gyermeksíroknál, max. 1,5 m², addig a déli sírcsoportban rendszeresen 2,5–3,0 m² méretűek. Velký Grob (Nagygurab) sírjai nem különböztek el területiálisan, de a méretek között nagyságrendi különbségek voltak: a kisebbek alapterülete 0,9–2,0 m², mélysége 50–130 cm, a nagyobbak alapterülete 2,5–5,1 m² és 80–275 cm mélyek. Az eltérések ezekben az esetekben talán nem csak társadalmi, hanem esetleg etnikai, kulturális tradícióbeli különbségekkel is magyarázhatók.

4. Az avar kor végétől kezdve általános tendencia, hogy a sírok alapterülete és mélysége is folyamatosan kisebb lesz. A 9. században még bizonyos ingadozások jellemzők: a korábbi normákhoz, tradíciókhoz való ragaszkodás mellett azonban több helyen már a 10. századra jellemző paraméterek sem szokatlanok, pl. Tulln északi sírcsoport, Pitten, Keszthely—Fenekpuszta. Az átalakulás folyamata különösen jól megfigyelhető Trnovec nad Váhom (Tornóc) (TOČÍK 1971, 137–184) temetőjében, ahol a sírok alapterülete és mélysége addig a legkisebb szintig csökkent, ami még racionális volt; ezek a paraméterek váltak ezután általánossá az Árpád-korban az egész Kárpát-medencében (SZŐKE—VÁNDOR 1987a, 47–49; HANULIAK 1990, 153).

A sírok formája

A két temetőben 27 sírnál nem lehetett sírfoltot megfigyelni. 3 sír szabálytalan, amorf alakú volt. A sírok közel fele, 52 sír (43%) lekerekített sarkú, négyszögletes (Garabonc I: 38, II: 14 sír). A többi 41 sír (34%) enyhébb vagy erősebb mértékben trapéz alakú: a koponya felé 20, a lábvég irányába 21 sírgödör szélesedett ki; több sírnál a keskenyebb vég erőteljesen lekerekített: a koponya felé 3, a

lábvég felé 6 esetben. A két sírvég közötti méretkülönbség 11 sírnál (főként gyermeksírok) 5 cm, 20 sírnál 10 cm, 10 sírnál 20 cm vagy még ennél is több volt. A trapéz alakú sírgödörökbe eltemetettek sem nem, sem életkor vonatkozásában nem mutattak kiugróan más értéket, mindössze Garabonc I. temetőben figyelhető meg, hogy a koponya felé kiszélesedő gödörforma inkább a női temetkezésekre jellemző (10 nő és 2 férfi feküdt az így megásott sírokban).

37 sírgödör jóval hosszabb volt a benne fekvő halottnál. Egy részüknél — kizárólag Garabonc I. temetőben — a halott mindkét sírvégtől azonos távolságra feküdt: 1 esetben 30–30 cm-re, 3 esetben 40–40 cm-re, 3 esetben 50–50 cm-re. Gyakoribb azonban, hogy valamelyik sírvéghez közelebb feküdt a csontváz: 23 sírnál a fejjéhez, 7 sírnál a lábvéghez közelebb.

Többnyire a sírgödör tengelyében feküdtek a halottak, 14 sírban azonban az egyik vagy másik sírfalhoz közelebb: 5 sírban a jobb, 9 sírban a bal oldalhoz közelebb. Sajnos a homokos talaj gyakran a sírfolt felismerését is erősen megnehezítette, a sírföld csak árnyalatban tért el a szűztalajtól, ezért nem lehetett felderíteni azt sem, vajon ezekben az esetekben nem valamilyen földpadkát hagytak-e a sírgödörben.

A sírgödör falát — az I 77. sír kivételével, ahol lépcsőzetesen szűkült a gödör — függőlegesen vágták le, alját pedig vízszintesre alakították, kivéve az I. 49. sírt, ahol a két sírvéget avar módra lemélyítették.

A trapéz alakú sírgödörök más korabeli temetőkben is megfigyelhetők, számuk azonban ott is korlátozott. Leginkább még Velké Bílovice (MĚŘÍNSKÝ 1985, 90–127) temetőjében fordulnak elő, ahol a sírok 60%-a trapéz alakú, s inkább a férfiakat temették ilyen sírokba. Sopronkőhidán (TÖRÖK 1973, 8–31) a 14 trapéz alakú sírból 13 a koponya felé szélesedett, az eltemetettek neme azonban arányosan oszlott meg. Hasonlóan a fej felé szélesedő trapéz alakú sírok dominálnak Hurbanovo (Ógyalla) (TOČÍK 1971, 184–190) vagy Závada (BIALEKOVÁ 1982, 125–136) esetében, míg Kaposvár—61. út (BÁRDOS 1985, 6–11, 30–42), Michal nad Žitavou (Szentmihályúr) (TOČÍK 1971, 191–199) vagy Bratislava (Pozsony)—Karlova Ves (KRASKOVSKÁ 1955, 235–243) temetőkben a láb felé kiszélesedő trapéz alakú sírgödörök voltak túlsúlyban. Végül a garaboncihoz hasonlóan arányos megoszlás jellemző pl. Pitten (FRIESINGER 1975–77, 50–95) vagy Sopron—Présháztelep (TOMKA 1969, 59–90) temetkezéseire. Sok esetben inkább csak jelzésszerűen (1–5 eset) tűnik fel néhány trapéz alakúra megásott sír. Természetesen nemcsak a Karoling-kori temetőkben bukkan fel ez a sírgödör-forma: megvan már a korai szarmata időszakban az Alföldön (VADAY—SZŐKE 1983, 122) és még a kora Árpád-korban is vidékünkön, pl. Pusztaszentlászlón, ahol a sírok 18%-a, 37 sír volt trapéz alakúra ásva (SZŐKE—VÁNDOR 1987a, 48–49; további példák a korszakból: TETTAMANTI 1975, 90; HANULIAK 1990, 152).

Koporsó

Mindössze 6 sírnál lehetett koporsóra vagy valamilyen sírépítményre utaló jeleket megfigyelni. Az I 24. sírban a koponya felé enyhén szélesedő koporsó, az I 73. és II 7. sírokban téglalap alakú koporsó elszenesedett famaradványait észleltük; a II 40. sírban két koporsószeg utalt a koporsóra. Az I 49. sírban egy nagyobb gerendakeretbe foglalt ácsolt ládába temethették a halottat, s nem véletlen, hogy itt volt a sírgödör két vége is lemélyítve. Végül az I 77. sír csontvázának helyzetéből arra következtethetünk, hogy a halottat egy túl rövid faladában temették el.

A koporsóban eltemetettek száma természetesen ennél jóval nagyobb lehetett (TOMKA 1977–78, 71–77), erre utal az alsó állról oldalra vagy hátra bukott koponya, a bordák és a medencelapátok fölé nyomódott karcsontok, a sípcsonttól elcsúszott szárcapocsont stb., vagy bizonyos leletek, így pl. az edénymelléklet előkerülési körülményei. Ilyen jelenségek a garabonci sírok nagy részénél is megfigyelhetők voltak. Emellett néhány esetben elképzelhető, hogy a halottat sásból, gyékényből készített lepelbe csavarva (ld. a feltűnően keskeny, szinte összepréselt helyzetben talált csontvázakat), esetleg bőrszakban temették el (utóbbira: CHROPOVSKÝ 1957, 192).

Koporsószeget főként a nagyobb közigazgatási központokban és közvetlen környékükön használtak a koporsó deszkáinak összefogására, a koporsófedél lezárására, így Zalavár–Vársziget (CS. SÓS 1963, Taf. XCIII. 14), Zalavár–Kövecses (CS. SÓS 1984, Taf. XLI), vagy Mikulčice (KLIMA 1983 172–188) temetkezéseinél. A koporsókapocs azonban már a megelőző, késő avar időszakban is eléggé elterjedt volt (TOMKA 1977–78, 17–108, Taf. I–VIII), miként az I 49. sír ácsolt sírépítményéhez hasonló konstrukciók is. Ezek a 9. század második felére már csak kuriózumszerűen tűnnek fel, így Zalavár–Vársziget 391. sírban (CS. SÓS 1963, 48, Abb. 24–26), Sopron–Présháztelep 9. sírban (TOMKA 1969, 72–74, 77) vagy Velký Grob (Nagyurab) 100. sírban (CHROPOVSKÝ 1957, 192, Obr. 5).

Kettős temetkezés

Az I 9. sírban nagymama és unokája, az I 54. sírban két testvér (egy közel azonos korú férfi és nő), a II 27. sírban anya az ágyékára helyezett fiával, akinek születésébe halhatott bele, voltak eltemetve. A pontos rokonsági kapcsolat meghatározását a csontvázak biokémiai vizsgálata tette lehetővé (erről alább ld. még bővebben). Egyébként az elhunytak neméből és életkorából következtethetnénk csak az eltemetettek családi kapcsolatára, azaz lényegében csak találgatásokra lennénk utalva, s valószínű, hogy a nagyjából egyidős férfi és nő esetében inkább férj–feleség viszonyra gondolnánk, különösen Ibn Ruszta és Gardízi

arab utazóknak a szlávoknál szokásos özvegyáldozatról tudósító leírásának ismeretében (GYÖRFFY 1958, 59; CS. SÓS 1961, 273–174).

A csontvázak helyzete

A sírok nagy részében a csontvázak háton fekvő, nyújtott helyzetben feküdtek, a karok a váz mellett nyújtva, a lábak szintén nyújtva, párhuzamosan, vagy a bokák felé összetartóan. A karok kisebb elmozdulásai, a bordák és a medencelapátok fölé vagy alá nyomódása, mint fentebb jeleztem, a koporsóba temetés, vagy a gyékényszövetbe tekerés következménye volt. 3–3 sírban a jobb, ill. a bal kar közel derékszögben be volt hajlítva, 5 sírban mindkét kart a has tájékára, a keresztcsonton keresztbe helyezték. Egy sírban (I 30. sír) a karok és lábak ún. békapozicióban, vagy lovagló helyzetben voltak.

A karok behajlítását szokás a kereszténységgel (főként a keleti, bizánci egyház hatásával) szokás kapcsolatba hozni (TETTAMANTI 1975, 96–101; SZABÓ 1976, 35; SZABÓ 1983, 83–97). Staré Město—Na Valach jól ismert templom körüli temetőjében, Method és tanítványai tevékenységének egyik központjának temetőjében azonban a sírok mindössze 4%-ánál volt a halott karja a has tájékára vagy a mellre hajlítva (HRUBÝ 1955, Obr. 9), s a többi morva temető sem mutat ettől eltérő képet (DOSTÁL 1966, 26–27). Zalavár–Vársziget templom körüli temetőire vagy Keszthely—Fenékpuszta sírjaira sem jellemző ez a kéztartás, úgy látszik tehát, hogy ez a szokás nem függ össze azzal, vajon az elhunyt pogány vagy keresztény volt-e; megvolt már a késő avar korban éppúgy (ČILINSKÁ 1966, 118; TOČIK 1970, 38–40; DAIM 1987, 94), mint ahogy élt még a kora Árpád-korban is (SZŐKE—VÁNDOR 1987a, 49; HANULIAK 1990, 155–157).

A békapozició, vagy lovagló helyzet korabeli párhuzama Staré Město—Na valach 15/48. sírja, a garaboncihoz hasonlóan női temetkezés (HRUBÝ 1955, Obr. 9), az előkép azonban a késő avar időszakba nyúlik vissza, amikor ez viszonylag gyakori testhelyzet mind a férfi, mind a női halottnál, főként a tehetősebb társadalmi rétegekből származóknál.

SÍRMELLÉKLETEK

A csontvázak mellett talált leletanyagot két nagy csoportra lehet osztani:

1. A férfi- és női sírokra egyaránt jellemző mellékletek, azaz a temetkezési szokásokkal összefüggő leletek, az étel- (állatsont, tojás) és az italmelléklet (edény, vödör), ill. a babonás okokból sírba tett, és a nemileg indifferens viseleti tárgyak (gyűrű, gomb).

2. A nemileg specifikus, nemhez kötődő mellékletek,

tehát a fegyverek, ékszerek, viseleti és speciális használati tárgyak.

Garabonc I—II temetőiben 52 egyén mindennemű leletanyag nélkül lett eltemetve (I: 33, II: 19 sír), további 16 sírban csak étel- és/vagy italmelléklet volt, de semmiféle személyes viseleti vagy használati tárgy, fegyver: a két kategóriába összesen 68 egyén tartozik, az összes 55%-a: közéjük sorolható az összes újszülött (0—1 éves), az infans I—juv. nagy része, és a matus—senilis korúak fele.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSSAL, HIEDELEMMEL KAPCSOLATOS MELLÉKLETEK

ÉTELMELLÉKLET

Állatsont

Csak Garabonc I temetőben adtak a halottal ételmellékletet. A II sírban talált ételmellékletből Vörös István meghatározása szerint:

háziatyúk	5
háziatyúk + tojás	1
tojás	1
háziatyúk + szarvasmarha	1
szarvasmarha	1
háziatyúk + sertés	2

Az állatsont pontos meghatározása révén rekonstruálható az is, melyik testtájékról milyen minőségű húst adhattak a halottal a túlvilági útra. Így az I 64. sírban fekvő halottnak egy kiváló minőségű marhahúsdarabot, a fartó egy részét (az acetabulum felső szélét) adták. Az I. 1. sírba két száraz borjúlábszárvég mellett egy csirke húsos részeit, mellét, a szárny húsos részeit és a combokat tették. Az I. 36. sírba egy fiatal sertés csülkét és egy teljes felső sonkáját, továbbá egy kakas szárnyát és alsó combját a csüddel, az I 30. sírba egy sertés alsó combjából való sonkadarabot és egy csirke szárnyát és alsó combját helyezték. Az I 23. sírban egy egész csirke volt, az I 47. sírban egy nyak és fej nélküli tyúk, továbbá egy tojás feküdt. Csirke vázrégiói voltak az I 2. (a hátból kivágott húsdarab), az I 75. (felső szárny), az I 16. (felső szárny és felső comb) és az I 13. sírban (a két szárny húsos részei és az alsó combok a csüddel). Csak egy tojás volt az I 46. sírban.

Jellemző, hogy a II ételmellékletes sír nem egyenletesen oszlott el a temetőben: az északi és keleti sírcsoportban egyáltalán nem, csak a középső és a déli, délnyugati sírok között fordultak elő, azaz csak az ide temetkező családoknál volt szokás (hús)ételt a túlvilági úthoz adni. Keszthely—Fenekpusztán is csak bizonyos családi (?) csoportokra jellemző a húsmelléklet adása (CS. SÓS 1961, 275). Garaboncon főként a gyermekek és a nők kapták, rajtuk kívül csak két senilis korú férfi sírjába helyeztek

húst. Jellemző, hogy az egyetlen kakas férfi sírjából került elő; Sopronkőhidán is csak férfiak sírjába tettek kakast (BÖKÖNYI 1973, 122).

Garabonc I temetőhöz hasonlóan más 9. századi temetőben is a leggyakoribb állatfajta a háziatyúk (*Gallus domesticus*) volt, különösen Alsó-Ausztriában és ÉNy-Magyarországon, így főleg Tulln (25%), Pitten (24%), Sopronkőhida (26%) sírjaiban, kisebb, a garaboncihoz hasonló arányban Pottenbrunn (FRIESINGER 1972a, 114—126), Mühling és Eggendorf am Wagram (FRIESINGER 1971—74, 84—85; FRIESINGER 1975—77, 98—99), ill. a felső-ausztriai Gusen és Auhof (TOVORNIK 1985a, 168—183; TOVORNIK 1986, 416—426) sírjaiban. Ezzel szemben elenyészően csekély számban található meg DNy-Szlovákia korabeli sírjaiban, különösen, ha szembeállítjuk ezt ugyanezen terület korábbi avar szokásával (Ambros 1980, 5—11); a háziatyúk mellékletül adását tehát — úgy látszik — ismételt főként az avarság továbbélő népcsoportjai őrizték meg temetkezési szokásaikban. Az alsó-ausztriai tyúkcsonatok elemzése egyébként azt mutatta, hogy ezeket a húsokat feldolgozva, sütésre előkészítve, vagy megsütve, ill. megfőzve tették a halott mellé, miként más emlősök húsaival is tették (FRIESINGER 1971—74, 84—85).

Az I 23. újszülött sírjában egy teljes tyúk csontváza volt, a koponyával együtt. Lehetséges, hogy itt a tyúkot nem (csak) ételmellékletként tették a sírba, hanem inkább babonás okból. Távoli példa, de talán az avarok révén a Kárpát-medencében is ismert elképzelés volt, amit a cse-remiszeknél jegyeztek le: temetéskor meg kell ölni egy tyúkot, hogy az a túlvilágon a halott könnycsepjeit összegyűjtse, mert a túlvilág fejedelme előtt a halott könnyek nélkül nem jelenhetett meg (K. KOVÁCS 1944, 21—22).

ITALMELLÉKLET

Kerámia

A két temetőben 37 sírban 45 agyagedényt, vagy agyagedény töredékeit, 1 favödrt és 1 ón- (?) vödrt találtunk. 9 sírban volt egynél több, de csak 1 sírban három edény (I 36. sír). Az I 22. sírban egy agyagedény és egy vödör, a II 1. sírban egy edényke és egy agyagpalack volt.

A sírok mintegy harmadában volt tehát edény (Garabonc I: 25, II: 12 sír). Garabonc II temetőben egyenletesen oszlottak meg a kerámiás sírok az egész temetőben, az I temetőben azonban csak azokra a sírcsoportokra jellemzők, ahol ételmelléklet is előfordult, azaz a középső és délnyugati sírcsoportra. Itt egyébként 6 ételmellékletes sírba italt (agyagedényt) is tettek az elhunyt mellé.

Az edénymelléklet fele gyermeksírokban (18), a többi női (10) és férfisírokban (9) feküdt. A megoszlás nem és életkor szerint a következő volt:

	női	férfi	együtt
neonatus	2	1	3
infans I	9	2	11
infans II	4	—	4
juvenilis	—	—	—
adultus	—	2	2
maturus	5	3	8
senilis	4	5	9
együtt	24	13	37

Az edények nagy része a láb felőli sírvégben feküdt, itt volt a vödör és az önedény (?) is (26), kevesebb volt a koponya felőli sírvégben (12), a combcsontok mellett és a jobb sírfalnál (7), továbbá a mell-, ill. hastájék felett (2). 14 edény a talpán állt, 20 az oldalán feküdt, 7 edényt eleve összetörve tettek a sírba. Az edények a sírfének szintjén, kétszer ráadásul a váz alatt (!) kerültek elő, sírba kerülésük ideje tehát azonos, vagy valamivel még meg is előzhette az elhunytét. Mivel csak kis számban lehetett koporsó nyomát megfigyelni, eldönthetetlen kérdés marad, hogy az edények mekkora hányada volt ezen belül, s mekkora ezen kívül a sírba helyezve.

Méret, űrtartalom

A sírokba általában kisméretű, 6–13 cm magas, 0,5–1,5 l űrtartalmú edényeket helyeztek. Csak 7 edény volt nagyobb, fazék méretű, 16–22 cm magas, 1,7–3,7 l űrtartalmú; ebbe a kategóriába tartozott a vaspántos favödör és az önvödör (?) is.

A tágabb környék korabeli temetőiben talált edények méretét és űrtartalmát összevetve a garabonciakéval megállapítható, hogy bizonyos temetők közössége hasonlóan két méretű kerámiát, egy kisebb, 8–14 cm magas, 0,5–1,5 l-es, és egy nagyobb, 16–21 cm magas, 2,2–3,5 l-es edényt használt sírkerámiának, pl. Mühling (FRIESINGER 1971–74, 57–65), Pottenbrunn (FRIESINGER 1972a, 114–126), Windegg (TOVORNIK 1977, 33–46). Ezzel szemben a temetők egy másik csoportjában, mint pl. Sopronkőhida (TÖRÖK 1973, 8–31), Pitten (FRIESINGER 1975–77, 50–94), Wimm (FRIESINGER 1984, 207–223), Gusen (TOVORNIK 1985a, 168–183) és Auhof (TOVORNIK 1986, 416–426) sírjaiban a nagyobb űrtartalmú edények túlsúlyban vannak. E kerámia jellemzője, hogy arányában zömökebb, szélesebb szájú és erőteljesebb vállú, max. magasság 20–22 cm, míg űrtartalma 4–4,5 l körüli.

A garabonci edénykollekciót a felső Duna-vidék Karoling-kori temetőiben találtaktól megkülönbözteti, hogy itt jóval nagyobb a kisméretű edények aránya, formájukban pedig a tojásdad és nyújtott hordóforma különböző variánsait mutatják, míg ott előnyben részesülnek a széles

szájú, erős vállú, viszonylag szűk aljú, inkább már fazék-méretű formák.

Kerámia csoportok

A garabonci edényeket formájuk, díszítésük, technikai kivitelük, technológiai sajátosságaik alapján — melyek egy-egy fazekas sajátosságai, jellemző forma- vagy díszítőelemei lehettek — csoportokra lehet szétválasztani (zárájfelben az összetartozást valószínűsítő jellegzetességek):

1. I 13, 36, 47, 53. (díszítésmód, edények alja omphalos-szerűen erősen benyomott),
2. II 4, 12. (edényforma),
3. II 14, 36. (edényforma, azonos méretű tengelycsap-benyomódás),
4. I 22, II 20, 27. (technikai sajátosságok),
5. I 44, 46. (technikai sajátosságok),
6. I 21, 41, 67. (forma és díszítésmód),
7. I 12a–b. (kivitelezés, díszítésmód),
8. I 1, 15, 35, 36. (edényforma),
9. II 7, 30. (kivitelezés technikai azonosságai, egyforma fenékbélyeg),
10. I 36, 46, 47. (edényforma és díszítés),
11. I 14, 48, 80, II 12, 18. (széles szájú fazekak),
12. I 21, 32. (szájperem és díszítés).

A fenti, többé-kevésbé összetartozó edények mellett több olyan, egyedi darab is sírba került, melyeknek nem volt párja a közösség kerámiájában, így az I 44, 69 és II 21. sírok egyedi formájú edénykéi, a II 32. behúzott peremű pohara, az I 23. kézzel formált, esetlen, hengeres testű pohara, az I 61. talpkorongos, behúzott peremű tálja, az I 59. gömbös testű, sűrű, vízszintes vonalkötegekkel díszített fazeka, mely a bolgár házikerámiára emlékeztet (DONČEVA—PETKOVA 1977. Obr. 33), és nem utolsósorban a korszak jellegzetes, polírozott felületű, sárga díszkerámiája az I 37. (töredék) és II 14. sírokból (palack).

Technológiai sajátosságok

Az edények többsége finomabb vagy durvább, néha kis-csillámos homokkal soványított agyagból készült. Alkalmanként a homokba apró kavicszúzalék (pl. I 36, II 36) is került, néha csak magában kavicszúzalékkal (II 21, 26) vagy pedig tört kagylóhéjjal soványították az agyagot (II 12, 30). Jellemző, hogy a homoksoványítású edények alját durva szemű homokkal, tört kavicssal „durvították”, nyilvánvalóan a jobb tapadás érdekében.

Az edényeket közepesen égették ki, színben a barna különböző árnyalatai jellemzik őket. A nagyobb fazekakon kívül vörösesbarna, belül sötétbarna, törésében szürkésfekete, fekete színűre égettettek.

Díszítés

A díszítés fésűszerű eszközzel lett az edény felületébe bekarcolva. Ez az eszköz legtöbbször 3—4 fogú, ritkábban 5—6 fogú, és csak egy edénynél volt 8 fogú (I 80. sír). 5 díszítőelemet variáltak: az egyes vízszintes, körbefutó vonalat, az egyes hullámvonalat, a vízszintes vonalköteget, a hullámvonalköteget és a ferde fésűbeszurkálást, melyeket 23 variációban alkalmaztak. Leggyakoribb a két hullámvonalköteg alatti két vízszintes vonalköteg (8), a három hullámvonalköteg alatti egy vízszintes vonalköteg (5), a három hullámvonalköteg (4), a két vízszintes vonalköteg közé fogott két hullámvonalköteg (2), az egyes hullámvonalak (2); a többi variáció csak egy-egy edénynél fordult elő.

Fenekébelég

8 edény alján plasztikusan kiemelkedő fenékébelég, 6 edényen a fazekaskorong tengelyének pozitív vagy negatív lenyomata látható. Azonos fenékébelég, egy körbe írt kereszt van az I 7. és 30. edényen, s azonos méretű tengely lenyomata látható az I 32. és 36., az I 14. és II 36. ill. az I 12. sír két-két edényén.

A fenékébelégekkel és a tengelylenyomatokkal kapcsolatban helyesen hívta fel a figyelmet Maria Comşa arra, hogy ezek az edények még kézi, s nem igazi gyorskorongokon készültek. A garabonci edényeken is gyakran látni utólagos korrekciók, javítások nyomai (pl. a hurkás felépítés nyomai az edény belsejében, vagy azok a kívül és belül is alkalmazott nyesések, faragások, melyekkel az egyenetlenül felépített edénytest szabálytalanságait kísérelték meg kiigazítani). A fenékébelég feltűnése az edények alján azonban egyúttal annak is jele, hogy megindult egyfajta fejlődés az otthon űzött, házi fazekasságtól az iparibb, manufaktúráis jellegű fazekasság felé (COMŞA 1961, 450—454).

Elégé elterjedt nézet, hogy a fenékébelég a szláv fazekasság jellegzetesége, azaz ethnikus specifikummal bír (RICHTHOFEN 1933, 115—122, EISNER 1966, 174—205; SLÁMA 1970, 157—165). De fenékébelég van már nem egy római kori edényen is — amiért fel is vetődött, hogy talán római tradícióra nyúlik vissza (DIACONU 1986, 79—80) —, s feltűnik a germán kerámiafajtákon, vagy a protobulgár és egyes avar edényeken is (NÄBE 1918, 71—88; SELLING 1955 passim; COMŞA 1961, 451—457; STANČEV 1948, 246; DONČEVA—PETKOVA 1977, 133—136; KOVRIG 1948, 120—131). Sokkal valószínűbb tehát, hogy az edényeknek ez a specifikus megjelölése a kerámia készítés fejlődésének egy bizonyos periódusára, és pedig a manufaktúrák feltűnésének időszakára jellemző. Nyilvánvaló, hogy a korai középkorban a világi és egyházi közigazgatási központok, fejedelmi székhelyek, hercegi, grófi udvarok kiépülésével tömeges igény jelentkezett a kerámia termékekre és az is evidens,

hogy az árukat bizonyos megkülönböztető jelekkel kellett ellátni. Kevésbé valószínű, hogy ezek a fenékébelégek az eladó, esetleg a fejedelem vagy a feudális úr rendelése vagy kívánsága szerint készültek (HÖLLRIGL 1930, 142— RIBAKOV 1948, 175—181, 365, 493—494), mint ahogy a valamiféle mágikus tartalom feltevése sem látszik reálisnak (COMŞA 1961, 458; SÁGI 1967, 55—88). A fentiek alapján inkább indokoltnak látszik az, hogy ezek a fenékébelégek a fazekas mestert, vagy a családot (STEFAN—BARNEA—COMŞA 1967, 205—220, Fig. 132—140) jelölték, s talán egyfajta bizonylatként a belső elszámolást segítették, vagy kezdetleges termékvédjegyként funkcionáltak (a kérdésről legutóbb FIEDLER 1992, 164—168).

A fenékébelégek egy része általános típushoz tartozik, minden jelentősebb központ produktumain megtalálható. Ilyen a plasztikus körbe foglalt kereszt, a küllős kerék vagy az átlókkal tagolt négyszög motívum. Ritkább az I 59. sír edényének ötlevelű virága (pl. Sopronkőhida [TÖRÖK 1973, 24. kép] és Pitten [FRIESINGER 1975—77, Taf. 62] több sírjának edényein), a svasztikára emlékeztető ember(?)-ábrázolás az I 41. sírban (Preslav — DONČEVA—PETKOVA 1977, 135, Obr. 42. 7—9), vagy a II 32. sír komplikált csillag- vagy virágmotívuma (EISNER 1966, 188, OBR. 5; DONČEVA—PETKOVA 1977, Obr. 42. 3). Egyedi az átlókkal osztott négyszögbe írt fekvő S-motívum (I 69. sír), és ritka a keresztzárak végeinek három ágra bomlása is (I 67. sír). Utóbbi legközelebbi párhuzama a környéken, Cserszegtomaj polírozott felületű sárga palackjának alján (CS. SÓS 1961, Taf. LXXII. 8) és Keszthely—Fenekpuszta 50. sír edényén (CS. SÓS 1961, Taf. LXXIII., 7), továbbá dunai bolgár lelőhelyeken (FIEDLER 1992, Abb. 37, Typ XIII/1—2) található meg.

A garabonci sírokba tett edények nagy többségéről megállapítható tehát, hogy technológiai és előállítási sajátosságaik alapján egy viszonylagos fejlettséget mutató, manufaktúra-szerűen működő fazekasközpontból kerültek ki. Az edények kevés kivételtől eltekintve lazábban-szorosabban összetartoznak, feltehetően egyazon fazekások produktumai voltak.

Díszkerámia

Az I 37. és II 14. sírokban talált palack, ill. -törredék kapcsán érdemes bővebben is szólni az ún. Fenekpuszta—Mikulčice típusú díszkerámiáról. E kerámiatípus jellemzői:

- a jól iszapolt agyag finom szemű homokkal soványított;
- az edénytest hurkásan felépített;
- a felület függőleges besimítással polírozott és
- kívül aranybarna, vörösbarna, törésében szürkés színűre égetett;

— leggyakoribb megjelenési formája pedig a palack: keskeny, hosszú nyakkal, öblös testtel, erős, gyűrűszerű szájperemmel és vastag, néha korongszerűen kiképzett talppal.

A palackforma mellett azonban ritkán egyéb formák is feltűnnek: kúpos pohár és gömbös testű fazék (Zalasabar—Borjúállás sziget, MÜLLER Róbert közöletlen ásatása), behúzott peremű tál (Alsórajk—Határi tábla, 27. sír — a szerző közöletlen ásatása), ikeredény és kulacs is (HRUBÝ 1955, Tab. 25. 6, 29. 11, 47, 48. 4, 51. 4, 68, 8; DOSTÁL 1966, Obr. 17; POULÍK 1975, Tab. 35). Az egyéb edényformák azért fontosak, mert arra hívják fel a figyelmet, hogy az analógiák keresésénél ne elsősorban a formai jegyek (pl. a palackforma), hanem inkább a specifikus fazekastechnológiai eljárások (a polírozás, vagy a sajátos aranyló sárga színárnyalatot eredményező égetés), a műhelyazonosság jegyei legyenek meghatározóak.

A fenti jellegzetességek félreérthetetlenül utalnak az előkép nemesfém jellegére. Úgy látszik, nem véletlen az sem, hogy ez a díszkerámia csak nagyobb közigazgatási központokban és közvetlen környékükön jelenik meg, így Mosaburg központja, Zalavár—Vársziget mellett Keszthely—Fenekpuszta, Cserszegtomaj (CS. SÓS 1961, 285—297, Taf. LXXII—LXXVI; CS. SÓS 1963, Taf. LXXXI—LXXXIV, LXVII. 17—18, LXV. 8, LVII 8), Esztergályhorváti—Alsóbárándpuszta, Zalasabar—Borjúállás sziget (MÜLLER Róbert közöletlen ásatásai), Zalakomár—Alsó Kolon, Zalakomár—Leshári dűlő, Balatonmagyaród—Hídvégpuszta (VÁNDOR László és a szerző ásatása), Vörs—Papkert B (SZENTPÉTERI József és KÖLTŐ László közöletlen ásatása) és Alsórajk—Határi tábla lelőhelyeken, ill. a morva fejedelmi központokban, Mikulčicén, Staré Měston és környékükön; olyan területeken tehát, ahol a keleti frank birodalom keleti peremterületének nemessége és a fegyveres kíséret nagyobb számban koncentrálódott. E társadalmi réteg tagjai szívesen terítették meg asztalukat a nemesfém edényekre emlékeztető kerámiapalackok, tálak, poharak és egyéb edények készletével. Ez az ízlés lehet a magyarázata talán annak a vékony falú, sárga színűre égetett palack- és korsőkészletnek is, amelyet az első bolgár cári udvarban, Pliszkan rejtettek el egy titkos alagútban 811-ben (Rašo RAŠEV ásatása, közöletlen). De ugyanezen ízlés szülte már a késő avar kori „sárga” kerámiát is, melynek a Fenekpuszta—Mikulčice típusú kerámiához való kapcsolódása így — ld. a kis füles bögrék mellett a nagyon hasonló palackokat, melyeket néha ugyancsak políroztak — sokkal érthetőbb és logikusabb (CS. SÓS 1961, 295).

A késő avar sárga kerámia és a Karoling-kori díszkerámia közötti kapcsolat kérdése már korábban is felmerült (SZŐKE 1956b, 229; SZŐKE 1960, 95—96; CS. SÓS 1961, 290—291). Mások szerint e kerámia gyökerei a késő római kori fazekasságig nyúlnak vissza, és bizánci közvetítéssel, talán épp a Cyrill (Konstantinos) és Method test-

vérpár révén jutott a Kárpát-medencébe (HRUBÝ 1955, 149; HRUBÝ 1964, 39; POULÍK 1948, 31). Cs. Sós Ágnes megkísérelte a két nézetet úgy összekapcsolni, hogy feltételezte, a késő római hagyományt a késő avar fazekasság közvetítette a Karoling-kori edényművesség felé (CS. SÓS 1961, 295). A közvetlen vagy közvetett bizánci közvetítés ellen látszik szólni azonban az, hogy ez a finom kerámia éppen a Bizánccal határos területeken, Bulgáriában, Albániában és a dalmát tengerparton hiányzik, míg az ott valóban bizánci hatásra vagy közvetítéssel megjelent kerámia — pl. az egy- és kétfülű, amfóraszzerű mázas korsók, palackok és egyéb edényformák — a 9. századi Kárpát-medencéből hiányzik teljesen.

Nyilvánvaló tehát, hogy ennek a polírozott felületű díszkerámiának közvetlen előképe a késő avar sárga kerámia volt, de a gyökerek a késő antikvitás helyett a nomád fémművesség talajából táplálkoztak (HORVÁTH 1935, 104 KK; CSALOG 1957, 135—139; SZŐKE 1960, 75—112; BIALEKOVÁ 1967, 5—76; GARAM 1969, 207—241). E kerámia formai párhuzamai a nagyszentmiklósi arany edénykészletben (LÁSZLÓ—RÁCZ 1977, 29—30) találhatók meg, s nem lehet kétséges, hogy a kerámia aranyló sárga színűre égetése és a felület polírozása szintén az aranyedény emléket idézi. Ilyen kapcsolat a fémművesség és fazekasság között a kortárs dél-oroszországi szaltovomajaki kultúrában is fennállt, amit a formai-tipológiai megfelelések világosan jeleznek (PLETNEVA 1967, 114—122).

A késő avar kori sárga kerámia és a Karoling-kori polírozott felületű díszedények közötti közvetlen kapcsolatot időrendi megfontolások miatt — miszerint a sárga kerámia csak a 9. század elejéig, míg a polírozott felületű csak a század második felétől volt használatban — szokás megkérdőjelezni (DOSTÁL 1966, 83—85). Ezt a problémát áthidalhatta volna, ha beigazolódná az a feltevés, hogy a polírozott felületű sárga kerámia Mosaburg/Zalaváron már a 9. század elején megjelent (CS. SÓS 1969, 95). Mivel azonban ez a keltezés csak a Zalavár—Récéskúti bazilika építési fázisainak (téves) interpretálásán alapult (SZŐKE 1976, 84), s másutt nem talált megerősítésre, a polírozott felületű kerámia megjelenésének a 9. század közepe tájára való keltezését továbbra sincs okunk megváltoztatni. Nem úgy a késő avar kerámia keltezésének felső határát! Hiszen a késő avar kultúra (és népesség) a 8. század végén nem szűnt meg tovább létezni, hanem csak — a Karoling hatalmi és kultúrszférába kerülve — fokozatos átalakuláson ment át (SZŐKE 1992a, passim). Ezt Mosaburg/Zalavár környékén több avar kor végi temető is igen szemléletesen demonstrálja, s bizonyosan nem a véletlen műve, hogy bennük a polírozott felületű kerámia is feltűnt: így Zalakomár—Leshári dűlő 225. sír közelében a korabeli járószinten volt egy töredéke (VÁNDOR László és a szerző ásatása, közöletlen), Vörs—Papkert B lelőhely temetőben pedig egyazon síron (106. sír) belül, egy egyszerű szőlő-

fürtcsüngős, félholdas alsó karikaívú, aranyozott bronz fülkarika (B V 5 típus: DOSTÁL 1966, 40—42, Obr. 10. 32) társaságában találtak egy polírozott felületű palackot és egy sárga füles bögrét (SZENTPÉTERI József és KÖLTŐ László ásatása, közöletlen).

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a késő avar sárga és a Karoling-kori polírozott felületű díszkerámiák között genetikai kapcsolat létezett, sőt rövid ideig talán egyidejűleg is használatban voltak. Az a nomád (avar) ízlésvilág pedig, mely a (nemes)fémedényt utánzó kerámia iránti igényben mutatkozott meg, töretlenül tovább élt, jeleként annak, hogy „fogyasztói” rétege sem halt ki, mindössze más köntösben, új szerepkörben jelent meg.

Favödör

Az I 22. sírban egy fiatal férfi mellett, egy agyagedény társaságában találtunk egy viszonylag nagyméretű, egyszerű kivitelű vaspántos favödört.

A késő avar kori temetők kései fázisában, kivált szlávok által is lakott vidékeken tűnnek fel a sírokban favödörök (SZÓKE 1992b), így vidékünk korabeli temetőiben is (a már többször idézett Zalakomár—Lesvári dűlő, Kehida—Központi tsz-major, Söjtör—Petőfi utca, Vörs—Papkert B temetőben és Nagypáli—Petőfi utca 3. sírban [MÜLLER 1978, 31—46]). Ezért feltűnő, hogy a Zalavár környéki Karoling-temetőben egyáltalán nem, vagy csak ritkán (leginkább még Keszthely—Fenékpusztán, a 4, 11, 32. és 55. sírokban: CS. SÓS 1961 250, 258; továbbá Kaposvár 61. út 72. sírban: BÁRDOS 1985, 11) kerültek elő. Hasonlóan hiányoznak a Karoling Pannonia más temetőiből, s a Felső-Dunavölgy korabeli lelőhelyein is csak elvétve bukkannak fel, így Bernhardsthal 1. sírban (FRIESINGER 1965/I 91—92, Abb. 4—5), Wieselburg 3. sírban, Steinabrunn 5. sírban, St. Andrä 4. sírban (FRIESINGER 1971—74, 108), Pottenbrunn 29. sírban (FRIESINGER 1972a, 129—130) és Pitten 12, 13. és 23. sírokban (FRIESINGER 1975—77, 53—57, Taf. 12, 13, 15). Fontos, hogy ezek a sírok leletanyaguk alapján inkább még a 9. század első felébe tartoznak, így nem véletlen, hogy a felső-ausztriai temetőben, mint Gusen—Berglitzl 139. és 182. sírokban (TOVORNIK 1985a 176, 181—182) és Auhof bei Perg 75. és 79. sírokban (TOVORNIK 1986, 420—421) is feltűnnek. Hasonlóan ritka és csak a 9. század korai évtizedeiből ismert favödör a dalmát tengerpart temetőiben is (BELOŠEVIĆ 1980, 115—116). Úgy látszik tehát, hogy a Kárpát-medencében és a Keleti Alpokvidéken eléggé egységesen csak a késő avar kor kései fázisában, más néven az avar kor végi időszakban, azaz a 9. század első felében, legfeljebb a század közepéig terjedő időszakig volt szokás vaspántos favödört sírba helyezni. A garabonci és a keszthelyi—fenékpusztai sírok favödrei tehát a temetőt létesítő első generáció halottaival kerülhettek sírba, a század közepe tájánál nem később.

A fentiek alól kivételt képez a morva fejedelemség területe, ahol a század második felében is folyamatosan tettek favödört a sírba, s viszonylag gyakran éppen a leggazdagabb mellékletekkel eltemetett férfiak és nők mellé (HRUBÝ 1955, passim; DOSTÁL 1965, 374—375). Mivel a 9. század második felétől Pannoniában már nem volt szokás vödört sírba tenni, a magyar honfoglalás után a Dunakanyar és Szekesfehérvár (Alba Regia) környékén a sírokban talán éppen morva közvetítéssel vagy az ő hatásukra tűntek ezek újra fel — s maradtak is ott a 11. század közepéig (TETTAMANTI 1975, 104).

HASZNÁLATI ESZKÖZÖK, ÉKSZEREK

Sarló

Garabonc I 9A. senilis korú nő hasán, az I 55. maturus korú kardos harcosnak pedig ugyancsak a hasán feküdt egy-egy fogazott élű sarló. A sarlók a Beranova—féle B I típusba sorolható ívsarlók, a rajtuk megfigyelt fogazás már római kori példányokon megjelenik (MÜLLER 1982/II 479—481).

A sarló mint a halott rontással szembeni védelmezésének eszköze, a vasbabona tárgya a késő avar kortól megjelent a Kárpát-medence sírjaiban (SOMOGYI 1982, 191—200, 1. térkép), s jellemző lelet még a 9. század első felében is (ERDELYI 1975, 153—163), később azonban ugyanazt a folyamatot figyelhetjük meg, mint a vaspántos favödörknél. A Karoling-időszakból a Felső-Dunavölgy és a Dunántúl területéről már csak Tulln 1. sír (MEYERS 1969, 64, Abb. 4, 7), Pottenbrunn 6. sír (FRIESINGER 1972a, 115, 127; Abb. 6, 23, Taf. I), Sopronkőhida III. sír (TÖRÖK 1973, 26, 27. tábla 1), Keszthely—Fenékpuszta 11, 27. és 32. sírok (CS. SÓS 1961, 250—258, Taf. LXVII. 1—2) és Letenye 1. sír (H. KERESZÉNYI 1973, 135—137, 3. ábra 1—2) tartalmaztak sarlót, s a dalmát tengerparton is ritka (BELOŠEVIĆ 1980, 116—117). Ezzel szemben a morva fejedelemség területén a 9. század második felében is gyakori (DOSTÁL 1966, 88; SOMOGYI 1982, 2. térkép), főként fegyveres harcosok sírjában (POULÍK 1948—50, 166—167; HRUBÝ 1955, 396; TOČIK 1971, 183, 197 stb.). Mivel a sarló főként fegyveres férfi, és néha gazdag, többször szegényesebb női sírokban kerül elő a hastájékon vagy a lábak felett keresztbe fektetve, az a vélemény látszik inkább beigazolódni, hogy a sarló elsősorban mint a vasbabona tárgya, s nem mint munkaeszköz került a sírba (SOMOGYI 1982, 191—200). A magyar honfoglalás korában, a 11. század közepéig, talán a vödörkhöz hasonlóan, morva közvetítéssel vagy közvetlen morva hatásra (?) jelent meg újra a Kárpát-medence sírjaiban (TETTAMANTI 1975, 110; SOMOGYI 1982, 3. térkép), maga a sarló ugyanis, mint a szó bolgár—török eredete jelzi, már korábban a magyarság munkaeszköz-készletének tartozékává vált (FODOR 1983, 139—153).

Vaskés

A két temető sírjainak mintegy negyedében, összesen 30 sírban találtunk vaskést. Nem és életkor szerinti megoszlásuk a következő:

	nő	férfi	összesen
inf. I	—	—	—
inf. II — juvenilis	1	1	2
adultus	1	1	2
maturus	5	12	17
senilis	4	5	9
összesen	11	19	30

A vaskés tehát elsősorban az idősebb korosztályokba tartozó felnőttek sírjainak melléklete. A biokémiai vizsgálatok alapján (ld. bővebben alább) e sírok főként az első és második generáció halottait rejtették, a szokás tehát a közössége alapítójánál volt élő, a későbbiekben egyre inkább kihalt.

Méret és nem szerinti megoszlás a következő:

Vaskés h.:	Penge sz.:	nő	férfi
8—12 cm	1,0—1,5 cm	7	2
13—16 cm	1,5—2,0 cm	4	6
18—23 cm	2,0—3,0 cm	—	9
27—31 cm	2,7—3,7 cm	—	2

Míg a kisebb méretű kések mind férfi-, mind női sírokban megtalálhatók (bár e kategórián belül is a kisebbek inkább a nőkhöz, a nagyobbak a férfiakhoz tartoztak), a 18 cm-nél nagyobbak csak férfiak sírjaiba kerültek. Ebben valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy ettől a mérettől kezdve a kések már fegyverként (sax) is funkcionálhattak (HÜBENER 1989, 75—84; LEINTHALER 1990, 41—42).

A késpenge a nyélhez háromféle módon kapcsolódhatott: a legtöbb középső állású (22), ritkább (7) az alsó, és még ritkább a felső állású (1). A pengét gyakran vércsatornával látták el, függetlenül a kés méretétől (14). Két késnél a pengetőt kis vaspánttal erősítették meg, miként a saxoknál szokás (I 17. és 56. sírok), ez a technikai megoldás azonban csak a későbbi középkorban válik általánossá.

A kések a penge formája alapján az alábbiak szerint csoportosíthatók (BERGER 1963, 58—60; AHRENS 1983, 51—64 és KOCH 1984, 118—122 tipologizálása alapján):

1. Egyenes hátú, a hegy felé felhúzott éllel (22 eset);
2. Szögletben megtörő hátú, (erősen) felívelő éllel (I 55, 59, 60. és II 7. sírok);
3. Ívelt hátú, a hegy felé felhúzott éllel (I 38. és 49. sír);
4. Keskeny lándzsa alakú penge (I 5. és 35. sír);
5. Görbe hátú, a hegy felé felhúzott éllel (II 10. sír).

A kések többsége fa hüvelyben volt, melyek maradványait többé-kevésbé megőrizte a rozsdá. Két sírnál valószínűsíthető, hogy a fatokot bőrrel is bevonták (I 76. és 78. sírok), két másiknál pedig a tok élfelőli szélét vaspánttal

erősítették meg (ún. balti szerkezetű késtok — I 55. és II 15. sírok).

A 30 vaskésből 25 a bal, 5 a jobb oldalon feküdt, mindig a viseletnek megfelelő helyen. Egyetlen sírban (II 7. sír) volt — talán babonás okból — egy kettétört vaskés a sírba téve. A korabeli temetőkben csak Gusen 136. sírban volt hasonló regisztrálható (TOVORNIK 1985a, 176). Maga a szokás talán a kelta időktől nyúlik vissza, de még a 10—11. században is vannak rá példák (TETTAMANTI 1975, 110).

A kések helyzete alapján háromféle viseleti mód volt rekonstruálható:

1. Csak a férfisírokban volt vaskés a combcsontok oldalán, azaz az övről alácsüngő tokba helyezve hordhatták őket.

2. A medencelapátokon, ill. a medencelapát és az alkarcsontok között került elő mind férfi-, mind női sírokban a kések másik csoportja. Ezeket vsz. közvetlenül az övhöz erősítették tokban hordhatták.

3. Gyakrabban női, mint férfisírokban található a vaskés a könyök belső oldalánál, vagy a felső kar és a bordák között, ami arra utal, hogy ebben az esetben a felső ruházathoz erősíthették a tokot, vagy azon alakíthattak ki erre a célra egy zsebet.

Analogiák a temetkezési szokáshoz

Tomka Péter részletesen elemezte a Kisalföld avar kori késmellékletes sírjait (TOMKA 1973, 27—75). Nagy anyagon végzett vizsgálatai alapján megállapítható, hogy míg a korai avar korban mind a férfi-, mind a női sírokban a bal oldali késviselet dominált, ez a késő avar korra megváltozott, s a férfisírokban egyre gyakoribbá vált a jobb oldali viselet, míg a női sírokban továbbra is a bal oldalon maradt a vaskés. A 9. századi kisalföldi, pannoniai és felső-dunavölgyi temetőket e szempontból megvizsgálva (SZŐKE 1992b) megállapíthatjuk, hogy a viselet helye újra változott: a férfiak visszatértek a bal oldali viselethez. Jellemző ugyanakkor, hogy azokban a temetőkben, amelyekben a 10. században, a magyar honfoglalás után tovább is temetkeztek (Ondrohov [Ondroh] I—II, Trnovec nad Váhom [Tornóc]), ismét változott a késviselet: jelentősebbé vált mindkét nemnél a jobb oldali viselet.

A késsel eltemetettek arányában is változásokat észlelhetünk: az összes feltárt sírhoz viszonyítva 30—60% közötti a késmellékletes sírok száma (kivételesen Győr—Téglavető dűlő, ahol a 889 sírből csak 125 tartalmazott vaskést, a sírok 13,8%-a — FETTICH—NEMESKÉRI 1943, passim), ezzel szemben a Karoling-kori temetőkben az átlagérték 20—30%, a zalavári templom körüli sírokban pedig még kisebb az érték, alig néhány százalék, ami nyilvánvalóan a keresztény temetési előírások betartásának következménye.

Az elhunyt neme, életkora és a késmelléklet adása kö-

zotti összefüggést vizsgálva megállapítható, hogy míg a pannoniai Karoling-kori temetőkben ritkán tettek gyermek sírjába kést, akkor is legalább már inf. II életkorának kellett lenni, a felső—dunavölgyi temetőkben gyakori volt a gyermekeknél, köztük nem ritkán az inf. I életkorúaknál is a késmelléklet. A felnőtt korúaknál azonban az egész régióban az idősebbek sírjaiban dominált a kés mellékletül adása.

A kések mérete és az elhunyt neme közötti összefüggés ugyancsak mutat bizonyos regionális különbséget. Míg a Dunántúlon és a Felső—Dunavölgyben a Karoling-kori temetők nagyjából a garabonci tendenciákat mutatják, azaz hogy a nők kisebb, a férfiak nagyobb késeket használtak, a kislétföldi temetőkben a 9. században is nagyjából egyformán kis méretűek a kések mind a nők, mind pedig a férfiak sírjaiban. Itt tehát, úgy látszik, a 9. században is tovább őrizték az avar hagyományokat.

Balti szerkezetű késtok

Egyértelműen nyugati hatásra jelent meg a Kárpát-medencében (KNORR 1938, 479—545). Bár a legszebb késtokveret Staré Město—Na Valach 547 (23/48). sírból ismert (HRUBÝ 1955, 174, 412—413, Obr. 29. 2, Tab. 54. la—b), mégsem tartozott a vas- vagy ritkábban réz/bronzpánttal erősített késtok a morva fejedelemség anyagi műveltségének alaprétégehez. Ezzel szemben a Keleti-Alpokvidék, Pannónia és Dalmácia sírjaiban viszonylag gyakran fellelhető (SZŐKE 1992b). A szűkebb környéken, azaz csak a Dunántúlon maradvá ilyenek: Sopronkőhida 18. és 37. sírok (TÖRÖK 1973, 12, 15), Keszthely—Fenékpuszta 39. és 74/47. sírok (CS. SÓS 1961, 260, ill. MÜLLER Róbert ásatása 1974-ben, közöletlen), Zalavár—Vársziget 257. sír (tévesen sarlófőredéknek leírva CS. SÓS 1963, 79, Taf. LII), Zalavár—Kövecses 34. sír (CS. SÓS 1984, 38, Taf. I. 14). A keskeny vaslemezpánt, amit középtájt szélesebbre kalapáltak, majd kétrét hajtvá 3—4 szegeccsel erősítettek a késtok él felőli széléhez, láthatóan azokon a területeken volt gyakrabban alkalmazva, amelyek a keleti frank birodalommal közvetlenebb kapcsolatban álltak.

Gyűrű

A két garabonci temetőben csak ritkán találtunk gyűrűt: az I 16. fiatal fiú tarsolyában volt egy pajzsos fejű bronz lemezgyűrű, míg az I 41. kislány jobb kezének egyik ujjára húztak egy négyszögletes fejű, pontkördíszes bronz gyűrűt.

Pajzsos fejű gyűrű

Az I 16. sír gyűrűje általánosan elterjedt típus a keleti frank birodalom keleti határzónájában. Díszítése — a keresztalakba rendezett nagyobb és az azokat körülvevő kisebb, pontszerű dudorok — e gyűrűfajtára jellemző, egyik legközelebbi párhuzama a típusnak nevet adó Blučina temetőjének VI. sírjából ismert (POULÍK 1948, 144—145, Tab. XLIX. 12, 12a). Gyermek, férfi és nő sírjában egyformán megtalálható, legtöbbször mégis nők sírjából kerül elő. Egyaránt viselik a jobb és bal kézen, bár utóbbin valamivel ritkábban, s általában a középső ujjra húzták. Nem ritka, hogy mindkét kézen van belőlük egy-egy, sőt, esetleg több is.

A pajzsosan kiszélesedő fejű lemezgyűrűt szokás „Duna-vidéki” eredetűnek nevezni, megjegyezve, hogy ott pedig bizánci hatásra jelent meg (POULÍK 1948, 54—55; HRUBÝ 1955, 268; BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 142—153). Josef Poulík a 9. század második felére (POULÍK 1947, 153—157; POULÍK 1948, 54), Vilém Hrubý a 9. század utolsó harmadára — 10. század első negyedére (HRUBÝ 1955, 268). Vojtech Budinský—Krička a 9. század második harmada utánra (BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 142), míg Bořivoj Dostál a 9. század második felétől a 10. század második feléig keltezi ezt a gyűrűtípust (DOSTÁL 1965, 394; DOSTÁL 1966, 58). Herwig Friesinger számol néhány korai síregyüttes alapján először azzal, hogy már a 9. század első felében megjelent (FRIESINGER 1971—74, 97). A gyűrűtípus elterjedése alapján Dostál felvetette, hogy a 9. században ez az ékszer a morva fémművesség produktumaként terjedt el a szomszédos területeken is (DOSTÁL 1965, 394). Végül a dalmát tengerpart hasonló ékszereiről Jankó Belošević azt tartja, hogy azok a Koman-kultúrából bizánci közvetítéssel jutottak el már a 8. században Dalmáciába (BELOŠEVIĆ 1980, 94—95).

A pajzsos fejű gyűrűk előképeiről legrészletesebben Kovrig Ilona fejtette ki nézeteit (KOVRIK 1960, 161—162). Kiindulópontnak Castel Trosino S. és 168. sírok filigrán- és ékkördíszes gyűrűit tartja, melyeket Pannoniában azok a spirálisan tekert, középen pajzsosan kiszélesedő fejű, vésett vagy trébelt díszű, főként ezüstműből készített gyűrűk követnek (pl. Keszthely—Fenékpuszta Horreum, Keszthely (Hévíz)—Dobogó, Pécs—Köztető X. sír, Cserkút stb.), amelyek a 6. század végétől a 7. század közepéig, kivételesen a 8. század elejéig voltak divatban. S bár Kovrig Ilona fogalmazása szerint „nem lehetetlen, hogy innen, Pannoniából terjedt szét ez a gyűrűforma a 9. század folyamán északnyugat és délkelet felé, szláv területekre, tekintve, hogy tudomásunk szerint e területeken a 9. század előtt nincsenek még előzményei” (KOVRIK 1960, 162), sajnos

sem Pannoniában, sem az avar kaganátus területén másutt nem ismerünk a 8. századból pajzsos fejű gyűrűket. Más szóval a formailag és díszítésében is rokon 7. és 9. századi gyűrűk nincsenek kontinuos kapcsolatban egymással.

Ezért tehát kissé váratlan, hogy a 9. század elején, az avar kor végi temetők egész sorában — ráadásul nagyjából azon a területen, ahol a 7. században már divatban volt, bár nagyobb hangsúllyal a Dunától északra fekvő Kisalföldön —, újra megjelent a pajzsos fejű gyűrű, s nagyjából ezzel egyidőben, vagy röviddel később a Felső-Dunavölgyben is sírba került (a lelőhelyek jegyzékét ld. SZŐKE 1992a, 869–870 és SZŐKE 1992b). E gyűrűtípus jellemzői, hogy a pajzsrész még keskeny, kisméretű rombusz alakú, s gyakrabban vésséssel, poncolással, mint trébeléssel díszített. Sajátos jelenség, hogy ugyanezekben a temetőkben gyakori a hasonlóképpen poncolt-véssett díszű, széles pántgyűrű. Éppen ez a körülmény hívja fel a figyelmet arra, hogy a pajzsos fejű típust talán az egyszerű pántgyűrű továbbdíszítésének igénye hívta életre; ezért alakították a gyűrű előlapját — mind tudatosabban és következetesebben — pajzsos fejjé, míg a 9. század közepe tájára elnyerte végső formáját, az ovális vagy kör alakot, s létrejött a blučinai típus néven ismertté vált gyűrűforma. Ha egy ilyen természetes fejlődési folyamatot tételezünk fel, akkor nem kell feltétlenül genetikus kapcsolatot keresnünk a 7. századi formai előzményekkel, s érthetővé válik az is, miért nem rögtön a széles, ovális vagy kör alakú gyűrűfej jelent meg a 9. század elején, hanem az egyszerű pántgyűrűkhöz még közelebb álló, alig kiszélesedő rombuszfejű példányok. Ez a fejlődés pedig külső formai behatás nélkül, spontán ment végbe az avar kor végi „Duna-vidéken”. Az eredeti meghatározásánál tehát továbbra is helyes a „Duna-vidéki” jelző, a bizánci hatást azonban (a Koman-kultúrába nyúló előzményig) bizvást elvethetjük, ahogy a blučinai típusnak kizárólagosan morva műhelyhez kötését is. Ezt az ékszer — avar tradíciókhoz visszanyúlva — a keleti frank peremvidék kevert etnikumú köznépe közösen alakította ki: végső formáját e köznép kultúrájának egysége — „karoling” — arculata kiformalódásával egyidőben nyerte el.

Négyszögletes fejű, pontkördíszes gyűrű

Az I 41. sír bronz gyűrűjének nincs közvetlen párhuzama. Egyszerű díszítése a már említett avar kor végi pántgyűrűkön megjelenik, pl. Nové Zámky (Ěrsekújvár) 56. és 136. síroknál (mindkét sírban kisméretű, pajzsos fejű gyűrű is volt) (ČILINSKÁ 1966, Taf. XXIII, XXXI), de megvan a korai felső-Duna-völgyi sírokból is, pl. Auhof 81. sír (TOVORNIK 1986, 421), Pottenbrunn 117. sír (JUNGWIRTH—WINDL: FuÖ 12 [1973] 132), Pitten 79. sír (FRIESINGER 1975–77, 77–78, Taf. 36) és Rohrbach 1. sír (FRIESINGER 1975–77, 5–6, Taf. 6–7). Hasonló

formájú fejrész ismert Pottenbrunn 143. sírból, bevéssett -X- mintával (JUNGWIRTH—WINDL: FuÖ 12 [1973] 133), Rajhrad 70. sírból aranyból, bevéssett kereszt mintával (STAŇA 1984, Abb. 2. 3), Judenbichl 22/a. sírból ékkő helyével, s ugyanott a 76. sírban aranyból, bevéssett emberfejjel díszítve (DOLENZ 1969, 33, 38–39, Taf. 25. 15, 26, 30. 3), Pitten 91. sírban szabálytalanul bemélyített díszítéssel (FRIESINGER 1975–77, 82–83, Taf. 42), s a dunai bolgároknál, Galiče 59. sírban (VAŽAROVA 1976, 241, Obr. 151. 3). Ez a garabonci gyűrű tehát egyfajta átmenet az egyszerű, pontkördíszes pántgyűrű és a vésett-vagy ékkördíszes pecsétgyűrű között; sajátos hibrid kivitele pedig talán már korai kísérlet a 10. századi ún. lépcsős fejű gyűrűtípus kialakításához (SZŐKE 1962, 98; GIESLER 1981, 109–116).

Gomb

Garabonc I 16. sírban, egy ifjú bal falcsonjtja mellett öntött tömör bronz füles gomb feküdt. Az I 47. kislány bal vállánál egy egyszerű, bronzlemezéből készített gombot találtunk, míg a II 38. lányka bal kulcscsonjtja és csigolyái között egy öntött ólom gombocská volt, melyet kereszt alakba rendezett plasztikus lécdísz, a keresztcsárak között pedig hasonló dudorocskák díszítettek. Mindhárom gomb tehát gyermeksírból volt, s következetesen a bal vállnál feküdt, azaz olyan felsőruházathoz tartoztak, melyet a bal vállnál zártak. Jellemző ez a viseleti hely más közösségekre is, így pl. Keszthely—Fenekpuszta 3. sír (CS. SÓS 1961, 247–248, Taf. LIV. 4), Pitten 91. sír (FRIESINGER 1975–77, 82–83, Taf. 42), Großweikersdorf 1. sír (FRIESINGER 1971–74, 74–75, Taf. 19), Pobedim 75/66. sír (VENDTOVÁ 1969, 187) stb., másutt azonban középtájt, az áll alatt záródó, vagy a jobb vállon gombolódó viselet szerinti helyen találhatók meg a füles gombok, ritkán pedig párosával, a két vállon egy-egy gomb zárta (díszítette?) a ruhát.

A füles gomb az egyik olyan jellegzetes viseleti tárgy, ami a 9. században jelent meg a keleti frank peremterület népeinél, s a legalsótól a legfelsőbb társadalmi rétegig egyformán népszerű volt: készültek aranyozott ezüst és bronzlemezéből, díszítették őket granulációval, filigrándróttal, üvegberakással, vésett-poncolt növényi és állati vagy geometrikus motívumokkal, de díszítetlen bronzlemezéből, esetleg bronzból, ólomból öntve, vagy üvegpasszából gyúrva és bronz- vagy vasfüllel ellátva is (DOSTÁL 1966, 60–65, FRIESINGER 1971–74, 105).

Bronz lemezgomb

Viszonylag ritkán előforduló gombtípus, a garabonci példányhoz hasonlóan kényszer szülte „házilagoss” kivite-

lűek, ld. pl. Devín (Dévén)-Staré vinohradý 24. sír (KRASKOVSKÁ 1963, 396, Tab. IV. 6–7), Pobedím 90/66. sír (VENDTOVÁ 1969, 189, Obr. 57. 19), Krungl 66. sír (MODRIJAN 1963, 70) stb.

Öntött bronzgomb

Legközelebbi párhuzama Pitten 91. sírból (FRIESINGER 1975–77, 82–83, Taf. 42), ill. Prušánky 78. sírből (Zdeněk KLANICA ásatása, közöletlen) ismert, az öntött bronzgomb azonban inkább már a honfoglaló magyarokkal a 10. században feltűnő viselet tartozéka (SZŐKE 1962, 79).

Öntött ólomgomb

Párhuzamait Morvaországból ismerjük, s többnyire más, ugyancsak ólomból öntött ékszerrel, mint többtagú rúdgyöngy, lunula, kereszt stb. fordul elő. Megjelenését a 9. század utolsó negyedére, végére és a 10. század elejére keltezük, s feltételezzük, valószínűleg jogosan, hogy „keresztelési ajándék” volt, s mint ilyen a Metód halála (885) utáni nyugati — salzburgi — térítő tevékenység újbóli felélénkülésének materiális bizonyítéka (MĚŘÍNSKÝ 1988, 122–145). Feltehetően Salzburgban vagy Passauban készítették őket, amit pl. az azonos öntőmintából kikerült kereszt (Windegg—Gars-Thunau—Bernhardsthal) elterjedési útvonala bizonyít. Az újraterítés kizárólagos morva irányultságát, s az „ólomékszerek” esetleges morva készítése központjának feltételezését (MĚŘÍNSKÝ 1988 passim) a garabonci példány előkerülése megkérdőjelezi.

NEMZETHEZ KÖTŐDŐ MELLÉKLETEK

A: FÉRFISÍROK

FEGYVEREK

Kard

Az I 55. maturus korú férfi jobb karja alatt egy vaslemez koptatókkal felszerelt fa tokban kétélű vaskard (teljes H: 84 cm, penge H: 72,6 cm, Sz: 4,4 cm, hegyénél 3,5 cm) feküdt, markolattal a koponya mellett, hegyével a jobb medencelapát felett. A kard markolatszerelékei és a kardhüvely vasalásai másodlagosan, rézforrasz alkalmazásával, „háziilag” kivitelben készültek.

Mosaburg/Zalavár körzetében csak Keszthely—Fenékpuszta 9. sírban volt még vaskard, mely a közlő szerint nem nyugati típus, hanem „inkább az avar kor kétélű kardjaira emlékeztet”, azaz szintén helyi készítmény lehetett, keresztvasa pl. „egy vaslemezről lett hajlítva és végein némileg kerekre kovácsolva” (CS. SÓS 1961, 270).

A garabonci kard markolatszerelékeinek összeállításánál használt rézforrasz a vidék kovácsainál mind korábban (ld. pl. az avar kor végi sírok vas csörgőit), mind pedig a Karoling időszakban ismert volt (ld. pl. az I 76. sír sarkantyúszárának rézforrasszal történt reperálását).

A kard vaslemezről kovácsolt, rézforrasszal összefogott gömb alakú markolatgombja és az abból kiinduló négyszögletes nyúlvány, ill. a hasonló mód készített, s ugyancsak egy négyszögletes nyúlvánnyal megtöltött keresztvasa még csak nem is hasonlít a nyugati kardokéhoz, ezenkívül, a nyugati kardtípusokkal (PREIDEL 1959; MENGHIN 1980, 227–272; MENGHIN 1983; MÜLLER—WILLE 1982, 101–154) ellentétben:

— a pengető 5 cm hosszúságban megvastagodik, az avar szabványhoz és az egyélű, egyenes kardokhoz (palas) hasonlóan;

— a markolatnyúlványt szegecsekkel átlukasztották, s nemcsak a másodlagos szerelések felerősítésekor, hanem — miként két másik, funkció nélküli szeglyuk mutatja — már eredetileg is (hasonlóan, szegeccsel is megerősített markolat csak Mostar—Vukodol [Hercegovina] lelőhelyről ismert: VINSKI 1981, 38, Tab. X. 1–5);

— a penge széles, a középtengelynél megvastagodik, a hegy felé alig keskenyed;

— végül pedig a kardhüvely szájrésze négyszögletes vaslemez U-alakú kivágással, koptatója pedig egy V-alakúra hajlított, hosszú, keskeny vasszalagból lett U-alakúra hajlítva, amit a száraz végeihez közel egy kereszt-pánt fogott össze — leginkább a késő római, kora népvándorláskori és a meroving-kori kardhüvelyek szerelékeire emlékeztetve (STEIN 1967, passim; MENGHIN 1983).

— Következésképpen a garabonci kard nem tartozott soha — de még csupasz pengéje sem — valamely nyugati kardtípushoz.

Az I 55. sír kardjának egyetlen, közeli párhuzama Čierny Brod (Vízkelet)—Homokdomb 2. sírből ismert (teljes H: 83 cm — TOČIK 1992, 7–12; BUDINSKÝ—KRIČKA—TOČIK 1984, Obr. 6). A kard markolatának kialakítása, különösen a markolatgomb és a keresztvas négyszögletes nyúlványokkal való megtöltése, meghökkenítő hűséggel idézi a garabonci kardot, csak itt bronzból öntött vastag lemezről készültek a szerelések. A szakszerű, nagy rutint érzető kivitel s a letisztult formai jegyek egyértelműen a čierny brod-i kard markolat-szerelékeinek elsőbbségét, eredetiségét bizonyítják; igen valószínű tehát, hogy a garabonci kard eredetileg egy ilyen bronz markolattal volt felszerelve; ennek emlékét mára azonban már csak a nyélnyúlvány két eredeti szeglyukja őrzi.

Kiss Attila a čierny brod-i (vízkeleti) kardot markolatmegoldása alapján bizánci eredetűnek tartotta, és az első közlők véleményével megegyezően a 8–9. század fordulójára datálta.

jára vagy a 9. század első felére keltezte (KISS 1987, 204–205, Abb. 5). A bizánci eredetet azonban inkább csak kizárásos alapon vetette fel, egyértelmű korabeli bizonyíték ugyanis egyelőre még hiányzik. De mivel sem a nyugati kardok, sem a sztyeppe vágófegyverei, sem pedig a Kárpát-medence korábbi vagy korabeli fegyverei között nem találni a garabonci és čierny brod-i kardhoz hasonlót, az egyedül lehetséges származási helyként végül mégiscsak Bizánc maradt. Ezzel kapcsolatban érdemes talán megemlíteni, hogy a 9. század első felében a Kárpát-medence nyugati felében az ékszerek körében is körülhatárolható egy kisebb csoport, mely erőteljes késő antik-bizánci vonásokat visel (ŠTEFANOVIČOVA 1984, 211–216; SZŐKE 1992a passim), a kardok feltűnése tehát talán nem teljesen elszigetelt jelenség volt.

Feltűnő egyébként, hogy e két bizánci eredetű(?) kétélű kardtól eltekintve a 9. század első felében a késő avar kori kaganátus törzsterületén az új, nyugati fegyverek közül csak az egyélű hosszú harci kések — scramasax és langsax — terjedtek el (KISS 1987, 193, 9. jegyzet), míg a kaganátustól elszakadni vágyó peremterületeken, a Kisalföld északi peremén, a Morava völgyében, az Alpok nyugati lejtőinél, a Dráva—Száva közén és a dalmát tengerparton ezek mellett a nyugati kétélű kardok is jelentősebb számban feltűntek (ARBMAN 1962, 331–338; BENDA 1963, 199–222; DOSTÁL 1966, 67–70; LIPPERT 1970, 162–172; FRIESINGER 1972b, 43–64; ZÁBOJNÍK 1978, 193–214; VINSKI 1983, 465–501; JELOVINA 1976, 116–118; JELOVINA 1986, passim; SZAMEIT 1986, 385–411), Morvaországban pedig a század második felétől szinte az egyedüli vágófegyver a kétélű kard lett (HRUBÝ 1955, 163–168; DOSTÁL 1966, 67–70). A kétélű kardok ilyen sajátos elterjedési térképe nyilvánvalóan nem Nagy Károly 805. évi tiltó rendelete (*De negotiatoribus qui partibus Sclavorum et Avarorum pergunt* — Capitularia regum Francorum I MGH Capitularia regum Francorum, Leges in Quart. Sectio II. Hrsg. A. BERETIUS Hannover 1883 [1960] 123), hanem sokkal inkább bizonyos fegyverhasználati tradíciók miatt rajzolódott így ki, hiszen ahogy az ugyancsak nyugati „import” scrama- és langsaxokhoz, úgy a kétélű kardokhoz is hozzájuthattak volna a volt kaganátus harcosai, mégha ezek drágább volta miatt csak szűkebb kör számára lettek volna is elérhetők. A szablya és az egyélű, egyenes kard (palas) forgatásához szokott avar harcosok és leszármazottaik számára azonban az egészen más harcmódot és hadi technikát kívánó kétélű kard mindvégig idegen maradt — amire pedig a század közepétől, második felétől a keleti frank birodalomba közigazgatásilag is betagozódtó Pannoniában már minden bizonnyal végleg megszűnt a tilalmi rendelkezés —, a nyugati fegyverkínálatból mégis csak a saxokat tudta sajátjába beépíteni, melyek eredete egyébként — nem véletlenül — az egyélű nomád szabályhoz nyúlik vissza (WERNER 1956, 95). A 9. század második felében

scramasax vagy langsax volt: Keszthely—Fenékpuszta 22. sírban (CS. SÓS 1961, 255–256), Zalavár—Vársziget 292. és 322. sírokból (CS. SÓS 1963, 45, 47, Taf. LI. 1–2), Sopronkőhida 37. sírban (TÖRÖK 1973, 15, 29. tábla 5), harci kés, scramasax funkciót is betöltő nagyméretű kés volt Garabonc I 55, 60, 75, 76, 78 és 81, vagy pl. Kaposvár—61. út 33, 42, 43, 67 és 72. sírokból (BÁRDOS 1985, 15, 24–28) és még sok más, közöletlen, korabeli sírban.

A fentiekből következően igen valószínű, hogy a garabonci és čierny brod-i „bizánci” kardok egy kisebb lélekszámú, délről érkező népességgel, harcos réteggel jelentek meg Pannoniában, talán éppen a bolgárok elől nyugatra menekült abodritok (*praedenecenti*) és timočanak révén. Ugyanezen az úton, talán Ljudevit vagy Ratimar volt harcosaival bukkanhatott fel, főként Dél-Dunántúlon, néhány bizonytalan leletösszefüggésű korai karoling kétélű kard (Csánig [BAKAY 1967, 119, 164, Fig. 12. 1], Pécs—Magyarürög és Szigetvár környéke [KISS 1983, 259, 289, 429, Fig. 125, 156; Tab. 12. 1. 1–2]) és talán ilyen korú a legutóbb Vörs—Papkert B 167. sírban talált kard is (KÖLTŐ L. és SZENTPÉTERI J. ásatása, közöletlen). (A kardok keltezésének problémájáról: VINSKI 1985, 78–106; KOVÁCS L.: ActaArchHung 36 [1984] 271–281; BÓNA I.: ActaArchHung 36 [1984] 283–294; KISS A.: Alba Regia 24 [1990] 197–209.)

Balta

Az I 49. maturus férfi bal felkarja felett feküdt egy szakállas harci balta (Bartaxt, bradatice) vágóélével a halott, nyelével a bal kézfej felé. A balta a Dostál-féle I/a típusba sorolható (DOSTÁL 1966, 70–71, Obr. 15. 6).

Ez a baltatípus Morvaországban a leggyakoribb (EISNER 1941, 163; POULÍK 1948, 33–35; HRUBÝ 1955, 168–173), a Dunától északra fekvő Kisalföldön és a Cseh-medencében sem ritka — ezért is vélte Dostál még ezt a fegyverfajtát jellegzetesen morva típusnak (DOSTÁL 1965, 375) — újabban azonban bebizonyosodott, hogy a Felső-Duna-völgyben is az egyik leginkább használt fegyverfajta, s feltűnően gyakran a sarkantyúval eltemetett harcosok fegyvere volt (FRIESINGER 1972b, 46–49; FRIESINGER 1984, 209), míg sem Lengyelország déli területein (WACHOWSKI 1981, 154–155, Ryc. 3) sem a Kárpát-medence egyéb vidékein, a kutatások felélenkülése ellenére sem kerültek elő számottevő mennyiségben — így pl. a Dunántúlon a garaboncin kívül csupán Sopronkőhida 52. gyermeksírban találtak még ilyen baltát (TÖRÖK 1973, 17, 12. t. 11), földrajzi helyzete alapján azonban ez a lelőhely inkább már a felső-duna-völgyi régióhoz tartozik. Megjegyzésre érdemes, hogy a pannoni Karoling-kori temetőkben egyébként is ritkaságszámba megy a balta: mindössze Zalasabab—Borjúállás sziget 141. sírban

volt még egy, a Dostál-féle II. típusba sorolható balta (MÜLLER R. ásatása, közöletlen).

Az I. típusú balta (Bartaxt) keltezésénél megegyeznek a kutatók abban, hogy ez a fegyvertípus a 8. század közepe táján tűnt fel és 1000 táján — újabb vélemények szerint inkább a 10. század első felében, legkésőbb közepén szűnt meg (BUDINSKÝ—KRIČKA 1959 130; DOSTÁL 1965, 374–375; FRIESINGER 1972b, passim; RUTTKAY 1976, 308; MĚŘÍNSKÝ 1985, 62–63). A megjelenés időpontjának meghatározásához szívesen idézik a sziráki (Nógrád m.) temető 16. sírját (PÓSTA B. ArchKözl 19 [1895] 55–61; HAMPEL 1905, II. 77–94, III. Taf. LXV. 1. — idézi: POULÍK 1948, 33; HRUBÝ 1955, 169; DOSTÁL 1965, 374; DOSTÁL 1966, 70), ahol laposindás díszítésű, aranyozott bronz öntött övgarnitúrával együtt került elő egy ilyen balta. Ez a temető azonban éppen azzal tűnik ki a késő avar temetők közül, hogy sok sírja az avar kor végi fázisba helyezhető. Ily módon azonban ez a temető sem lóg ki abból a sorból, melyet a Blatnica, Gajáry, Velké Hoste és a többi, avar kor végi temetőből (pl. legújabban Söjtör egyik sírjából is) származó balták alkotnak, amelyeket már Vojtech *Budinský-Krička* is a 9. század első felére keltezett (BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 130). Ha ugyanis e dátumnál korábbi időpontban kialakult volna már az I. típus, valószínűleg szélesebb ismertségre tett volna szert, miként idősebb testvérei, a II. (ún. Schmalaxt) és III. (ún. Breitaxt) típusba sorolt baltaformák. Az I. típus minden valószínűség szerint a II. és III. típusok előnyeit egyesítő hibrid változat (POULÍK 1948, 33–34), mely — a legkorábbi előfordulások alapján — valószínűleg a Duna feletti Kisalföldön és a Morava völgyében alakult ki, s leginkább itt is használták, olyannyira, hogy pl. a dalmát tengerpart temetőibe már el se jutott, ott csak a II. és III. típus ismert (BELOŠEVIĆ 1980, 102–103, Tab. XXXVIII), Az I. típus legdélibb előfordulása a Dráva jobb partján fekvő Medvedička (Medveg) lelőhely, ahol korai karoling, a Tassilo-kehely stílusában díszített tűzaranyozású szíjvéggel együtt volt egy sírban (VINSKI 1977–78, 204–205).

Nyílhegy

Garabonc I 22. adultus férfi bal könyökénél két köpüs nyílhegy, I 37. inf. II korú fiúgyermek jobb ugrócsontjánál egy köpüs nyílhegy töredéke, míg az I 75. senilis férfi jobb combcsontja külső oldalánál egy csomóban 6 köpüs nyílhegy feküdt. Az I 22. és 75. sírokban, helyzetük alapján, feltehetően tegezben voltak a nyílhegyek.

A Kárpát-medencében a 7. század után újra a 9. század elején, a frank–avar háborúk idejében tűntek fel a köpüs felerősítésű nyílhegyek, egyre inkább kiszorítva a használatból a nyéltüskés nomád típusokat. Ez a leggyakoribb fegyver, amit a Kárpát-medence Karoling-kori teme-

tőiben a férfiak mellé helyeznek (DOSTÁL 1966, 73; FRIESINGER 1971–74, 94), s általános az is, hogy több darabot; a síron belül azonban nincs meghatározott helye, a koponyától a lábvépig bárhol előfordulhat.

Sarkantyú

Az I 70. maturus férfi mindkét bokájánál az eredeti viseleti helyzetnek megfelelően, felcsatolt állapotban került elő egy pár csatos szíjbefogós sarkantyú (Schnallenösen-sporn). Az I 36. sírban övcsatként funkcionált egy kisméretű, finom kivitelű, négyszögletes vascsat, mely eredetileg talán sarkantyú-, cipő- vagy lábszártekeres-garnitúra szíjazatához tartozott, a II 15. (bolygatott) sírban pedig egy ilyen garnitúra szíjvégére bukkantunk.

A sarkantyúgarnitúrának (azaz a sarkantyúpárnak és a felerősítést biztosító szíjazat csatjának, szíjvégének és bűjtatójának) több párhuzama is ismert Mosaburg/Zalavár közelebbi és távolabbi környékéről. Az egyik legszebb, ún. madár alakú szíjvéggel díszített, ezüst berakásos garnitúra Zalavár—Vársziget 269. sírból, egy 15–16 éves fiú lábainál került elő (CS. SÓS 1963, 45, Taf. XXIV. 2, L). A garaboncihoz hasonlóan szerényebb kivitelű sarkantyú Zalasabár—Borjúállás sziget templom körüli temető egyik gyermeksírjából való (MÜLLER R. ásatása, közöletlen). Díszített tüskéjű a Zalavár—Rezes (Hosszúsziget) 1. sírban talált sarkantyúpár (MRT 1 1966, 184 [59/17. lelőhely], 26. t. 3–4), amihez hasonlókat közöltek már a század elején „Somogy megye” lelőhellyel is (NAGY 1913, 250–254). A legészakibb előkerülési helye e típusnak Esztergom—Hévíz, Bajcsy-Zsilinszky u. 26., ahol házépítéskor ezüst berakásos tüskéjű sarkantyút találtak (MRT 5 1979, 159 [8/6. lelőhely], 40. t. II).

A csatos szíjbefogós sarkantyú még meghatározóbban a dalmát tengerpart sírjaiban bukkan fel — a legdíszesebb példányoktól az egészen egyszerű kivitelűig széles skálát mutatva (JELOVINA 1976, 123–126; BELOŠEVIĆ 1980, 106–115; JELOVINA 1986, passim). Ez alapján úgy gondolhatnánk, hogy talán Pannoniába is onnan származnak. Ez a korai Karoling sarkantyútípus azonban a birodalomnak nemcsak a keleti, délkeleti periferiáján, de az északi, északnyugatin is több esetben sírba került, vagy egyéb körülmények között jutott napvilágra: így ismert pl. Dunum, Kr. Wittmund 326. csontvázas sírból és Sievern, Kr. Wesermünde egy É–D sírjából (SCHMID 1970, 40–62, Abb. 7–8), Bendorf, Kr. Rendsburg—Eckernförde A sírból (GABRIEL 1981, 245–258, Abb. 2), Schortens 217. halomsírból (PETERS 1978, 64), Dorestad—Hoogstraat I (ES—VERWERS 1980, Abb. 123. 1–4), Haithabu lelőhelyekről (KÜSTENFORSCHUNG II 1984, 387, Abb. 183) és a Themze folyóból (KOCH 1982, 68, Abb. 4). Ezek az előfordulások arra figyelmeztetnek, hogy nem szükségszerű csak egy irányba, a dalmát-

ciai koncentrálódás irányába figyelni, hiszen az anglo-karoling stílushorizont feltehető Rajna menti műhelyeiből óhorvát közvetítés nélkül is eljuthattak Pannoniába.

Vita tárgya a csatos szíjbefogós, gyakran madáralakú szíjvéges sarkantyúk keltezésének kérdése is. A nézetkülönbségek oka az, hogy Biskupija—Crkvina több sarkantyús sírjában *V. Konstantinos Kopronymos* (kb. 760—775) syrakusai verdéből kikerült verdefényes arany solidusa feküdt. Ezért többen is a 8. század utolsó harmadára, a 9. század elejére keltezték e sarkantyúkat (VINSKI 1970, 149; GIESLER 1974, passim), míg mások a tényleges leletösszefüggések rendszerére figyelve kétségbe vonták ezt, és legfeljebb „durva terminus post quem”-ként fogadták el a pénzek datáló értékét (WERNER 1978—79, 237). A mosaburg/zalavári és a pannoniái példák inkább ez utóbbi nézetet erősítik: itt Pribina megtelepedése, azaz a 840 utáni idők, a 9. század második harmada, közepe lehet a sarkantyúk megjelenésének időpontja.

Az I 70. sír garnitúrájának pontos párhuzamát nem ismerjük. Magának a sarkantyúpárnak Nin-Ždrjac 74. sír sarkantyúi látszanak a legjobb analógiának, melyeket Jan-ko *Belešević* a dalmáciai sarkantyúknak a 9. század első felére keltezett 3. csoportjába sorol (BELOŠEVIĆ 1980, 108, Tab. XXIX. 5). A felerősítő szíjazat csatja, szíjvége, bújtatója azonban a lemezes szíjszorító sarkantyúkkal járó elemekkel mutat több rokonságot (BELOŠEVIĆ 1980, Tab. XXVI, 5—10, XXVIII. 6—11 és főleg XXVII. 5—10; JELOVINA 1986, Taf. XII. 157—162, XV. 181—185 stb.), de Pitten 119. sírban lábszártékercs-garnitúra alkotó-elemeiként is feltűnik (FRIESINGER 1975—77, Taf. 51). Ezek alapján úgy látszik tehát, hogy a garabonci garnitúra egyfajta véletlenszerűen összeállított készlet, de a részletekben való azonosságok mint pl. a sarkantyú csatos szíjbefogójának, ill. a szíjazat szíjvégének szegecsei alatt a hasonlóan kivitelezett, álgöngykoszorús vörösréz-alátételemezek — mégis a garnitúra egységes kivitelezését, azaz a tudatosan ilyennek tervezettségét támasztják alá.

A II 15. sír erős középgerincű, háromszögletű hegyben végződő szíjvégének bronzból öntött változata Biskupija—Crkvina 88/1950. sír sarkantyúgarnitúrájánál (JELOVINA 1986, 57, Taf. VII. 95, 99, X. 118), Velký Grob (Nagygyurab) 18. sír lábszártékercs-garnitúrájánál (CHROPOVSKÝ 1957, 176, Tab. I. 4—5) és Staré Město—Na valach temetőjében (HRUBÝ 1955, Tab. 73. 33, Obr. 35. 1, 16) található meg, egyszerűbb kivitelben, a szíjbefogó rész díszítése nélkül Pitten több sírjában lábszártékercs szíjvégeként (FRIESINGER 1975—77, Taf. 11, 27, 29), Pottschach 7. sírban sarkantyúgarnitúra elemeként (CASPART 1931, Taf. II. 8), miként Ketzendorf, Kr. Stade 516. sírban is (THIEME 1983, 78—81, Abb. 4. 9—10, 14).

RUHÁZAT

Övcsat

A két garabonci temetőben nyugvó férfiak közül 9 férfi ruházatát fogta össze fémcsatos öv. Egy esetben került elő a csat a viseleti helynek nem megfelelően a jobb könyök belső oldalánál, hátrafelé nyitott csattövissel — ez a sír azonban állatjárással erősen bolygatott volt (II 24. sír). Két sírnál megfigyelhettük azt is, hogy a csatot bal felé kapcsolták be (I 21. és 36. sírok). Két csat bronzból (I 21. és II 6. sír) a többi vasból készült. Formájuk alapján az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. ovális vagy D-alakú, vas (I 16, 52. és 75. sír);
2. négyszögletes, bronz és vas (I 8, 36. és II 6. sír);
3. lant alakú, vas (II 35. sír);
4. ovális karikájú, trapéz alakú csattestű, bronz, vas csatpecekkel (I 21. sír);
5. feltűnően kisméretű, eredetileg vsz. sarkantyú- vagy lábszártékercs-garnitúra vas csatja (I 36. sír).

Az 1—2. csoportba tartozó csatok szokványos típusok a 9. században is. Közülük csak az I 52. sír említhető külön meg, erősen korrodeálódott vaslemez csatteste miatt. Analóg csattestű csatok a nyugati területeken (Oberpfalz, Oberfranken) gyakoribbak (HUNDT 1953, 40; FREDEN 1983, 463—464, 489, Abb. 35. 5; LEINTHALER 1990, 57—58 stb.), mint attól keletre, így Vysočany nad Dyjí VII. és XIII. halomban (KRÁL 1959, Obr. 12, 1, 3) vagy Pitten 52 és 113. sírokban (FRIESINGER 1975—77, 67, 90, Taf. 31, 49); Pannoniában: Sopronkőhida 60. és 100. sírok (TÖRÖK 1973, 14. t. 3, 20. t. 11), Sárvár—Végh-malom 10. sír (SZŐKE, manuscript) és Kaposvár—61. út 64. sír (BÁRDOS 1985, 10, 27). A 2. csoport bronz csatja a korábbi avar időszak jellegzetes csattípusa (II 6). A Karoling Kelet temetőinek csak a legkorábbi sírjaiban található meg, így Oberpfalzban Schirndorf, Stadt Kallmünz 16. sírban (STROH 1980, 205), Gusen 129. sírban (TOVORNIK 1985a, 175), Mühling 19. sírban (FRIESINGER 1971—74, 62, Taf. 12) és Blucina bolygatott sírjaiból (POULÍK 1948, 65, Taf. LIII. 15).

A 3. csoportba sorolt csattípus szintén egyértelműen a korábbi, késő avar, avar kor végi időszaknak a hagyatéka, mely a Karoling-temetőkből eltűnt (egyedüli párhuzamként csak Kaposvár 67. sír csatját említhetjük meg: BÁRDOS 1985, 10, 27), s majd csak a magyar honfoglalás után terjedt el újra. Végül a 4. csoportba sorolt, a csattesttel egybeöntött karikájú, ónozott felületű bronz csat eredetileg ugyancsak avar hagyatéka, amikor főként gazdagabb lószerszám csatjaként használták (hasonlókat ld. pl. KISS 1977, Pl. XLVI, L, LVII, TRUGLY 1987, Taf. VI, VIII, XIX, XXVI stb.).

Tarsoly és tartozékai

Tűzcsiholó

12 sírban volt tűzcsiholó, további 2 sírban más vastárgy töltötte be ezt a feladatot. Egy kivételtől eltekintve (I 75) kovakövek is kerültek elő a társaságában (I—II db). A tarsoly, melyben ár, fenőkő, borotva és egyéb tárgyak között feküdt, általában az öv régiójában, az alkaroknál vagy a combcsont felső részénél volt megtalálható, csak az I 49. sírban volt a koponya mellé helyezve.

Formájuk alapján 3 csoportba sorolhatók:

1. A csiholó teste szalagszerű, középen alig szélesedik ki, a) végei oválisra hajlítottak (C-alakú) (II 18. sír); b) végei enyhén háromszögletűre hajlítottak (I 49., 76. sír);

2. A csiholó teste háromszögletű, a) végei oválisra behajlítottak (I 36., 75. sír); b) végei enyhén háromszögletűre hajlítottak (I 16., 38., 55., 81. és II 12. sír);

c) végei egészen a háromszög hegyéhez érve visszahajlítottak (I 73. sír).

3. A csiholó teste szalagszerű, végei szimmetrikusan, kétszeres S-alakban visszahajlítva (ún. morva típus) (I 60. sír).

Az 1. és 2. csoport tűzcsiholó-formái általánosak mind az avar kori, mind pedig a meroving-kori leletanyagban, s még a 10—11. században is változatlan formában fordulnak elő (KOCH 1984, 118, Taf. 21. 9—11; HRUBÝ 1955, 116—117; BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 127; MĚŘÍNSKÝ 1985, 44—45); talán csak a 2/c. említendő meg azért külön, mert viszonylag ritka típus a Kárpát-medencében, Trnovec nad Váhom (Tornóc) 64. sírból (TOČÍK 1971, 144, Taf. XXIII, 11) ismert csak, míg Bulgáriában gyakoribb (VAŽAROVA 1976, Obr. 83. 11, 108. 4; FIEDLER 1992 I, 208—209).

A 3. csoportba sorolt tűzcsiholó-formát Bořivoj *Dostál* a morva kovásművesség sajátos termékének tartja és Vilém *Hrubý*-val együtt azon a véleményen van, hogy bolgár közvetítéssel egy bizánci prototípusra mehet vissza (HRUBÝ 1955, 117; DOSTÁL 1965, 375). Úgy tűnik, hogy ez a tűzcsiholó-forma jellegzetesen településagglomerációhoz kötődő tárgytípus: a nagy morva központokon kívül sem az ottani falusi temetőkben, sem a felső-Duna-völgyi temetőkben nem található meg, de újra megjelenik Mosaburg/Zalavár közvetlen vonzáskörzetében (Garabonc mellett még Balatonmagyaród—Hídvépuszta, déli rév A/1. sírban — a szerző ásatása, közöletlen). Sokkal inkább e központok specializálódott kovácsaihoz kötődik tehát, mint a bizonytalan bizánci előzményekhez, hiszen mind a bolgár, mind az óhorvát leletanyagból hiányzik; márpedig ha kialakulásában valóban bizánci előképek játszottak volna szerepet, akkor ezekben legalábbis mutatóban elő kellene fordulnia. Sokkal realitásabb előképnek látszik az avar kor

végéről, Zillingstal (Völgyfalu) 123. sírban felbukkanó tűzcsiholó (CASPART 1935, 14. Taf. III. 30), mely korban is közvetlen előzménye lehet a morva központokban és Mosaburg/Zalaváron megjelenő példányoknak.

Borotva

A két temető 6 sírjában, a legelőkelőbb férfiak tarsolyában volt borotva. Nagyság és forma alapján két csoportba oszthatók, melyek érdekes módon a két temetőnek felelnek meg:

1. Közel négyszögletes, széles, nagyméretű vaslemez tokban, kizárólag az I. temető sírjaiban (H: 10—11,5 cm, Sz: 2,4—4,2 cm) I 36., 49., 55., 81. sírok).

2. Trapéz alakú, kisebb méretű vaslemez tokban, kizárólag a II. temető sírjaiban (H: 8,9—9,0 cm, Sz: [keskenyebb végén] 1,2—2,5 cm, [szélesebb végén] 2,3—3,0 cm) (II 3. és 15. sírok).

Egyértelműen nyugati használati tárgyként, pipereeszközként (SCHNEIDER 1983, 235—240; ARWIDSSON 1989a, 95—96) jelent meg a Karoling Keleten, ezért feltűnő, hogy a nyugati határzónában Oberpfalz, Oberfranken és a Felső-Duna-völgy temetőiben jóval ritkábban került sírba (adatokat ld. SZŐKE 1992b), mint Mosaburg/Zalavár környékén: Keszthely—Fenépuszta 30. sír (CS. SÓS 1961, 257—258, Taf. LIX. 8), Letenye 5. sír (H. KERECSENYI 1973, 137, Abb. 4. 2), Esztergályhorváti—Alsóbárándpuszta 28. és 87. sírokban (MÜLLER R. ásatása, közöletlen), Alsórajk—Határi tábla 5. és 9. sírokban (a szerző ásatása, közöletlen) és Balatonmagyaród, Fekete sziget, Balatonmagyaród—Hídvépuszta, déli rév települési objektumaiban (a szerző és VÁNDOR L. ásatásai, közöletlenek). Ugyancsak gyakori a morva településagglomerációkban és környékükön (HRUBÝ 1955, 121—123, Obr. 16; KALOUSEK 1971 passim; KLANICA 1985, Obr. 15—24; BUDINSKÝ—KRIČKA 1959 126—127; MĚŘÍNSKÝ 1985, 48—49; DOSTÁL 1966 passim stb.), míg a Dunától északra eső Kisalföldön és a dalmát tengerparton ismét ritkább jelenség (adatokat ld. SZŐKE 1992b). Feltűnő, hogy míg a falusias temetőkben a borotva az átlagos, azaz vaskés, vascsat, tűzcsiholó és edény mellékletekkel ellátott férfisírokban jelenik meg, a települési agglomerációkban és közvetlen környékükön a sarkantyús, fegyveres sírok egyik szokásos kísérő lelete. A borotva tehát ezeken a helyeken hozzátartozott a harcos druzsinaréteg, az alakuló kora feudális nemesség tagjai toilettékészletéhez — a borotvált arc talán a társadalmi rang jelzésének egyik formája lehetett.

A borotva keltezése ma még kidolgozatlan. Pannoniában az avar kor végi sírokban még nem jelent meg, csak a Pribina letelepedése után (840 k.) nyitott új temetők jellemzője; azaz annyit biztosan állíthatunk, hogy a 9. század második felében már használatban volt.

Fenőkő

Hat sír tarsolyából került elő homokkő, pala, vagy kavics fenőkő, némelyikből több is (I 16., 22., 55., 81. és II 15., 18. sírok).

Figyelemre méltó, hogy ez az egyszerű használati tárgy vidékenként változva mennyire egyenetlen módon kerül a férfiak tarsolyába: A Felső-Dunavölgyben mindössze Auhof 51b. sírban (TOVORNIK 1986, 417–418), Gusen 110. sírban (TOVORNIK 1985A, 173), Rabensburg 25. sírban (FRIESINGER 1975–77, 19–20, Taf. 19) található meg, a Morva-medencében sem sokkal gyakoribb — de akkor gazdag, fegyveres sírokban —, így pl. Skalica (Szakolca) 34. halom, 1. sírban (BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, Taf. XXXIX. 6), a hatalmas Staré Město-Na valach temetőben mindössze négy sírban (HRUBÝ 1955, Tab. 60. 16, 70. 14, 76. 10, 81. 10), és Břeclav—Pohanskon is csak a 327. és 393. sírokban (KALOUSEK 1971, 178, 210); valamivel gyakoribb, de még mindig ritka a Kisalföld északi felében is, részben már a magyar honfoglalás utáni időbe nyúló temetkezésekből (részletes adatokat ld. SZŐKE 1992b).

Ezzel szemben Mosaburg/Zalavár környékén kimondottan gyakorinak mondható a fenőkő mellékletül adása: a hat garabonci síron kívül Zalavár—Vársziget 257., 276., 286. és 301. sírban (CS. SÓS 1963, 46, 79, 81; Taf. LIII. 1–2, 4–5), Keszthely-Fenekpuszta 4. és 50. sírokban (CS. SÓS 1961, 248, 261, Taf. LIV. 9–10, LXI. 9–10), Alsórajk-Határi tábla 5., 10., 18., 19. sírokban (a szerző ásatása 1988, közöletlen), Zalasabbar—Borjúállás sziget, Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztai temetők több sírjában, Sárvár—Végh-malom 48. sírban (SZŐKE manuscript). A regionális különbségek oka ma még nem teljesen világos, talán az avar korba visszanyúló tradíciók munkáltak.

Vasár

Négy sírban (I 49., 55., 81. és II 12.) volt a tarsolyban vasár is, egy esetben kettő (I 49.). Ez az egyszerű eszköz sem elterjedésben, sem korban nem mutat rendkívülit, egyszerű formája következtében tipokronológiai elemzésre sem alkalmas.

Pénz

Az I 36. férfi tarsolyában *Constantius Gallus* (352–354) erősen használt kisbronz került elő.

Más Karoling-kori temetőben is szokás késő római pénzt a sírba, azon belül is elsősorban a tarsolyba tenni (példatárat ld. SZŐKE 1992b). Már az avar kori sírokban is gyakori melléklet a római érem (pl. Zamárdi temetőjében van a nyakláncba fűzve, a tarsolyba helyezve, sőt a ha-

lott szájába téve is: BÁRDOS 1985, 14, 31. jegyzet), s valószínűleg ez a gyakorlat folytatódik a Karoling-időszakban is. Ebben a korban azonban aligha kötődik még a pénz sírba tétele a halotti 'obulus' adásának szokásához; ez bizonyíthatóan csak a pénzforgalom megindulásával, az önálló pénzveréssel jelentkezik (SZŐKE—VÁNDOR 1987, 77–79; KOVÁCS 1989).

Egyéb tárgyak

Több sírban volt üvegdarab, alakatlan bronztárgy, melyek valószínűleg egy jövőbeli ékszer vagy üvegyöngy nyersanyagai lehettek, esetenként tűzkő szerepét töltötték be. A II 4. kislánysírban talált vasvéső feltehetően véletlenül esett a sírba.

Adatok a tarsoly és késtok viseletéhez

Az I 49. sírban a bal medencelapáton, egy nagyméretű vaskés mellett egy érdekes, vaslemezről készített tárgyat leltünk. A hosszúkás vaslemez (teljes H: 17 cm, Sz: 0,8 cm) közepén kiszélesedik (1,5 cm), téglalap alakú kivágással áttört (1,5 x 0,7 cm), az áttörés két végén és magának a vaslemeznek is a végeinél egy-egy szegeccsel; három szegecsnél kis vaslemez-alátétek (kb. 0,8 x 0,7 cm) vannak és itt a belső oldalon több réteg bőrmaradványt őrzött meg a rozsdá (a bőr együttes vastagsága kb. 0,4 cm), míg a negyedik szegecs vége L-alakban meghajlított, alátétlemez nélküli.

Hasonló, közepén négyszögletesen áttört, az áttörés két végénél és a szalag végeinél szegecsekkel ellátott vaslemez más Karoling-kori temetőből is ismert — de sem korábban, sem később: Windegg 6. sírban (TOVORNIK 1977, 38, Textabb. 3. 9), Skalica (Szakolca) szám nélküli halomból (KRASKOVSKÁ 1959, Tab. II. 15), Dolní Věstonice 256. és 698. sírokban (közöletlen, a leleteket Z. KLANIČA engedélyével tanulmányoztam), Břeclav—Pohansko 174. sírban (KALOUSEK 1971, III–III, Obr. 174), Rajhrad 44. sírban (Č. STAŇA ásatása, közöletlen), Lanžhot 4. sírban (DOSTÁL 1966, Tab. XXIV. 4), Pitten 61. és 129. sírban (FRIESINGER 1975–77, 71, 94, Taf. 31, 53), Sopronkőhida 72. sírban (TÖRÖK 1973, 21, 16. t 5–7), Letenye 12. sírban (H. KERECSENYI 1973, 139–140, 6. ábra 6–8) és Kaposvár—61. út 43. sírban (BÁRDOS 1985, 8, 26). Az itt most nem részletezett (ld. SZŐKE 1992b) előkerülési körülmények és kísérő leletek alapján nyilvánvaló, hogy ez a közepén négyszögletesen áttört, szegecsekkel ellátott keskeny vaslemez szoros kapcsolatban állt a (különösen az ún. balti szerkezetű késtokba helyezett) vaskéssel és talán a tarsollyal is. Minden hiteles körülmények között előkerült példány az öv táján feküdt, úgy látszik tehát, hogy ez a tárgy — ahogy a garabonci vaslemezhez korro-

deálódott bőrmaradványok is sejtetik — egy, az övhöz erősített, arról alácsüngő (balti szerkezetű) késtokot és/vagy bőrtarsolyt merevítő vaslemez lehetett (megközelítő analógiák: KNORR 1938, 479–545, Taf. 12–13, Abb. 47–49; PAULSEN 1940, 126–144, Abb. 1–2; női sírokban [!]: ARWIDSSON 1989b 178–180, Abb. 42). Az ennek a közepén lévő kivágás pedig egy, a combon átkötött bőrszík átfűzésére szolgálhatott, hogy ezáltal még biztonságban rögzítsék a súlyos, combközépig lenyúló késtokot/tarsolyt, nehogy annak mozgása a gyalogos közlekedésnél akadályozza a járást.

Analógia híján csak feltételezni tudjuk, hogy talán egy kemény fedelű, merev testű tarsoly zárjának nyelve lehetett az a piskóta alakú, egyik végén két, a tengely vonalában egymás alatt lévő szegeccsel is ellátott vastárgy, ami a II 36. sírban, jellegzetes tarsolytartozékok társaságában feküdt. A mechanizmus úgy működhetett, hogy a vasnyelvet a két szegeccsel foghatták fel a tarsoly kemény fedelére, míg szegecs nélküli, sima végét egy bőrhurkon átbújtatva zárhatták le a tarsolyt.

Végül itt kell megemlíkezni a férfisírokban talált bronz- és vaskarikákról is (I 1., 55., 81., II 3., 6. sírok). Több karika is megőrizte egy rajta áthúzott 1,5–2 cm széles bőrszík maradványát (I 16., II 6.). A vas- és bronzkarikák és a kések sírbeli helyzete alapján ugyanis feltételezhető, hogy e karikák funkciója ugyanaz lehetett, mint az avar korban: a bőr késtok (ritkábban tarsoly) felfüggesztése az övre; az ezeken a karikákon átfűzött bőrszíjakon keresztül lettek az övhöz kapcsolva a késtokok (LÁSZLÓ 1941, 182, 5. ábra). Ezért is deformálódtak, nyúltak meg kissé oválisra ezek a karikák. S miután így a késtokot nem rögzítették mereven az övhöz, hanem az szabadon mozgott, könnyen előfordulhatott, hogy amikor az elhunytat a sírba eresztették, a kés tokjával együtt viseleti helyzetével ellenkező irányba, hegyfelé akár a koponya felé is elfordulhatott.

A karikán keresztül való késtok/tarsoly-felfüggesztés meglehetősen ritka már a Karoling-időszakban. A Felső-Duna-völgyben a Tulbing melletti Katzelsdorf II. sírban (GEIBLINGER 1953, 42, Abb. 10–12), Pitten 9. és 86. sírokban (FRIESINGER 1975–77, 52, 80, Taf. 11, 39–40), Pottenbrunn 168. sírban (J. JUNGWIRHT—H. WINDL: *FuÖ* 12 [1973] 134). Windegg 6. sírban (TOVORNIK 1977, 78, Textabb. 3. 3), Wimm 9. halomban (FRIESINGER 1984, 209, Taf. 2. 10–14), és Hohenberg 2. sírban (MODRIJAN 1963, 62) fordul elő. Még ritkább Délnyugat-Szlovákiában: Velký Grob (Nagygurab) 94. sírban (CHROPOVSKÝ 1957, 184) és Trnovec nad Váhom (Tornóc) 317. sírban (TOČIK 1971, 160, Taf. XXXIV. 11) találtak csak felfüggesztő karikát. A pannoni temetők közül pedig mindössze Sopronkőhida 94. sírban (TÖRÖK 1973, 24, 20. T. 3–4), Keszthely—Fenékpuszta 48. sírban (CS. SÓS 1961, 261, Taf. LXI. 4) és Esztergályhorvát—Alsóbárándpuszta néhány sírjában találtak vaskarikákat. Az avar kori késviselési mód tehát a Karoling-időszakra

feltűnően megritkult, visszaszorult. Ennek valószínűleg az lehetett az egyik oka, hogy a kések mérete, súlya megnövekedett (ld. fentebb), s ez más típusú késtokot, az pedig másféle felerősítést igényelt, másrészt pedig az, hogy a lovon való járást egyre inkább a gyalogos váltotta fel — s míg az előbbinél még kifejezetten előnyös volt, hogy a késtok/tarsoly szabadon csünghetett alá, nem gátolva ezzel a szabad lovaglást, a gyalogos közlekedésnél ez már visszájára fordult, terhessé vált.

NEMHEZ KÖTŐDŐ MELLÉKLETEK B: NŐI SÍROK

A FEJ ÉKSZEREI

Egyszerű, nyitott végű karika

Nyolc sírban, közülük négy gyermek sírjában találtuk meg ezt az egyszerű kis ékszert (I 41., 44., II. 4., 21.) a többi idősebb nők sírjából került elő (I 13., 53., 79., II 26.). Több esetben pár nélkül, vagy más típusú fülkarikával együtt feküdt a koponya mellett, egyszer pedig a has táján bukkantunk rá (II 21. sírban). Többnyire bronzhuzalból (egyszer ónozás nyomaival), egyszer pedig ezüsthuzalból készült.

A kutatás az ún. Duna-vidéki eredetű ékszerek közé sorolja (HENSEL 1952, 196, Abb. 187–188), feltehetően joggal, mivel az avar kortól folyamatosan használták a Kárpát-medencében, akár fülbevalóként, akár hajdíszként, akár varkocsszorítóként vagy a fejről alácsüngő pántba fűzött ékszerként (POULÍK 1948, 50; HRUBÝ 1955, 222; BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 134; DOSTÁL 1966, 30–31); a magyar honfoglalás után pedig tömegessé vált viselete, mígnem az S-végű karikák kiszorították a dívtől (SZŐKE 1962, 35).

Kétpántos, nyitott végű karika

Három sírban (I 56., 69. és II 14. sírok) találtunk oválisra nyomott, bronzhuzalból készített példányaikra.

Ez az ékszertípus az egyszerű, nyitott végű karikához hasonlóan gyakori ékszer a Karoling-kori temetőkben, többen annak egy változatának tartják (HRUBÝ 1955, 222–223; DOSTÁL 1966, 30–31). Valójában annál jóval szűkebb időhatárok között volt használatban. Fokozatosan, valamikor a 9. század első felében alakult ki, egyik közvetlen előképe valószínűleg az ovális karikájú, gúla alakú üvegyöngycsüngős fülkarika lehetett (ld. SZŐKE 1992a 845). Az ellentett állású pántdíszítés praktikus okból kerülhetett a sima karikára: a fejet díszítő bőr- vagy textiltávtól való kicsúszást akadályozhatták meg vele. Az avar kor végi temetőkben bukkant fel először, virágkora a

9. század közepétől a 10. század első feléig, legkésőbb közepéig tartott, s a keleti frank birodalom egész keleti peremterületén elterjedt volt, de a 10. század első felében kialakuló magyar köznépi viselet már nem veszi át ezt az ékszerfajta. Az óhorvát női sírokban gyakori a három pánttal vagy kis koszorúval díszített változata is (JELOVINA 1976, 96–97).

Lefelé szélesedő spirálcsőngős fülkarika

Két kislány sírjában (I 37. és 48. sírok) bukkantunk erre az ékszerre, az előbbiben két-két példány volt belőle a koponya két oldalán, az utóbbiban csak a bal halántéknál volt egy. Az I 37. sír karikáinak végét kampószerűen visszahajlították, s a spirálcsőngő felső végébe akasztották be; ezzel akadályozhatták meg azt, hogy a karika kicsússzon a fejét díszítő pántból.

A spirálcsőngős fülkarikákkal elmélyültebben foglalkozó kutatók többsége nem tett, s sokan máig nem tesznek különbséget e drótekszercsoport különböző típusai között (kutatóstörténeti áttekintést ad: SZŐKE 1962, 38–39; DOSTÁL 1966, 32; FRIESINGER 1971–74, 100–101), azokat egyazon típus variációinak tekintették, tekintik. Holott a lefelé szélesedő és a lefelé hegyesedő típus közötti időbeli különbséget már Vilém Hrubý felismerte (HRUBÝ 1955, 226), az időbeli különbség konstatálása mellett pedig mint két különböző típust először Szőke Béla írta le őket (SZŐKE 1962, 41). Az azóta eltelt idő feltárásai és publikációi még árnyaltabb tagolást tettek lehetővé. A spirálcsőngős fülkarika alábbi típusai különíthetők el:

1. lefelé hegyesedő spirálcsőngős;
2. hengeres (egyenletesen széles) spirálcsőngős;
3. lefelé szélesedő spirálcsőngős;
4. hengeres vagy lefelé szélesedő spirálcsőngős, melynek alsó vége hármashurokba hajlított, amibe pedig lengőcsőngőket akasztottak bele.

Az 1. típusú fülkarika — a közel 50 sír kísérő leletei, ezek közül is leginkább Zalakomár 43. sír (SZŐKE 1992, Taf. 1) és Auhof 75. sír (TOVORNIK 1986, 420, Taf. X) leletösszefüggései, továbbá e sírok közvetlen környezetének elemzése alapján (SZŐKE 1992a, 850; SZŐKE 1992b) — súlypontjában a 8–9. század fordulója tájára és a 9. század első harmadára keltezhető.

A 2. típus átmenetet képez a lefelé hegyesedő és a lefelé szélesedő spirálcsőngős típusok között, ezért bizonyos esetekben problémát is okoz a besorolás. A többség azonban egyértelműen külön kategóriát alkot egyenletesen hengeres csőngődíszével. Ez az ékszerforma előfordul ugyan az avar kor végi temetőkben is, de jelentősebb számban már a Karoling-temetők korai fázisába tartozó sírok leletanyagát gazdagítja (SZŐKE 1992a, 851; SZŐKE 1992b). Az ékszer jellemző leletösszefüggését mutatják az Auhof 81. sír (TOVORNIK 1986, 421, Taf. XII), a Pottenbrunn

29. sír (FRIESINGER 1972a, 119, 129–130, Taf. III) és a Keszthely–Fenekpuszta 11. sír (CS. SÓS 1961, 250, Taf. LV. 4, 6–17) leletei. Ezek alapján a 9. század első felére, a század második harmadának vége tájáig datálhatjuk ennek az ékszertípusnak a fő használati idejét.

A 3. típusba tartoznak a Garaboncon talált példányok is. Elvértve megtalálható még az avar kor végi temetők kései sírjaiban, tömegével azonban már a Karoling-kori temetők jellegzetes ékszere (SZŐKE 1992a, 852; SZŐKE 1992b). Bár a magyar köznépi viseletbe is bekerült már (SZŐKE 1962, 39–41), főként az északnyugati és a déli, délkeleti végeken (legkésőbbi keltezett példánya Ellend I 110. sírban I. András [1046–1060] dénárjával: DOMBAY 1961, XVII. t. 20–25), ott mindvégig idegen maradt, nem vált elterjedté. A megjelenés idejére fontos támpontul szolgálnak Auhof 114. sír (TOVORNIK 1986, 424–425, Taf. XIX) és Sopronkőhida 25–26. sír (TÖRÖK 1973, 13, 8. t. 1–8) leletösszefüggései, amelyek alapján feltehető, hogy a 9. század első harmadában már ez az ékszertípus is megszületett, virágkora azonban kétségtelenül a 9. század közepe, második fele volt; csak a 10. század első felében ment ki lassacskán a divatból.

Végül a 4. típusból — melynek kialakulásánál érezhető már a karantán lengőcsőngős fülkarikák hatása, azok horizontjához kötődik — kevés számú példány ismert, azok is két csoportra oszthatók még:

a) a fülkarika huzaljának egyik végét hármashurokba hajlították, erre húztak egy külön elkészített spirálcsőngőt, majd ezután hajlították meg a fülkarika ívét úgy, hogy másik vége kampót alkosson, s a spirálcsőngő felső végébe akasztva zárhassa a karikát (Hohenberg 5, 27. sírok: FISCHBACH 1897, 133–147; II. t. 2–3; MODRIJAN 1963, 62; Keszthely, sírösszefüggés nélkül: HAMPEL 1905, III. Taf. 165. 10).

b) egyetlen huzalból készült a fülkarika úgy, hogy a spirális véget folytatólagosan még hármashurokba hajlították (Pottenbrunn 17. és 22. sírok: FRIESINGER 1972a 117, 128, Taf. II, III; Sopronkőhida 54. és 129. sírok: TÖRÖK 1973, 17, 29, 13. T. 2, 25. T. 5–6; Sopron–Présháztelep 7. sír: TOMKA 1969, 67–72, III. t. 4; Kehida 207. sír: a szerző és VÁNDOR L. ásatása, közöletlen). Mindkét esetben lengőcsőngőket akasztottak a hármashurokba.

A keltezés szempontjából fontos az avar kor végi kehidai sír és a Sopronkőhida 129. sír leletanyaga; ezek alapján a 9. század első két harmadára, súlyponttal a második harmadra, lehet keltezni a b) variánst, míg az a) variáns keltezéséhez egyelőre nincs közvetlen támpontunk.

Hurkos-kampós záródású fülkarika

Az I 44. és II 5. sírokban feküdt ez az egyszerű karika-ékszer a koponya mellett. Bár az esetek egy részében valamilyen csőngődísz is van az így záródó karikaékszernek,

mégis egy sor példánynál semmi nyomát nem találni ilyeneknek, azaz a hurkos-kampós záródású, kis átmérőjű karika önmagában alkotta az ékszert. Ez az ékszer, nem túl gyakori előfordulással, jelen van mind Pannoniában, mind a Felső-Duna völgyében néhány avar kor végi és Karoling-temetőben (SZÓKE 1992a, 847); viszonylag rövid ideig, a 9. század első harmadától a második harmad végéig lehetett divatban. Bizonyos rokonságot mutat a Kottlach I horizont nagy karikaátmérőjű, hasonlóan hurkos-kampós vagy S-végű-kampós záródású ékszereivel (GIESLER 1980, 93; FREEDEN 1979, 390—410), de genezisükben bizonyosan eltérnek egymástól.

Lemezgyöngycsüngős fülkarika

Az I 1. sírból egy hosszanti oldalánál összeforrasztott, csepp alakú lemezgyöngycsüngős fülkarika került elő; a csüngő alsó végéhez még egy kúp alakú tagot forrasztottak, melynek végén egy nagyobb granulált szem ült. Az I 35. sír hurkos-kampós záródású karikájához egy lemezgyöngycsüngőt forrasztottak, melynek két félgömbjét keresztben forrasztották össze.

Az I 1. fülkarikájára emlékeztető analógiák Keszthely—Fenékpuszta 56 sírból (CS. SÓS 1961, 262, Taf. LXII. 1—2) és Bélapátfalva—Kakucsóhegy 7. sírből (SZABÓ 1987, 84, Abb. 5) említhetők meg. Kissé távolabbi párhuzamok az amfóra alakú lemezgyöngycsüngős fülkarikák Letenye 11. sírből (H. KERESÉNYI 1973, 139, 5. ábra 4—5), Sopronkőhida 59, 62. és 65. sírokból (TÖRÖK 1973, 18—20, 13. t. 9—10, 14, t. 11, 13, 15. t. 6), Mühling 6. sírből (FRIESINGER 1971—74, 58—59, Taf. 11), Krachenhausen 35. sírből (STROH 1954, Taf. 13. B. 8—9). A csepp és amfóra alakú lemezgyöngycsüngős fülkarikák előképei azok a szintén hosszában összeforrasztott, a karikára felhúzott, filigrándróttal és granulációval gazdagon díszített, összetett arany és aranyozott bronz lemezgyöngyös fülkarikák lehettek, melyeket alemann—bajor területen a 7—8. században viseltek (SZÓKE 1992a, 857—860). Ezek a 9. századra mindinkább leegyszerűsödve, egy végső alapformáig lecsupaszodva jutottak el a Karoling Kelet női viseletébe, ahol a 9. század első felében, a század második harmadának végéig lehettek divatban.

Az I 35. sír ékszerének párhuzamai többnyire kétpántos fülkarikára forrasztott lemezgyöngycsüngős változatban ismertek, pl. Pitten 24. és 74. sírok (FRIESINGER 1975—77, 57, 75—76, Taf. 16, 36), Pottenbrunn 53. sír (FRIESINGER 1972a 125, 135, Taf. VII), Mühling 3. és 8. sírok (FRIESINGER 1971—74, 57—59, Taf. 10, 11). Großweikersdorf 1. sír (FRIESINGER 1971—74, 74—75, Taf. 19, 32. 3) és Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztá 311. sír (MÜLLER R. ásatása, közöletlen); egy kis hengeres nyaktaggal ellátott változata pedig Pottenbrunn 188. és 195. sírokból (P. SPINDLER—H. WINDL: FuÖ 13 [1974]

137—138), Letenye 4. sírből (H. KERESÉNYI 1973, 137, Abb. 3. 5) és Dolní Věstonice 13. sírből (POULÍK 1948—50, 156, Obr. 131. d) került elő. Mindkettőnek megtalálhatók párhuzamai már az avar kor végi sírokból, így pl. Andocs 93. sírban (GARAM 1972b, 129—179) vagy Zalakomár 519. sírban (SZÓKE 1992a, Taf. 6). Feltűnt tehát már a viseletben a 9. század első felében és még a század második felében is divatban maradt — ha nem is túl elterjedten.

Trapéz alakú, lemezcsüngős fülkarika

Az I 30. sírban, egy hurkos-kampós záródású fülkarika-pár trapéz alakú lemezcsüngővel volt díszítve, melynek előlapjára pontköröket véstek (esztergáltak?), aljáról pedig két kis üveggyöngyös lengőcsüngő lógott le. Egyetlen párhuzama Pottenbrunn 115. sírből ismert (J. JUNGWIRTH—H. WINDL: FuÖ 12 [1973] 132), ez azonban részleteiben is annyira hasonló, hogy nagy valószínűséggel ugyanazon kézművestől származik mindkét lelelt hely ékszere. A technikai megoldások és díszítőelemek (hurkos-kampós záródás, lengőcsüngő stb.) alapján a karantán ékszerek körébe tartoznak, az ún. vor-Kottlach és Kottlach I. horizont (GIESLER 1980, 95—96, Abb. 1—2) közötti átmenet időszakára, a 9. század közepe tájára keltezhető.

Szőlőfürtcsüngős fülkarika

Hat sírban találtunk egyszerű, pár granulált szemből álló változattól a kétoldalas, öntött csüngős változatig szőlőfürtcsüngős fülkarikát (I 9A, 13, 24, 57, 68, II 13), melyeket ónozott bronzból, aranyozott bronzból, ezüstből és aranyozott ezüstből készítettek.

A szőlőfürtcsüngős fülkarikák gazdag választékát kínálja a morva fejedelemség temetkezései és gyakoriak a vele szomszédos területeken is. Nem véletlen tehát, hogy tipokronológiájukat elsőnek e terület kutatói, főként Vilém Hrubý (HRUBÝ 1955, 222—246) és nyomában Bořivoj Dostál (DOSTÁL, 1966, 35—44) készítették el. Beosztásuk szerint az I 9A. és 13. sírok egyszerű, pár granulált szemből álló szőlőfürtös ékszere a B I 1 b alcsoportba tartozik, melyet az egész 9. századra kelteznek (HRUBÝ 1955, 230; DOSTÁL 1966, 35). Az I 24. és 68. sírok karikájának kétpántos díszítése profilált szalagocskák közé fogott granulált szemekből, csüngője pedig hasonló módon készített, egyszerű szőlőfürt, melyet alul egy nagyobb granulált szem zárt le. Ez a tipológia szerint a B I 1 d alcsoportba tartozik és a 9—10. század fordulója táján volt divatban (HRUBÝ 1955, 231; DOSTÁL 1966, 35). A II 13. sír öntött, kétoldalas szőlőfürtös csüngőjű ékszere pedig a B I 2 c alcsoportba osztható, melyet a 9. század végén és a 10. század első felében viseltek előszeretettel a nők (HRUBÝ

1955, 232—233; DOSTÁL 1966, 35). Végül sajnos erősen töredékes volta miatt nem állapítható meg az I 57. sír ékszerének típusa, de a maradványból ítélve talán a leggazdagabb kivitelű ékszere lehetett a temetőnek.

A II 13. sír kétoldalas szőlőfürtös fülkarika típusával behatóbban is foglalkozott Bořivoj Dostál (DOSTÁL 1965, 377—381). Véleménye szerint ez az ékszer a Morava völgyében főleg a nagy települési centrumok, Staré Město, Mikulčice, Břeclav—Pohansko stb. körzeteiben fordulnak elő, míg a Cseh-medencében és a Dunától északra eső Kisalföldön már ritkábbak, az e vidéktől északra és délre eső területekre pedig még kevésbé jellemzőek (Wartmans-tetten, Zalavár, Ptuj, Trilj); mint kereskedelmi áruk, a Borostyánút közvetítésével juthattak el oda. Úgy vélte tehát, hogy ez az ékszer a morva fejedelemség egy jellegzetes ékszere volt.

Míg a Kárpátoktól északra továbbra is szórványos ennek az ékszernek az előfordulása (WACHOWSKI 1981, 178—179), azaz lehetséges, hogy morva földről érkező import volt, déli irányban jelentősen megváltozott a helyzet Dostál anyaggyűjtése óta: Sopronkőhida 11. és 53. sírokban (TÖRÖK 1973, 9, 17; 37. ábra, 13. t. 4), Letenye 14. sírban (H. KERECSENYI 1973, 140, 5. ábra 13—14), Alsórajk—Határi tábla 21. sírban (a szerző közöletlen ásatása), Mosaburg/Zalavár településagglomeráción belül pedig Garaboncon kívül Zalavár—Récéskút 94. sírban (CS. SÓS 1969, Taf. XXXVII. 3—4), Zalasabab—Borjúállás sziget 123., 195. és 312. sírokban, Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztá 259. és 278. sírokban (MÜLLER R. ásatásai, közöletlenek) találták meg ezt az ékszert. S megnőtt a számuk a dalmát tengerparton is: Trilj mellett új lelőhely Kašić—Maklinovo brdo 21. és 53. sírok, Ivoševci (antik Burnum) és Nin-Ždrijac 62. sír (I. Lothar [840—855] ezüst érmével!) (BELOŠEVIĆ 1980, Tab. XXVII. 4—7, XXXV. 1—2, XLIII. 21, 28, LXXVIII. 15—18). Pödrött vagy S-végű karikával szintén megvan Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztá, Zalasabab—Borjúállás szigeten és a dalmát tengerparton is: Biskupija—Crkvina és Nin-Ždrijac 15. sírban (BELOŠEVIĆ 1980, Tab. XLIII. 13, 14, 24, 27). Ha ezekhez hozzászámítjuk még a B I 3 és 4 alcsoportokba sorolható, bonyolultabb kivitelű változatokat is, mint Zalavár—Vársziget 71. és 307. sírok (CS. SÓS 1963, 42—43, 46. Taf. XLVII. 1—2, 5), Zalavár—Récéskút 83. sír (CS. SÓS 1969, Taf. XXXVII. 5) és a még közöletlen újabb példányokat Zalavár—Várszigetről, az újonnan feltárt háromhajós bazilika melletti sírokból, továbbá Zalasabab—Borjúállás szigetről és Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztáról (MÜLLER 1984, 186—187), s valószínűleg ide sorolható az I 57. sír fülkarika-töredéke is, ill. kissé távolabbról Vörs—Papkert B 76. sír ékszere (KÖLTŐ L.—SZENTPÉTERI J. ásatása, közöletlen), akkor újragondolandó, megalapozottan beszélünk-e még mindig csak kereskedelmi kapcsolatról?

Mind Pannoniában, mind Dalmáciában a közigazgatási központokban és közvetlen környékükön sűrűsödnek ezek az ékszerek, mint ahogy Morvaországban is. Úgy látszik, többről és másról van itt szó, mint pusztá kereskedelmi kapcsolatokról: sokkal inkább az ezekben a központokban koncentrálódó, ugyanazon társadalmi réteg azonos igényei szerint készített ékszerek ezek, mint egyszerű kereskedelmi áruk. Az egész keleti frank birodalom keleti peremterületén létrejött korafeudális társadalmak egy irányba haladó, azonos fejlődési folyamatainak, az azonos szerveződési elveket követő társadalmi átrendeződésnek egyik vetülete ez a teljes keleti területsávra kiterjedő azonos ékszerviselési ízlés. De hasonlóképpen szólhatnánk az azonos elvek szerint épített, frank mintát követő nemesi udvarházakról, *curtis*okról és templomokról (ld. pl. Břeclav—Pohansko [KALOUSEK 1971; DOSTÁL 1975; POULÍK 1975, 190] és Zalasabab—Borjúállás sziget [MÜLLER R. közöletlen ásatása] udvarházait) vagy az asztali díszkerámia fentebb már részletesebben elemzett azonosságairól, és a többi kisebb-nagyobb szokásbeli, viseleti párhuzamosságról. Ez a típusú régészeti emlékeanyag tehát sokkal inkább bizonyos, a közigazgatási központok körül koncentrálódó (felsőbb) társadalmi réteg(ek) hagyatéka, mint egyes etnikumok elterjedésének, vagy a köztük lévő kereskedelmi kapcsolatoknak a bizonyítékai.

Adatok a fejékszerek viseletéhez

A fülkarikákat — bár általában csak egy-egy darab volt belőlük, a koponya két oldalán — nem fülbevalóként, hanem a már az avar korban kialakult viseleti módnak megfelelően, a fej két oldalán lecsüngő textil- vagy bőrpántba fűzve, ahhoz erősítve viselték. E viseleti módot már a karikaékszerek bizonyos részletei (pl. pántdísz a karikán, a hurkoskampós záródás stb.) is megelőlegezik, de mellette szól az is, hogy nem egyszer több pár karikaékszert is viseltek egyszerre (HRUBÝ 1955, 93; SZŐKE—VÁNDOR 1987a 57—59).

Garabonc II. temető több sírjában egy sajátos szokást figyeltünk meg. A II 5. sírban a két combcsont között, a 13. és 21. sírban pedig a has tájékán, a gerincoszloptól balra feküdt a fülkarikapár, míg a II 4. sírban az egyik karika a koponya mellett, a másik has táján feküdt (ez utóbbit talán állatjáras okozta bolygatásnak is tulajdoníthatjuk).

A fülkarikák rendellenes helyen való előfordulását több más pannoni temetőben is észlelhetjük. Letenye 4. sírban a bal medencelapát alatt (H. KERECSENYI 1973, 137), Zalavár—Vársziget 307. sírban a bal combcsont feje felett (CS. SÓS 1963, 46), Keszthely—Fenekpusztá 20. sírban a gerincoszloptól jobbra, az ágyéknál, 23. sírban a has táján (CS. SÓS 1961, 254, 256), 71/3. sírban a medencénél, 71/78. sírban a jobb medencénél, 74/57. sírban mindkét medencelapáton, míg a 74/84. sírban a bokáknál

(MÜLLER Róbert 1971. és 1974. évi ásatása, közöletlen), Kaposvár—61. út 4. sírban pedig a jobb és bal combcsontnál találtak (BÁRDOS 1985, 6, 24) egy vagy több fülkarikát. Sopronkőhidán is többször fordult elő ilyen eset: a 44. sírban a sírföldben, a 96. sírban a bal medencelapát alatt, a 129. sírban a csigolyáknál voltak a fülkarikák, utóbbi sírban pedig a koponya mellett is került elő fülkarikapár (TÖRÖK 1973, 16, 24, 29). Pittenben ugyancsak gyakori volt a rendellenes előfordulás: a 36. sírban a két combcsont között 14 fülkarika volt egy csomóban, a 43/a—b sírban mindkét halott mellkasán, az 54. sírban pedig a jobb medencelapáton volt több fülkarika is egy csomóban; ez utóbbiban a koponyánál is került elő fülkarika. Az 56. sírban a jobb könyök belső oldalán és a keresztcsont jobb oldalán voltak a fejékszerek, az 59. sírban a keresztcsont közepén volt egy — emellett a koponya két oldalán is egy pár fülkarika. A 69. sírban a bordák alsó végénél, a gerincoszlopon alkotott füzért négy egyszerű, nyitott végű karika, a 83. sírban részben a koponyánál, részben a jobb combcsont fejénél, a 101/a—b. sírban pedig a két váz felkarcsontjai között és a b. váz alkarja alatt volt egy-egy pár fülkarika (FRIESINGER 1975—77, 62—87). A többi ausztriai Karoling-kori temetőben azonban nem figyelték meg ezt a jelenséget, e vonatkozásban tehát Pitten a pannoniai temetőkkel alkot közösséget.

Viszonylag gyakori ismét a Dunától északra fekvő temetőkben: Trnovec nad Váhom (Tornóc) 300. sírban a bal kéznel 12 fülkarika egy csomóban, a 330. sírban a mellkastól jobbra, a hastájékon egy pár függő, az 557. sírban a medencénél volt ugyancsak egy pár fülkarika (TOČIK 1971, 158—159, 162, 183, Abb. 20). Michal nad Žitavou (Szentmihályúr) 36. sírban a medencénél három, míg Ondrochov (Ondrohó) II 11. sírban a jobb combcsontnál volt egy fülkarika (TOČIK 1971, 197, 206). Többször megfigyelhető Nitra (Nyitra)—Lupka temetőben is: a 7. sírban a jobb alkar külső oldalánál sorakozott 5 fülkarika, a 15. és 36. sírokban a bal medencelapáton, a 40. sírban a jobb medencelapáton voltak karikaékszerek, míg a 47/a—b. felnőtt—gyermek sírban a felnőtt nő bal térdénél, a gyermeknek pedig a bal láb végében voltak a fejékszerek (CHROPOVSKÝ 1962, 178, 180, 186—188). Pobedím II 22/66. sírban a bal láb végében volt négy fülkarika, a 90/66. sírban pedig a hastájékon került elő a fejdísz (VENDTOVÁ 1969, 179, 189), végül Devín (Dévény)—Za kostolom temetőben a 25. sírban a jobb könyök és a jobb medencelapáton, a 41. sírban pedig a keresztcsont táján voltak fejékszerek (PLACHÁ—HLAVICOVÁ—KELLER 1990, 44, 48, Tab. 7, 10). Rendellenes helyen voltak fülkarikák a morvaországi temetőkben is: Břeclav—Pohansko 97. sírban a jobb láb felett, 152. sírban a keresztcsontnál egy-egy, a 158. sírban a két térd között — feltehetően textil-

vagy bőrtarsolyban — volt több fülkarika és díszes lemezgomb (KALOUSEK 1971, 70, 99, 103). Staré Město—Na valách temetőben 6 sírban a mellen, 4 sírban a hastájon, 2 sírban a lábak között, 1—1 sírban pedig a jobb könyöknél, a jobb medencén, a jobb lábnál és a bal térdnél fordultak elő fülkarikák (HRUBÝ 1955, 93).

A példák sorát valószínűleg tovább szaporíthatnánk még, a lényeg azonban már ennyi párhuzamból is eléggé világosan kitűnik: a garabonci II temetőben megfigyelt jelenség nem egyedi; kisebb-nagyobb gyakorisággal másutt is megfigyelhető, szinte már szokásszerűen jelentkezik. A fülkarikák, fejékszerek főként az öv táján, azaz a medencelapátokon, a combcsontok felső végénél, az alkarcsontoknál és a hastájékon, ritkábban a felkarnál és mellkason, vagy a két láb között, sőt a láb végében tűnnek fel. Több jel is arra utal, hogy valami tarsolyszerűségben tartották őket, de néha a szalagba fűzött viseletnek megfelelő helyzetben, fűzészerűen bukkantak rájuk, mintha az egész fejdísz, s nemcsak annak fémdíszait tették volna külön is még a sírba.

Magyarázatul többféle lehetőség is kínálkozik. Lehet, hogy a K. Kovács László által összegyűjtött népszokás magyarázza. Eszerint „ha a nagy bánatban megcsúsz, hogy valamiről megfélekedeznek, amit a halottnak oda kellett volna adni a koporsójába”, akkor azt vagy megőrzik, vagy egy szegény embernek adják. Megőrizni azért szokták, mert „van olyan halott, akit megálmodik a hozzátartozója és az akkor elpanaszolja, hogy ezt vagy azt a holmit elfelejtették neki odaadni”. Az ilyen tárgyakat azután mindig a legközelebbi halott mellé teszik, nem adják rá arra, akivel küldik (K. KOVÁCS 1944, 187). Nem lehetetlen, hogy alkalmanként, esetleg bizonyos temetőkben ez az eset is előfordult, általánosságát azonban megkérdőjelezi az, hogy csak női sírokban találunk ilyen „küldött” ékszereket (bár kivételként a Pitten 50. sírban férfi feküdt), s az is, hogy feltűnően gyakran valamiféle tarsolyban voltak ezek az ékszerek —, melyekbe azonban inkább az elhunyt személyes holmijait teheték, s nem egy „megálmodott” falubeliét, rokonét. Ezért tehát valószínűbb, hogy az elhunyt nő saját ékszerei, esetleg hozományának részei lehettek a rendellenesen, nem a viseleti helynek megfelelően eltemetett fejékszerek.

Ennek a temetkezési szokásnak az elterjedési területe feltűnően egybeesik a késő avar kaganátus nyugati felével, az előzmények valószínűleg oda nyúlnak vissza. S valóban meg is található ez a sajátos „ékszerviselet” több avar kor végi zalai temetőben. Söjtör, Kehida, Zalakomár női sírjaiban (SZŐKE 1992a, Taf. 37—38), a fegyveres férfisírok egyik jellegzetes melléklete pedig Zalakomárban a lábhoz helyezett gyöngysor volt. A szokás részletesebb ásatási megfigyelésekkel valószínűleg más korabeli temetőkben is kimutatható lesz majd területünkön.

A NYAK ÉKSZEREI

GYÖNGYÖK

Szemes mozaikgyöngyök

Garabonc I két sírjában, a 24. adultus korú nő és a 47. kislány nyakláncába volt egy-egy szemes mozaikgyöngy fűzve; az előbbi sírban volt egy B I 1 d típusú, aranyozott bronz szőlőfürtcsüngős fülkarikapár, az utóbbiban pedig egy egyszerű kis lemezgombocskas volt még.

A szemes mozaikgyöngyök tipológiáját Reinhard Andrae dolgozta ki (ANDRAE 1973, 101–198). Rendszere szerint a 47. sír gyöngye a MAP 0121 variánshoz tartozik, annak megjegyzésével, hogy itt a sötétkék szemet közvetlenül nem fehér, hanem sárga gyűrűske veszi körül. A 24. sír gyöngyszeme a MAP 0320 variánshoz sorolható, de szemmel láthatóan selejtes példány, a szemrész rendellenesen megnyúlt. Egyik gyöngyszem sem tartozik az elterjedtebbek közé. A MAP 0121 kizárólag a peremterületekre jellemző (ANDRAE 1973, 122, Karte 7), a MAP 03 főtípus pedig eddig mindössze 5 lelőhelyről volt ismert, az egész elterjedési területen szórtan (ANDRAE 1973, 122). Andrae szerint ez a gyöngytípus főként a 8–9. század fordulójára, legkésőbb a 9. század első harmadának végéig keltezhető, mielőtt még Morvaországban a díszes lemezgombok feltűnnek (ANDRAE 1973, 156). Ez az abszolút dátum azonban — ha nagy vonalaiban elfogadható is — a Karoling-birodalom keleti peremterületein minden bizonnyal hosszabb kifarítást is megengedően kitágul egészen a század közepéig, második harmadának végéig. Valószínűleg árnyaltabban fogalmazott volna maga Andrae is, ha már ismerte volna az azóta megjelent temetőközléseket, összefoglaló tanulmányok eredményeit is (adatokat részletesen: SZŐKE 1992a 873–874; SZŐKE 1992b). Ezek ismeretében, s különösen a Mosaburg/Zalavár térségében előkerült példányok esetében — hiszen ezeket a temetőket a 840–850-es éveknél nem nyithatták meg korábban, némelyikben pedig egyértelműen a 9. század második feléből való ékszerek is megjelentek — az Andrae által meghatározott felső időhatárt messzebb kell tolni, hiszen aligha képzelhető el, hogy e térségben mindenki, akinek szemes mozaikgyöngye volt, még a 9. század első harmadának vége előtt beszerezte — ehhez már eddig is túl nagy számban kerültek elő ezek a gyöngyök.

Több tagú rúdgyöngyök, szegmentgyöngyök

A két temetőben 10 sírban volt több tagú rúdgyöngy, vagy annak egyes elemeire széttört változata, a szegmentgyöngy (I 1, 13, 24, 44, 47, 57, 69, II 14, 21, 38. sírok). A legtöbb változat az I 24. sírból került elő: 2–6 tagú ezüsfóliás, sárgásfehér, sötétkék, kékecsszürke, zöld színű

gyöngyök alkották túlnyomórészt a nyakláncot. Selymes-, barnás- és sárgásfehér, továbbá szürkés-kék, 2–3 tagú gyöngyök voltak az I 13. sírban, világoskék 2 tagú a II 21., és feketés 5 tagú a II 38. sírban. A több tagú rúdgyöngyök külön variánsát alkotják a kúp alakú tagokból álló gyöngyszemek, melyek többnyire sötétzöld színűek (I 47 és II 38. sírok). Az egyes szegmentgyöngyök színváltozatai: világos- és sötétkék, szürkés-kék és kékecsszürke, feketésszürke, sárgásbarna, citromsárga, selymes fényű, ezüstfehér és fehér (I 1, 24, 44, 47, 57, II 14, 21. sírok).

A 9. századi női sírok nyakláncait leggyakrabban több tagú gyöngyökből fűzték fel. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a több tagú rúdgyöngyöknek a jó minőségű üvegből készített arany- és ezüsfóliás változatai — valójában mindegyik ezüsfóliás, csak az „aranyfóliásnál” olyan sárgás fényű üveget használtak külső, borító üvegnek, mely aranylő fényűvé tette az ezüstöt — csak a korai időszakra, a 8–9. század fordulójára és a 9. század első felére jellemzőek, az ún. avar kor végi temetők jellegzetes lelettypusai (SZŐKE 1992a, 877–879). Feltehetően ennek a korszaknak az emléke az I 24. sír néhány kopott ezüsfóliás rúdgyöngye is és nem véletlen, hogy itt volt az egyik szemes mozaikgyöngy is. A kékes, fehéres, zöldes alapszínű gyöngyök korábban még igen szórányosak, a sárgás színűek pedig teljesen hiányoztak is a gyöngysorokból. A színskálán belüli változások mellett a gyöngy anyagának minőségi változása a másik támpont, ami e gyöngytípus finomabb kronológiai osztályozását lehetővé teszi. A század közepe táján feltűnő gyöngyök anyaga már alig emlékeztet a század eleji típusokra: porózus vagy szálasan szétfeszülő anyagú, nélküli a külső kemény, jó minőségű üvegburkot.

Josef Poulik gyöngytipológiájában ez a VII. típus, s mivel gyakran található együtt bizánci-orientális ékszerekkel, ugyanazon műhelyekből származónak véli őket (POULÍK 1948, 62–63). Vilém Hrubý a vont üvegyöngyök kategóriájába sorolja őket, a gyöngyök II. csoportjába; Staré Město temetőjében főleg a 9. század utolsó harmadában és a 10. század elején jellemzőek (HRUBÝ 1955, 248–249). Bořivoj Dostál utal arra, hogy a típus még a 10. század második felében és a 11. század első felében is él (pl. Ptuj), eredetét pedig szerintem nem lehet eldönteni (DOSTÁL 1966, 45–46). Reinhard Andrae a szemes mozaikgyöngyökkel való gyakori együttes előfordulása miatt úgy gondolja, hogy ugyanazon műhelyekben készültek ezek is, sőt „mindkét gyöngycsaládot már a műhelyben láncra kombinálták, másként ugyanis nehezen magyarázható a két csoport egyes típusainak azonos elterjedése” (ANDRAE 1973, 130, Karte 23).

A több tagú rúdgyöngyök speciális változata a kúpos tagokból álló gyöngyforma (I 47, II 38. sírok). Egyelőre kevés közölt párhuzamuk ismert, valószínűleg nem túl gyakori, rövid életű típus lehet; példaként említhető Blučina, sírösszefüggés nélkül (POULÍK 1948, Tab. XXXIX. 7,

20), Staré Město—Na Valách 1452 (267/51). sír (HRUBÝ 1955, 531, Tab. 85. 19—20), Skalica (Szakolca) 8. halom 1. sír (BUDINSKÝ—KRIČKA 1959, 65, Abb. 29. 13). Feltételezhetően a 9. század második felére, utolsó harmadára keltezhetjük őket.

Üreges, fűjt üveggyöngyök

Mindössze az I 24. nő nyakláncába volt egy világoskék példány fűzve. A többi dunántúli Karoling-kori temetőben is ritka, Zalavár—Vársziget 248. sírban (melyet az ásatók a 10. századi temetkezésekhez számítottak már: CS. SÓS 1963, 79, Taf. XLVIII. 1—2), továbbá Sopronkőhida 25. és 107. sírokban volt csak ez a gyöngytypus (TÖRÖK 1973, 13, 26, 8. t. 2, 22. t. 12). Gyakoribb a Felső-Dunavölgy temetőiben, különösen Pottenbrunn női sírjaiban (részletesen ld. SZŐKE 1992a, 880). Az ottani elterjedés, továbbá a néhány avar kor végi temetőben való felbukkanása (Zalakomár, Kehida, Kaposvár-33. lelőhely: BÁRDOS 1978, 13—45; Čelarevo [Dunacséb]: BUNARDŽIĆ 1980, 70, Taf. XVII. 2) alapján megjelenését ezen a tájon a 9. század első felére tehetjük; a Karoling-kori pannóniai temetők első generációs sírjaiba ezért jutott belőlük még néhány példány. Ezzel szemben a Dunától északra fekvő Kisalföldön és a Morva-medencében, azaz a morva fejedelemség területén épp a 9. század második felében és a 10. század elején terjedt el (adatokat ld. SZŐKE 1992a, 880).

Sárga fonatos fekete üvegpassztagyöngyök

Három sírban (I 1, 47, II 14. sírok) volt ez a gyöngytypus. Két változatuk fordult elő: 1. A hengeres, fekete üvegpasszta alapra spirálisan tekerték fel a sárga üvegsszálat (I 47), vagy 2. a rövidebb, nyomottabb, inkább hordóformára emlékeztető alapra egymást keresztező hullámvonalban tekeredett a sárga fonatdísz; az ezek által alkotott mezőkben gyakran kis pettyeket helyeztek el (mindhárom sírban előfordul).

A többi Karoling-kori dunántúli temetőben szintén ritkán található meg: Keszthely—Fenekpuszta 24. sírban (CS. SÓS 1961, 256, Taf. LVII. 12), Letenye 13. sírban (H. KERECSENYI 1973, 140, 5. ábra 10), s Zalaszentmárton—Borjúállás sziget néhány sírjában (MÜLLER Róbert ásatása, közöletlen). Gyakori ellenben a késő avar kori temetők kései sírjaiban, az avar kor végi temetkezésekben (SZŐKE 1992a 876—880, SZŐKE 1992b), s viszonylag nagy számban fordul elő az oberpfälzi temetőkben is (STROH 1954, Taf. 5. A. 17—18, II. A. 15—21, 39—40, 13. A—E, 17. A; STROH 1980, 204—205). Ugyanakkor a két térség között, a Felső-Dunavölgyben váratlanul ismét csak ritkán bukkan fel: Gusen 98B, 135. sírok (TOVORNIK 1985a 171, 175), Rabensburg 26 (14/68). sír (FRIE-

SINGER 1975—77, 20, Taf. 19—20), Pottenbrunn 91, 165. sírok (J. JUNGWIRTH—H. WINDL: FuÖ 12 [1973] 131, 133), Pitten 1. sír (FRIESINGER 1975—77, 50, Taf. 4) említhetők csak meg.

Josef Poulík külön típusba sorolta a két variánst: a spirális díszű, hengeres gyöngy alkotja az I., az ovális vagy hordótestű, fonat- és pettydíszes a II. típust (POULÍK 1948, 56—58). Vilém Hrubý és Bořivoj Dostál azonban — helyesen — újra csak egy típus két variánsának tartja őket (HRUBÝ 1955, 250; DOSTÁL 1966, 46). Morva földön a hamvasztásról a csontvázas (korhasztásos) temetkezésekre való áttérés időszakában, a 9. század első felében jelentek meg (ČERVINKA 1928, Obr. 75. II, Tab. VI. 13; POULÍK 1948, Tab. XXXVII. 3, XXXVIII. XLV. 12), megvoltak talán a század második felében is, ld. Staré Město sírjait (HRUBÝ 1955, Tab. 64. II, 67. 5, 74. 14, 77. 3, 78. II, 82. 7), vagy Mikulčice—Klašteřísko 1168. sírt (KLANICA 1985, Obr. 18) és Boleradice 37. és 46. sírokat (POULÍK 1948, 154, 156—157, Tab. XXXVII. 1), valószínűbb azonban, hogy csak a 10. század elejétől jelentek meg újra, miként a Dunától északra fekvő Kisalföld 9.—10. századi temetőinek síregyüttesei, leletkombinációi mutatják (TOČÍK 1971, Taf. XX. 19, XXI. 22—23, XXV. 18, XXVI. 24, XXXI. 25—26, LIII. II, 30, LIV. 8; CHROPOVSKÝ 1962, Obr. 19. 4). Az időbeli hiátusra már Josef Poulík is felfigyelt, amit úgy próbált feloldani, hogy feltételezte, ezeket a gyöngyöket Fekete-tenger melléki műhelyek készítették, ahonnan előbb az avarok, majd a honfoglaló magyarok révén kerültek a Kárpát-medencébe (POULÍK 1948, 57). Nem valószínű azonban, hogy e gyöngyöket ilyen bonyolult úton szerezték be a Kárpát-medence asszonyai. Hiszen ilyen gyöngyök — igaz, főként más színkombinációkban — már a 7. századi alemann temetőkben sem voltak ismeretlenek (THEUNE—VOGT 1990). Gyöngytypusunk tehát az egész korai középkorban különböző színkombinációkban és területi elterjedéssel jelen volt Közép-Európában, ezért fontos, hogy az egyes variánsokat egymástól tisztán elválasszuk, kronológiai helyüket és területi elterjedésüket pontosan meghatározzuk. Esetünkben mindenesetre érdekes, hogy a sárga fonatdíszes fekete gyöngyök a Kárpát-medencében csak akkor voltak divatban, amikor az avarok, majd a magyarok „nomád” ízlése befolyásolta a gyöngyviseletet.

Dinnyemaggyöngyök

A II 26. sírban egy senilis korú nő néhány gyöngyszemből álló nyakláncában volt egy hibás öntésű dinnyemaggyöngy is.

A késő avar kornak ez a legjellegzetesebb gyöngytypusa Garaboncra kívül ritkán más Karoling-kori temetőben is feltűnik: Keszthely—Fenekpuszta 20. sírban (CS. SÓS 1961, 254, TAF. LVII. 4), továbbá a felső-dunavölgyi Tulln

34-ban (FRIESINGER 1971, 204, 208–209, Abb. 18), Erla 3. sírban (FRIESINGER 1971–74, 45, Taf. I. 25. 3), Gusen 135. és 182. sírokban (TOVORNIK 1985a, 171, 181–182), és az oberpfalzi Kallmünz és Krachenhausen sírjaiban (STROH 1954, Taf. II. A. 31–35, W. 6) ill. Schirndorf 8. sírban (STROH 1980, 204). E temetőkben a kísérő leletek alapján a 9. század első felére, legkésőbb a század közepéig keltezhetők a gyöngyök; a garabonci idős nő is valószínűleg még gyermekkorában jutott hozzá.

Egyéb gyöngyök

A Garabonc I 1. sírban egy hengeres zöld gyöngy, az I 24. sírban egy nyújtott, ovális, áttetsző üvegyöngy, az I 69. és II 4. sírokban nyomott gömb alakú, sötétkék gyöngy, a II 38. sírban kis piros gyöngyöcske, a II 14. sírban pedig 17 apró, sötétebb és világosabb kék gyöngy volt. Ezek a típusok nem tartoznak a jellegzetes, elterjedtebb formák közé, de mindegyik megtalálható más korabeli temetőben (HRUBÝ 1955, Tab. 85. 31–37).

EGYÉB HASZNÁLATI TÁRGYAK

Tűtartó

Garabonc I. 1. sírban egy maturus korú nő bal alkarjának belső oldalánál, egy vaskéstől félig fedve került elő egy vaslemezről készített, esztergált díszítésű tűtartó. A hengeres testű tűtartó alját kis, kerek vaslemez zárta, felső végére pedig egy ugyancsak hengeres zárókupakot húztak. Díszítése váltakozva vízszintes vonalkötegek és rácsmintás díszítésű mezők, melyek mélyedéseit ónberakás töltötte ki.

A díszítetlen, vagy esztergált díszű csont tűtartók az avar kori női sírok szokásos kísérő lelete. Viseletüket László Gyula rekonstruálta (LÁSZLÓ 1941, 186–204). Használatukat a 9. századi, Karoling-kori temetőkben is nyomon kísérhetjük (lelőhelyeik jegyzékét ld. SZŐKE 1992b). A sírok leletegyütteseinek alapján azonban legkésőbb a 9. század második harmadának végéig használták ezeket. A 9–10. században folyamatosan használt néhány temető példája szerint a 10. században a tűtartó újra megjelent a nők viseletében (pl. Trnovec nad Váhom [Tornóc] 160. sír: TOČIK 1971, 150, Taf. XXVIII. 2), használatuk tehát a honfoglaló magyarok megjelenésével újra divatba jött.

A garabonci példány azonban nem csontból, hanem fémlemezről készült. Ilyenek az avar sírokból hiányoznak, ezzel szemben bronz- vagy vaslemezről Nyugat-Európa Karoling-kori női sírjaiban gyakoriak (ANDRAE 1973, 155). A keleti frank peremterületeken a következő lelőhelyekről tudunk: Krungl 75. sír (bronzlemezről: MODRIJAN 1963, 71), Pitten 36. sír (bronzlemezről: FRIESIN-

GER 1975–77, 62, Taf. 20–21), Brno–Lišen, Staré Zámky 43. sír (bronzlemezről: POULÍK 1948–50, Obr. 118a), Uherské Hradiště–Sady 238. sír (vaslemezről: MAREŠOVÁ 1983, 86), Břeclav–Pohansko település SO 18 szelvényből (vaslemezről: DOSTÁL 1986, Abb. 2. 7), Sopronkőhida 129. sír (két példány bronz- és vaslemezről: TÖRÖK 1973, 29, 25. t. 16–17), Keszthely–Fenekpuszta 39. sír (szintén két példány, egy bronz- és egy vaslemezről: Cs. SÓS 1961, 260, Taf. LX. 8). Ezeket a tűtartókat ugyanazon helyen, a könyök közelében, a mell-has régióban találjuk, mint a madárcsontból készületeket, de viseletük nem a László Gyula által rekonstruált módon történhetett; felfüggesztésüket valószínűleg a majd minden példányt a kupak alatt átütő szegeccsen keresztül oldották meg. A fémlemez-tűtartók közül legkorábbra valószínűleg a krungli példány keltezhető, a vele együtt talált öntött bronz keresztfibula alapján (ANDRAE 1973, 151–152), a többi sír leletegyütteseinek azonban a 9. század közepéig, legkésőbb a második harmad végéig való keltezést is megengednek. Használatuk nagyjából a csont tűtartókéval együtt szűnt meg. Ez a tárgytípus — anyagától és eredetétől függetlenül — több más ékszerhez, fegyverhez és használati tárgyhoz hasonlóan tehát szintén a 9. század közepe tájára beért változások áldozatául esett, és tűnt el az alsóbb néprétegek viseletéből.

Orsógomb

A II 14. sírban, egy kislány jobb térdének külső oldalánál került elő egy bikonikus agyag orsógomb. A sír leletanyagához tartozott egy polírozott felületű, sárga palack is, ami alapján a sírt a 9. század közepe tájától kezdődően valamikor a század második felében áshatták meg.

A bikonikus orsógomb az ún. középső avar korban tűnt fel és a késő avar korban vált a női sírok jellegzetes lelet tárgyává (KOVRIK 1963, 118; ČILINSKÁ 1966, 180–182). Gyakori a keleti frank peremvidék Karoling-kori temetőiben is (részletesen ld. SZŐKE 1992b). Az orsógombok nagyrészt díszítetlenek, csak néhány esetben voltak koncentrikus körök vagy zeg-zúgvonalak a felületekre karcolva. 73 sír adatát megvizsgálva a sírban elfoglalt hely a következő megoszlást mutatta:

koponya és nyak táján	13
a felsőtesten (főleg a bal felkarnál)	12
a medencecsontoknál	20
a térdéknél	14
a bokánál és a sírvégben	14

A megoszlás tehát nagyjából arányos, csak a medence-tájék élvez bizonyos előnyt. Az esetek többségében hiányoztak a pontosabb antropológiai adatok, de jellemző, hogy a felnőtt nők sírjába tettek orsógombot vagy -karikát. Azok a sírok, melyekben orsógomb volt, többnyire igen szegényesek: néha rajtuk kívül nincs is más lelet a sírban,

vagy legfeljebb még egy vaskés, edény, vagy állatcsont, ritkán esetleg egy egyszerű drótkész, ill. néhány gyöngyszem. Mindez jelzi, hogy ezek a nők az egyes közösségekben belül az alsóbb rétegekhez tartozhattak. A leletkombinációk alapján megállapítható, hogy az egész 9. században szokás volt orsógombot a sírba helyezni, még ha bizonyos temetőkben ez inkább csak a korai periódusra volt jellemző.

Vas láncocska

Az I 35. senilis korú nő jobb felkarjánál, a kés nyelének végénél volt egy kis vasláncdarab.

Vas láncocska a keleti frank peremvidék korabeli temetőiben másutt is elő-előkerül, túlnyomórészt női sírokból (részletes adatokat ld. SZŐKE 1992b). Jellemző, hogy a felsőtesten, mellkas—has tájékán bukkannak rájuk, s feltűnően gyakran vaskéssel összefüggésben: ahol részletes leírás, vagy sírrajz mutatja helyét, szorosan a vaskés mellett, a nyele táján fekszik. Ezért elképzelhető, hogy a vaskés tokjának egy újabb felerősítési, felfüggesztési módját jelzik, amelyet azonban pontosabb megfigyelések hiányában még nem lehet részleteiben rekonstruálni. Keltezéséhez is kevés a támpontunk, 9. század közepén, második felében azonban bővebben adatolt.

GARABONC I—II NÉPESSÉGE

Embertani szemszögből nézve

A két temető embertani anyaga a népesség összetételének, analógiai körének meghatározásához nem volt egyforma mélységben vizsgálható. Az ún. *Penrose*-távolságon alapuló analógiavizsgálat csak az I. temetőnél hozott eredményt, a II. temető a túlságosan kis esetszám miatt erre a vizsgálatra nem volt alkalmas.

Éry Kinga (tanulmányát ld. KAROLINGERZEIT 1992) elemzése szerint Garabonc I népességének legközelebbi párhuzama a korban ugyan kissé későbbi (10—11. századi), földrajzilag azonban közeli Ptuj (Pettau) népessége, olyannyira, hogy közöttük akár közvetett vagy közvetlen genetikai kapcsolat is fennállhatott. Ugyancsak közeli párhuzamok még a 6—7. századi, nyugati germán (frank) Anderten, a 11—12. századi drevljanok, a 11. századi Zalavár—Kápolna és a 9. századi morvaföldi Rajhrad temetőjének embertani szériái. Ezek mellett feltűnik még egy kisebb, dunai bolgár származású csoport is (ld. két europa-mongolid egyed, ill. egy torzított koponyájú egyén).

Történetileg értékelve a fentieket, lényeges momentum, hogy Garabonc I. leszármazottainak egy részét Zalavár—Vársziget 11. században épült kápolnája köré temethették el. Igen valószínű tehát, hogy a garabonci közösség utódai

helyben kontinuusan tovább éltek. Még izgalmasabb azonban az, hogy Garabonc I egyedei igen közeli genetikai kapcsolatot mutatnak Ptuj 10—11. századi népességével. Pribina ugyanis Ptujban — a 9. századi *Pettauban* — a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* szerint már Liupram salzburgi érsek idejében (836—859) templomot építtetett (WOLFRAM 1979, 54—55). Mivel egyelőre Ptuj 9. századi népességét nem ismerjük, csak e későbbi temetőre (KORÓSEC 1950) alapozva tételezhetjük fel — Zalavár példájával is megerősítve —, hogy mindkét Pribina-birtokon már a 9. században etnikailag egymással igen közeli rokonságban álló népesség élhetett (a nagyságrendi különbség miatt ugyanis valószínűtlen, hogy Garabonc I lakossága költözött volna a 9. század végén Pettau—Ptujba). S ha ez igaz, érthetővé válik az a látszólag váratlan analógia is, miszerint a drevljanok szintén közeli rokonságban álltak a garabonci népességgel. DNY—Dunántúl 9. század előtti, avar—szláv népességének egyik fő komponensét ugyanis azok a du(d)lebek alkották, akik Apsich (dunántúli) avar vezér 7. század eleji keleti hadjáratának eredményeként, fogolyként kerültek a Kárpát-medencébe. E du(d)lebeknek a Dnyeszter és Bug vidékén helyben maradt utódai a volynjánok, akiknek közvetlen keleti szomszédságában voltak a drevljanok; utóbbiak törzsterülete azonban hajdan szintén a du(d)lebek területe volt (SEDOV 1982, 94—106, SZŐKE 1992c, 139—143).

Garabonc II népessége a kicsiny esetszám miatt igazából nem volt alkalmas a *Penrose*-távolságon alapuló analógia-vizsgálatra. Az ennek ellenére elvégzett számítások nem is találtak közeli, közvetlen kárpát-medencei analógiákat; a formakör távolabbi párhuzamai közép-ázsiai, sztepei europid típusú népességek (kazahsztáni szaka, szauromata és Urál-vidéki szarmata) felé mutattak.

Mosaburg/Zalavár település-agglomerátum szolgálónépek harmadik, antropológiailag feldolgozott temetője, Zalasabab—Dezső sziget a helyi, környékbeli késő avar kori települések lakóihoz mutat leginkább rokonságot (ld. ÉRY Kinga és MÜLLER Róbert tanulmányát in: KAROLINGERZEIT 1992).

A fentiek alapján úgy látszik tehát, hogy a Pribina által „körös-körülről összegyűjtött” szolgálónép nagyjából az a helyi és a közlebbi környék településeinek avar és avar—szláv (dudlebek) lakosaiból lett toborozva. Ezt színezték különböző mértékben a távolabbi vidékekről elszármazottak: így a már Nyitrán Pribinához kapcsolódott, főként katonai szolgálatot teljesítő férfiak és azok szűkebb hozzátartozói („morva” embertani réteg), a Délvidéken a bolgároktól, ill. Ratimartól hasonló célból elszegődött katonák, ill. a már korábban a bolgárok fennhatóságától szabadulni igyekvő, s részben a zalai dombok közt menedéket lelt timocánok és abodriták (*praedenecenti*) családjai (BÓNA 1984, 350). De a megélhetés, az esetleges felemelkedés csábító lehetőségének tűnhetett az újonnan szerveződött grófság az Alpok folyóölgyeiben élt szlávoknak és a távo-

labbi, bajor és alemann területek elszegényedett rétegeinek is (ld. az írásos források neveit és a temetők nyugati germán embertani elemeit).

Régészeti szemszögből nézve

A régészeti hagyatékból a népesség összetételére vonatkozó következtetéseket levonni még az embertani eredmények ilyen jellegű interpretálásánál is veszedelmesebb; bizonyos összefüggésekre azonban mégis érdemes felhívni a figyelmet.

Mint köztudott, a régészeti kultúrákban leginkább még a temetkezési és viseleti szokások kötődnek konkrét népekhez, népcsoportokhoz. A két garabonci temető jellegében a helyi, családi (Ortsfriedhof) és a nagy soros temetők (Reihengräberfeld) közötti átmenetet mutatja, hasonlóan a többi pannoniái felpogány szolgálonépi, „falusi” temetőhöz. A sírokat kisebb-nagyobb eltéréssel, és kevés kivételtől eltekintve Ny—K irányba tájolták, miként az egész Karoling-birodalomban és keleti peremterületén, az elhunytak etnikai kötődésétől függetlenül. A sírok mélysége, az általános tendenciának ugyancsak megfelelően, sekélyebb mint a megelőző, avar időszakban, max. 110 (Garabonc II), ill. 160 cm (Garabonc I); Pannoniában, ill. a Felső-Dunavölgyben csak az avar kori tradíciókat még elevenebben őrző közösségekben ásták ennél mélyebbre a sírokat. A sírgödörök nagysága szintén csökkent az előző korszakhoz képest (1,2—2,0 m²), a garabonci közösségek hierarchiájában csak a magasabb pozíciót betöltő férfiaknak és nőknek ástak az átlagosnál nagyobb és mélyebb sírt (2,5—3,0 m²); egyes tradicionálisabb pannoniái közösségek azonban ebben is ragaszkodtak még a korábbi szokásokhoz, és általában nagyobb alapterületű, mély sírokat ástak halottaiknak (2,5—3,5 m², kivételesen 4,0—5,0 m²). A sírgödörök formája többnyire lekerekített sarkú, négy-szögeletes, a sírok kb. 1/3-nál pedig a lábvég vagy a fejkvég felé kiszélesedő trapéz alakú. Utóbbi sírforma a jól megfigyelt korabeli temetőkben kb. hasonló arányban, vagy még ritkábban jelenik csak meg, sem korhoz, sem etnikumhoz nem köthető. Ezzel szemben a Garabonc I 49. sír végeiben a sírépítmény alatti leásások, ill. az I 30. sírnál a sajátos lovagló vagy békapozíció egyértelműen avar kori tradíció.

Az élelemadás szokása, főként a húsétel csak Garabonc I temetőben, ott is csak bizonyos családoknál, s azoknál is főként az 1. és 2. generációhoz tartozó halottaknál található meg. Ez a szokás egyértelműen az előző korszak pogány avar tradíciójának maradványa, s annak jele, hogy az így eltemetett avar hitvilágú közösségből szakadt ki vagy legalábbis annak pogány szellemiségében nőtt fel. De talán már az új idők jeleként, a kereszténység térhódításaként (?) foghatjuk fel, hogy e temetőben is csupán gyermekek és nők, ill. senilis korú férfiak sírjába tettek húsételt,

Garabonc II temetőben pedig már egyáltalán nem. A sírok mintegy harmadában agyagedényben, ill. favödörben folyékony ételt vagy italt tettek a halott mellé. Az élelemadásnak ezt a formáját immár Garabonc II temetőben is megtaláljuk; az I temetőben ellenben most is csak azokra a családokra jellemző, ahol húsételt is adtak a halottnak. Főként kisméretű, 6—13 cm magas, 0,5—1,5 l űrtartalmú csupokat tettek a sírba — az avar kori hagyománynak megfelelően (ČILINSKÁ 1973, 331—337, Abb. 2) —, ritkább az ennél nagyobb, fazékszerű edény. Az edények sokféle formájúak, gyakran fenékbélyeggel ellátottak, különböző fazekasműhelyből származnak, ritkán pedig házilág készítették. Közülük az I 59. sír edénye s néhány más edény fenékbélyege erősen emlékeztet a korabeli dunai bolgár házikerámiára. Az I 37. és II 14. sírban polírozott felületű díszkerámia, ún. sárga palack, ill. ilyen kerámia töredéke volt. Ez a csak a nagy közigazgatási központokban és szűk körzetükben megtalálható díszkerámia egyértelműen a hasonló formájú, nomád nemesfém-edények kerámiautánzata, s mint ilyen annak az ízlésnek a kifejeződése, mely a korábbi avar (ld. ún. sárga kerámia edényformáit) vagy a korban nagyjából egyidős szaltovo—majaki kultúra edényművességére is jellemző volt.

Egy sírban agyagedény helyett vaspántos favödör volt (I 22. sír). Vödört az avar kor végén, a 9. század első felében, főként szlávokkal közös avar temetőben volt szokás sírba tenni, így Mosaburg/Zalavár környékének avar—szláv birituális temetőiben is; de a Pribina hívó szavára itt megtelepülőeknek csupán az első generációja tett vödört az elhunyt mellé. Ugyanez mondható el a sarlóról, melyet szintén a késő avar kortól kezdve tettek sírba, mint a vasbona tárgyát (I 9. és I 55. sírok).

Vaskések a sírok mintegy negyedében, főként az 1. és 2. generáció idősebb felnőttjeinél voltak, s többnyire a váz bal oldalán, a viseletnek megfelelő helyen feküdtek. Formájukban javarészt a nyugati késtípusokat követték, tokvédő vereteik pedig egyértelműen nyugati eredetűek vagy az ottani formák utánzatai voltak (I 55, II 15. sírok). A késtokokat azonban több esetben is — avar szokásnak megfelelően — bronz vagy vaskarikán át függesztették fel az övre (I 16, 55, 81, II 6. sírok). A nagyobb méretű vércsatornás késeket tulajdonosuk alkalomadtán fegyverként (Sax) is használhatta. Míg a késő avar korban még általános volt a kések sírba tétele, sőt nem ritka a két kés sem, s a nagyjából egyformán kisméretű vaskés a férfiaknál inkább a jobb, a nőknél pedig a bal oldalon feküdt, addig a 9. századra egyre ritkább a kés mellékletül adása, a férfiakkal tendenciózusan nagyobb késeket adtak, és mindkét nemnél a bal oldali viselet vált dominánssá. Nem véletlen, hogy a garabonci temetőknél is csak a 1. és 2. generációnál tettek kést a sírba, a mosaburgi templom körüli temetőkben pedig már csak elvétve találhatók a sírokban: a kereszténység feltehetően nemcsak a túlvilági útra adott étel és ital sírba

helyezését tiltotta meg, de az ezzel a pogány elképzeléssel közvetetten összefüggő eszköz sírba tételét sem nézhette jó szemmel.

A temetkezési szokásokat és az ezekkel szorosabb kapcsolatban álló tárgyi hagyaték elemzését áttekintve megállapíthatjuk tehát, hogy azok javarészt a megelőző, késő avar és avar kor végi időszak temetkezési gyakorlatának és szokásainak, ill. az ekkor a térség egészében bekövetkezett változásoknak felelnek meg. A szokások avar kori rétege sem tekinthető azonban csak egy adott népre, csak a nomád avarságra jellemzőnek, hanem inkább a Kárpát-medence avar uralom alatt élt népei egészének közösen kialakított szokásrendszerének, ami közvetetten azt jelzi, hogy a garabonci — s vele együtt a többi, Karoling-kori pannoniai — temetőben nyugvók döntő hányada nem más vidékről ide költözött idegen, hanem ennek a tájnak a szülötte és neveltje volt. A Karoling hódítással és az ezt követő politikai, hatalmi átrendeződéssel olyan változások indultak meg a Kárpát-medence népei körében, melyek túlnyomórészt az új ideológia, a kereszténység terjedésével, annak a mindennapok életét is átfőrmáló hatásával magyarázhatók, nem pedig egy adott nép (pl. a frankok vagy bajorok) szokásainak terjedésével.

A régészeti hagyaték másik részét a fegyverek ill. a férfi és női viseleti tárgyak és az ékszerek alkotják.

Az I 55. sírban talált kétélű kard nemcsak a Kárpát-medencében, de egész Európában meglehetősen egyedülálló lelet. A Čierny Brod (Vízkelet) lelőhelyen talált hasonló kard alapján azonban feltételezhető, hogy Bizáncban készült, vagy legalábbis bizánci műhelyben nevelkedett mester készítette. Később, talán már Mosaburgban, igyekeztek a kard szerelékeit az eredetinek megfelelően felújítani. Feltűnő egyébként, hogy Pannoniában eddig még sehol másutt hiteles Karoling-kori síregyüttesből nem került elő kétélű kard, a volt avar kaganátus területén ugyanis a nyugati vágófegyverek közül a sax—langsax vált kedvelté. S ez aligha véletlen: a szablyához, ill. egyélű, egyenes kardhoz (palaš) szokott kéznek a hasonló kardforgatási technikát igénylő — s eredetében szintén a nomádokig visszanyúló — langsax felelt meg leginkább. Következésképpen igen valószínű, hogy az I 55. sír kardjának tulajdonosa maga is idegen eredetű harcos volt, aki vagy akkor csatlakozott Pribinához, amikor az a bolgároknál, ill. Ratimar fejedelemtől tartózkodott, vagy később, a bolgároknak a Dráva—Száva vidékére való behatolásakor menekült hozzá.

Első megközelítésben ugyancsak déli irányba mutat az I 70. sír csatos szíjbefogós sarkantyúpárja, hiszen ez a sarkantyútípus a dalmát tengerpart óhorvát temetőiben fordul elő leggyakrabban. Mivel azonban ez a késő Meroving előzményekig visszanyúló sarkantyútípus nemcsak Dalmáciában, de Pannoniában is gyakori, s a Karoling-birodalom nyugati, északi peremvidékein is kedvelt volt, az I 70. sír hosszú ideig használt sarkantyúpárjának tulajdonosáról

sokkal kevésbé határozottan állítható, hogy délről (s nem a birodalom belsejéből vagy még messzebből) származott. Még kevésbé tételezhető ez fel a II 15. sír halottjáról, akinek tarsolyában egy sarkantyú vagy lábszártékercs-garnitúra szíjvége feküdt.

Az I 49. sír szakállas baltája Morvaországban a leggyakoribb baltatípus, de kedvelt volt Csehország, a Felső-Dunavölgy (Alsó-Ausztria) és Szlovákia területén is. Ez a fegyverfajta a Dunától északra, részben a Morva-medencében jött létre a 9. század első felében, s vált az avar kaganátus romjaiból kiemelkedő új államalakulat, a morva fejedelemség lovas harcosainak egyik meghatározó fegyverévé. A siker érdekében állandósult ellenfelük, *Oriens* tartomány Felső-Duna menti határzónájának harcosai is igyekeztek a vele való harcmodort mielőbb elsajátítani, ezért náluk legalább olyan gyakori fegyver lett, mint a morva fejedelemség területén. Következésképpen az I 49. sír harcosát sem tarthatjuk feltétlenül morva eredetűnek hiszen a császár és Oriens prefektusának megsegítésére Pribina többször is küldött katonai segítséget (bár éppen amiatt, hogy Pannoniában eddig ez az egyetlen Karoling-kori szakállas balta, nem kizárt, hogy az egy, Pribinát már Nyitrától kezdve kísérő harcos fegyvere volt).

Végül a többi fegyver, a köpűs nyílhegyek és a fegyverként (sax) is használható erős pengéjű, nagyobb kések — mint tucatáruk — a Karoling-birodalom egész törzs- és peremterületén általánosan elterjedtek voltak.

Mind a garabonci, mind a többi pannoniai és kelet-alpokvidéki temetőben talált fegyverfajtákra jellemző tehát, hogy idegen eredetűek, főként frank, kisebb mértékben saját (de nem nomád avar) és ritkán egyéb, így bizánci műhelyekből kerültek ki. Amikor tehát a Karoling közigazgatás véglegesen berendezkedett Oriens tartományban, s létrejött a mosaburgi grófság is, azaz a 840-es évek elejére, az önálló avar fegyverművesség már teljesen elsovadt, az avar fegyverek véglegesen eltűntek a harcosok eszköztárából, s már csak olyan „apróságok” emlékeztettek a harcosok avar iskolázottságára, mint pl. hogy a modern kétélű kard helyett inkább a szablyára emlékeztető langsaxot forgatták.

A viselet tartozékai és az ékszerek hasonlóan tarka képet mutatnak.

A férfiviselet gyakori eleme a bronz- vagy vascsattal összefogott öv (9 sírban). E csatok közül némelyiknek inkább nyugati előképei vannak (I 52. sír), másoknak azonban egyértelműen késő avar kori párhuzamai, így pl. a II 35. sírban lévő lantalakú vascsatnak, és az I 21. és II 6. sír bronzcsatjainak. Az övről a késtok mellett gyakran tarsoly csüngött le, melynek szinte állandó tartozéka volt a tűzcsiholó. Ezek általában hagyományos típusok, de az I 73. sír tűzcsiholójának inkább a dunai bolgároknál, az I 60. sírban találtak pedig a morva törzsterületen vannak meg a párhuzamai. Mivel azonban utóbbi ott is inkább csak a közigazgatási központokban és közvetlen környékükön tűnik

fel, nem tekinthetjük etnikai kötődésű tárgynak. A tarsoly másik gyakori eleme a borotva, amely egyértelműen a Karoling-terjeszkedéssel jelent meg az Alpok keleti lejtőin és a Kárpát-medencében a módosabb rétegek körében. A fenőkő a hajdani avar törzsterületen gyakori, attól nyugatra egyre ritkább, azaz itt gyaníthatóan az avar előzmények voltak meghatározóak. Végül e vidéken alakult ki egy sajátos tárgy (I 49. sír: keskeny vaspánt négy szegeccsel és középtájt egy négyszögletes kivágással), mely a késtok és/vagy tarsoly avar típusú karikás felfüggesztésével szemben egy merevebb, „gyalogos” tarsoly- vagy késtokviseleti módot tett lehetővé.

Mind a férfiak, mind a nők viseltek — ritkán — gyűrűt. Az I 16. sír erősen kiszélesedő, ovális pajzsos fejű, ún. blucínai típusú gyűrűje, melynek előzményei a késő avar és avar kor végi fázisban alakultak ki, jellegzetesen „dunavideki” találmány, mely e tájék tarka etnikumú, alapjában késő avar műveltségű népességének ékszere. Bizonytalanabb eredetű, de ugyancsak e tájék jellegzetes 9. századi találmánya a felső ruhát összefogó üveg- vagy fémgomb (I 16, 47. és II 38. sírok), melynek előkelőbb rokona a magasabb társadalmi körökben viselt, gazdagon díszített, gyakran aranyozott vagy nemesfémből készített lemezgomb („gombiky”).

A női ékszerek közül az avar hagyománynak megfelelően textil- vagy bőrpántba fűzve viselt drótkészerek egyértelműen „dunavideki” kötődésűek. A nyitott végű, egyszerű fülkarika az avaroknak, majd a magyaroknak is kedvelt ékszere volt, azaz valószínűleg a nomád népeknél keresendő az eredete. A kétpántos fülkarika és a lefelé szélesedő spirálcsőgős fülkarika helyi előzményekből ebben a térségben az avar kor végén alakult ki, s a magyarok megjelenéséig divatban is maradt. A hurkos-kampós záródású fülkarika ezzel szemben nyugati előképekre vezethető vissza, hasonlóan az I 1. sír lemezyöngycsőgős ékszeréhez, míg az I 30. sírban talált trapéz alakú lemezcsőgős fülkarika egyedüli analógiája az alsó-ausztriai Pottenbrunn 115. sírjából ismert. Hat sírből a szőlőfürtcsőgős karikaékszer valamely változata került elő. Ezek az ún. „bizánci-orientális” előképekből, valójában azonban csak a késő avar kori műiparból levezethető ékszerek nem kötődnek egyetlen etnikai csoporthoz (így a morvákhhoz) sem: készítőik több más ékszerhez és tárgyhoz hasonlóan bizonyos, a közigazgatási központokban és környékükön koncentrálódott társadalmi csoportok és rétegek speciális igényeit elégítették ki.

A nyaklánc gyöngyei jórészt nyugati eredetűek (szemes mozaikgyöngy, fűjt üreges gyöngy, több tagú rúdgyöngy) vagy azok mintájára helyben készültek (a több tagú rúdgyöngyök több változata, a kúpos tagokból álló rúdgyöngy és a szegmentgyöngy), mások a késő avar és az avar kor végi fázis temetőiben már megjelennek: a dinnyemaggyöngy és a sárga fonatos, fekete üvegpasztagyöngy. Ugyanígy avar hagyományt jelez a tűtartó és orsógomb sír

ba tétele, az I 1. sír tűtartója azonban — nyugati mintára — már vaslemezből készült.

A viseleti tárgyak és ékszerek körét áttekintve kitűnik tehát, hogy ezeknél is a jórészt avar előképekre visszanyúló, vagy a 9. században e régió belül kialakult tárgyak a jellemzőek, kivételt talán csak a borotva és — néhány gyöngytípustól eltekintve — a gyöngysorok, ill. a vaslemez tűtartó jelentenek. Ezek azonban — miként az analógiák nagy száma jelzi — inkább kereskedelmi tevékenység által, mint közvetlenül viselőjük révén kerültek Pannoniába. Egyedüli kivételt az I 30. sír fülkarikája jelent, melynek egyetlen és igen hasonló párhuzama Alsó-Ausztriából való — az elhunyt temetési módja (ún. békapozíció) azonban itt is avar hagyományok ismerőjét jelzi.

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a két garabonci temető népességének kötődéseit vizsgáló régészeti elemzés nem mond ellent az embertani vizsgálat eredményeinek. A temetkezési és viseleti szokások, továbbá a régészeti leletanyag alapján mindkét temető alapvetően a Kárpát-medencéhez kötődik. Garabonc I népességének zömét DNy-Dunántúl, a zalai dombvidék helyi *avar-szláv* (*dudle*) lakossága alkototta. E közösség tagjai közé zökkenőmentesen integrálódott egy kisebb *déli szláv-bolgár* eredetű csoport, melynek jelenlétét mind az embertani elemzés, mind pedig a régészeti leletanyag megerősíti, hasonlóan egy vékony felső-dunavölgyi, *nyugati szláv*(?) réteg jelenlétéhez. De hogy mennyire téves lenne ezeket a jelenségeket tiszta etnikai formációk visszatükröződésének tekinteni, azt talán elegendő egy példán, az I 55. sír elemzésén keresztül bemutatni. E sírban ugyanis a kard bolgár (?) közvetítésű bizánci eredetű; az egész Karoling Európára jellemző sax méretű, széles pengéjű vaskés azonban nyugati típusú vasalt tokban volt, ezt pedig avar divat szerint egy bronzkarikán át függesztették fel az övre. Erről az övről egy tarsoly csüngött le, benne nyugati eredetű borotvával, míg a halott hasára a vasbabona avar-szláv hagyományait felidéző sarlót helyeztek.

Érdekes, hogy bár az embertani elemzés nem talált a Kárpát-medencén belül olyan népességet, amely a II temető népességével rokon, a temetkezési szokások és a viseleti anyag alapján az sem az I temetőtől, sem a korabeli pannóniai közösségektől nem különbözik jelentősen, sőt, mint látni fogjuk, a két garabonci közösség között valószínűleg vérségi kapcsolatokig elmenő szoros összeköttetés volt.

Mind a régészeti, mind pedig az embertani adatok azt sugallják, hogy Garabonc I és II temetők népessége az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozott, s *szolgálonépi* feladatokat teljesített. Garabonc I közösségénél ez a szolgálat közelebről is meghatározhatóan látszik: nevezetesen, hogy felnőtt férfitagjai *katonai* szolgálatot teljesítettek. Ez kezdetben minden bizonnyal elsődlegesen, utóbb talán már csak kiegészítő módon határozta meg feladatukat. A szolgálat katonai jellegére utalnak mindenekelőtt a kard, balta, sarkantyú, nyílhegyek és a harci eszközként is hasz-

nálható nagyméretű, széles pengéjű vaskések, de még egyértelműbbek a csontanyagon megfigyelt traumatológiai változások.

Az I 81. maturus korú férfi koponyájának bal oldalán egy négyszögletes tárgy (szakállas balta szögletes vége?) által okozott gyógyult sérülés volt, az I 75. senilis korú férfi koponyatetejének bal oldalán kardvágás okozta gyógyult sérülés volt, bal felkarja pedig középen el volt törve. Az I 5. senilis korú férfi bal járomívén és járomcsontján gyógyult törés vagy repedés, a jobb lapockán és egyik bordán ugyancsak repedés volt. Az I 14. senilis korú férfi (mesterségesen torzított koponyával) több jobb oldali bordája eltört. Az I 60 maturus korú férfi jobb radiusa eltört.

A képet bonyolítják a II temetőnél tett megfigyelések. A II 39. senilis korú férfi koponyáján több friss, halálos kardvágásnyom volt. Ugyancsak halálos volt a II 25. törpe növésű adultus korú férfi koponyáján egy kardvágás. A II 3. adultus férfi orránál gyógyult repedés, két bal oldali bordája és a jobb csípőcsont, továbbá a II. hátsigolya és a 2. ágyéksigolya eltört. A II 18 senilis férfi koponyájának jobb oldalán és a jobb radiusán törés volt.

Míg tehát az I temetőben feltehetően ifjúkorban szerzett és régen begyógyult harci sérülések voltak a csontanyagon megfigyelhetők — s ezeket a „veteránokat” többnyire fegyverrel (még ha csak saxszerű vaskéssel is) temették el —, a II temetőben önmagát megvédeni már nem tudó öreg vagy testi hibás férfiakat értek friss, halálos kardvágások — s ezeket melléklet nélkül temették el.

A sérüléseket tehát nem interpretálhatjuk egyformán. Az I temető családjainak 1. és 2. generációbeli fegyveres férfiai ugyanis minden valószínűség szerint Pribina kíséretének tagjaiként már korábban, az itteni megtelepedés előtt részt vettek harci cselekményekben, amelyekben harci sérüléseket is elszenvedtek. A II temetőben ellenben komolyabb fegyver nincs is, azaz e népesség férfitagjai aligha szolgálhattak katonaként — a halált okozó kardvágások pedig védtelen, öreg, ill. testi hibás egyéneket értek.

Végül érdemes még egy pillantást vetni Garabonc I. térképére, hol is helyezkednek el a fegyveres sírok. Ezek ugyanis feltűnően kompakt egységet alkotnak a temető É, ÉK-i felében (I 49, 55, 60, 70, 73, 76, 78. sírok), s csak két kisebb egységet találunk a K-i szélén (I 5, 14. és 22. sírok), ill. a DNy-i szélén (I 75, 81. sírok). Ezek a tömörülések, mint alább majd látjuk, nem véletlenek: a fegyveresek csoportjai ugyanis vérségileg is összetartoztak. Ugyancsak feltűnő, hogy e fegyveresek sírjaiba (különösen az É-i, legnagyobb csoportnál) nem tettek étel- és italmellékletet. Összefügghet ez azzal, hogy e fegyveresek többségükben Pribina kíséretének már korábban tagjai lettek (ld. a délszláv—bolgár, ill. morva régészeti és embertani adatokat), s mint ilyenek, idegenként viszonyultak a helyi szokásokhoz is?

Biokémiai szemszögből nézve

A két temető embertani anyagának szerológiai vizsgálatát Lengyel Imre végezte el. Ezek eredményeként rekonstruálta a két temetőben nyúgvók rokonsági viszonyait, családfáját (I. variáns), amit utóbb bizonyos más adatok figyelembe vételével módosított (II. variáns). Vizsgálatainak hallatlan jelentőségét az adja, hogy segítségével jóval hitelesebben lehet rekonstruálni a temetőket létesítő közösségek társadalmi tagozódását, családszerkezetét, betemetkezési rendjét, a két temető egymáshoz való viszonyát stb.

Garabonc I temetőben 8, ill. 12, a II temetőben 5, ill. 7 családot sikerült rekonstruálni. E családok némelyike csak egyetlen generációnyi, utód nélkül kihalt, más családok 2, 3 sőt 4 generáció halottait is itt temették el. Lengyel Imre családfa-rekonstrukcióiban azt az alapelvet követte, hogy mindig a gyermekek szüleit kereste. Nem véletlen tehát — s ez logikailag is könnyen belátható —, hogy az utolsó generáció elhunytait már csak a gyermekek sírjai jelzik (hiszen hosszabb életkort megért szerencsésebb társaikat már az új település temetőjében helyezték nyugalomba), míg az első, de jószerével még a második generáció sírjait is a felnőtt korúak túlsúlya jellemzi. Ezeknek ugyanis az előző településen született gyermektársai még ott kerültek földbe.

Garabonc I

I. Garabonc I alapító generációjára jellemző, hogy több esetben is csak a testvéri kapcsolat volt az összekötő rokoni szál.

Testvéri kapcsolatok Garabonc I temetőben (1. generáció)

I. variáns	II. variáns
8, 19, 75 (férfi), 18 (nő)	8, 19, 75 (férfi)
7, 9/A (nő)	7, 9/A (nő)
	18 (nő), 25 (gyermek)
51, 56 (nő), 55 (férfi)	55 (férfi), 56 (nő)
	54/A (nő), 54/B (férfi)
59, 68 (nő), 67 (férfi)	68, 71 (nő)
70, 76, 78 (férfi)	
77 (nő), 81 (férfi)	

Tanulságos, hogy férfi és nő nemcsak férj—feleségként, hanem testvérként is temetkezhet közös sírban (amit a mechanikus gondolkodásra való hajlam gyakran nem vesz számításba). Az I. és II. variáns testvércapcsolatai közül négyenél majdnem teljes az egyezés, két-két esetben azonban más testvérpárok kerültek az 1. generációba. De ezek közül is kettő a 2. generációban változatlan összetételben megjelenik (tehát csak generációs sávok között volt elcsúszás), s mindössze kettő az (a 18, 25. és a 77, 81. sírok kö-

zött feltételezett testvéri kapcsolat), ami feltehetően véletlen egymás mellé kerülés. Elégge valószínűtlennek is látszik, hogy a 18. sír senilis korú nőjének, aki az I. variáns szerint még a 8, 19, 75 testvére volt, a 25. sír 2—4 éves gyermeke testvére legyen — egyúttal ez lenne az egyetlen gyermek az 1. generációban —, s az is, hogy a 81. sír sax-szal eltemetett, harci sebesülést is elszenvedett harcosának a 77. sír egyetlen ellentétes tájolású, a sírba szinte bepréselt, „vajákos” öreg nője legyen a testvére. De az I 18. nővel kapcsolatban az is felmerült — mint majd látni fogjuk —, hogy esetleg a II. temetőben nyugvó 39. férfi felesége volt. Azaz az I 18. nő elégge bizonytalan láncszeme a családi kapcsolatok rendszerének, többféle kötődés lehetőségét is magában hordja.

Testvéri kapcsolatok Garabonc I. temetőben
(2. generáció)

I. variáns	II. variáns
1, 17 (nő)	2, 65, 66 (gyermek)
5, 14 (férfi)	11, 28, 44, 45, 46 (gyermek)
	21 (férfi), 26, 27 (nő)
35 (nő), 39 (férfi)	35 (nő), 39 (férfi)
54/A, 71 (nő), 54/B (férfi),	57 (nő), 70, 76, 78 (férfi)

Itt tehát megtalálható az a két testvérkapcsolat, amely az 1. generációban az egyik vagy másik variáns szerint már feltűnt. Érdekes, hogy míg az 54. sírban eltemetett testvérpár az I. variáns szerint a 68. sírban nyugvó nőnek a gyermekei, aki pedig az 59. és 67. testvére volt, a II. variáns szerint ismeretlen szülők 1. generációbeli testvér gyermekei, s a 68. sírban fekvő nő mint a 71. nő testvére és a 67. férfi felesége, ugyancsak az 1. generációban, de külön családi egység tagjaként jelent meg. A II. variáns szerint ebben a 2. generációs sávban már feltűnnek gyermekkorban elhunytak is testvéreként (az I. variáns szerint ezek csak a 3. generációs sávba tartoznak).

Az 1. generáció testvéri kapcsolatokkal összekötött tagjainak élete kétféle módon folytatódott:

1. vagy családot alapítottak,
2. vagy magvuk szakadt, utódok nélkül haltak meg.

Utóbbi változat feltűnő módon jellemzi a közösség fegyveres tagjait, különösen a családrekonstrukciók I. variánsában.

Ezek az esetek az I. variáns szerint:

a) Az I 55. kardos harcos és két nőtestvére (51. és 56. sírok).

b) Az I 70. sarkantyús harcos és két, sax-szal felfegyverzett testvére (I 76, 78. sírok). Csúpn az I 70. sírban nyugvónak volt egy fia (I 73. sír), aki valószínűleg már felnőtt korúként érkezett apjával Mosaburg/Zalavárra. Ez a gyermek a család egyetlen tagja, aki itt megházasodhatott; fe-

leségét még nem, s gyermekei közül is csak egy neonatus korban elhunytat (I 74. sír) temettek el a közelében.

c) Az I 81. sax-szal felfegyverzett, harci sebesülést is szenvedett harcos és nőtestvére (?) (I 77. sír). Utóbbi közelében feküdt unokája (I 80. sír).

d) Az I 75. nyilakkal és sax-szal felfegyverzett, harci sebesülést is szenvedett harcos és nő-, ill. férfitestvérei (I 8, 18, 19. sírok). Az I 75. férfi az egyetlen az 1. generációból, akinek feleségét is vele temették (I 53. sír), egyetlen, kiskorban elhunyt gyermekükkel együtt (I 41. sír).

e) Az I 5. és 14. sax-szal felfegyverzett, sebesülést is szenvedett harcosok, akik apjukkal (I 40. sír) együtt érkeztek Mosaburg/Zalavárra. Mindketten megnősültek, de feleségeik már nem, csak kiskorukban elhunyt gyermekeik (I 12, 15. és 25. sírok) lettek a közelükben eltemetve.

f) A többi fegyveres, mint az ugyancsak megsebesült I 60. és az I. 22. férfiak (sax-szal, ill. nyílhegygel eltemetve) szintén a második generáció tagjai. Az I 60. férjként jelenik meg, az I 22. fiatalon elhunyt férfi pedig az I 32. és 38. házaspár gyermeke volt. Nagyon valószínű azonban, hogy egyikőjük sem itt született, s hogy ők is a többi harcossal együtt érkeztek.

A II. variáns szerint ez a kép annyiban módosul, hogy:

a) Az I 55. kardos harcosnak nem testvére, hanem leánya az I 51. nő, aki azonban hajadon maradt.

b) Helyet kap a rendszerben az I 49. baltás, sax-szal eltemetett harcos is, aki az I. variánsból kiszorult. Ennek immár a gyermekeiként tűnnek fel az I 70. sarkantyús és az I 76. és 78. sax-os harcosok. Az I 49. felesége azonban hiányzik, a II. variáns szerint tehát csak az apa érkezett felnőtt, harcos fiaival együtt Mosaburg/Zalavárra. Az I 70. további családi kapcsolatai változatlanok maradtak.

c) Az I 81. harcos csak egyedül szerepel, s az ő unokájaként jelenik meg az I 80. gyermek.

d) Az I 75. családi kötődései nem változtak az előző variánshoz képest.

e) Az I 5. és 14. harcosok immár nem testvéreként, hanem férjként jelennek meg, de változatlanul a 2. generációs sávban (egyébként a korábban apjuknak feltüntetett I 40. férfi is 2. generációbeli férjként szerepel most).

f) Az I 14. férfi az I 75. harcos unokahúgát (I 26. sír) vette nőül és az ő közös gyermekük az I 22. fiatal harcos, míg az I 60. harcos az 1. generációba került, de már férji minőségben.

Akár az I., akár a II. rekonstrukciós kísérlet áll közelebb a hajdani valósághoz, *Lengyel Imre* családfakonstrukciói alapján még határozottabb véleményt formálhatunk Garabonc I. fegyveres, harcos rétegéről.

1. A fegyverrel eltemetett, harci sebesülések maradandó nyomait magukon viselő férfiak bizonyosan a település alapítói voltak.

2. E harcosok nem teljes családdal érkeztek, hanem csak felnőtt korú (nő)testvéreik és fegyverforgatásra már érett gyermekeik kísérték el őket.

3. Feltűnő módon sem a komolyabb fegyverzetű, tehetősebb férfiak, sem nőtestvéreik nem alapítottak új településükön családot, nemigen keveredtek el a közelebbi környékről verbuválódott, helyi (?) népességgel.

4. E kisebb részben nyugati szláv, főként azonban délszláv—dunai bolgár környezetből származó fegyveres harcosok életkorából, sebesüléseiből, fegyvereik származási helyéből arra következtethetünk, hogy Pribina főként Mosaburg létesítése előtti bolyongása idején (s talán még Mosaburg kiépítésének kezdeti fázisában) támaszkodott rájuk. Helyzetének konszolidálódása után azonban, úgy látszik, fegyvereseinek erre a részére, mely az új körülményekhez, követelményekhez igazodni már nem tudott, többé nem volt szüksége. Ezért is kerültek ezek a harcosok szokatlan módon a központtól távolabb, egy félig-meddig pogány szokásokat követő közösségbe (ahol ellenben igazából mégsem tudtak meggyökerezni), hiszen a Pribina körül formálódó új nemesi réteg nyugati orientáltságával szemben még sokkal szorosabb szálakkal kötődtek a múlt-hoz, egy túlhaladni szándékolt más világhoz.

II. Garabonc I közösségének másik részét a tradicionális kiscsaládi kapcsolatok jellemzik. Feltűnő azonban — főként a rekonstrukció II. variánsa szerint —, hogy milyen gyakran csonkák ezek a családok, milyen sokszor hiányzik az I. generációnál a férj vagy a feleség, olyannyira, hogy kivételnek azt tekinthetjük, ha a házastársak mindegyike itt van eltemetve. Az I. variáns szerint hiányzik az I 40, az I 52. (második) és az I 70. felesége, ill. az I 31, 68. és 77. férje, míg a II. variáns szerint nem lett az I 49, 52, 55, 62, és 81. felesége eltemetve, s hiányzik az I 7, 31, 32, 54/A. és 79. férje. Bár a fegyveres férfiak vonatkozásában érintettük már ezt a kérdést, érdemes most esetükben is egy másik aspektusból visszatérni erre.

Garabonc I. csonka családjai:

(1. generációs szülő, 2. generációs gyermekei)
(I. variáns)

Szülő	Gyermek
I 40 (férfi)	I 5 (60—67, ill. 46—55 éves) I 14 (63—67, ill. 51—60 éves)
I 52 (férfi)	I 35 (63—67, ill. 56—65 éves) I 39 (49—55, ill. 46—55 éves)
I 70 (férfi)	I 73 (48—52, ill. 36—45 éves)
I 31 (nő)	I 24 (32—41, ill. 26—35 éves)
I 68 (nő)	I 54/A (63—69, ill. 56—65 éves) I 54/B (52—58, ill. 46—55 éves) I 71 (65—69, ill. 56—65 éves)
I 77 (nő)	csak unokája lett itt eltemetve

(II. variáns)

Szülő	Gyermek
I 49 (férfi)	I 57 (23—x, ill. 20—40 éves) I 70 (44—48, ill. 46—55 éves)

I 76 (30—60, ill. 51—60 éves)
I 78 (49—55, ill. 41—50 éves)
I 35 (63—67, ill. 56—65 éves)
I 39 (49—55, ill. 46—55 éves)
I 51 (37—43, ill. 35—40 éves)
csak unokái lettek eltemetve
csak unokája lett itt eltemetve
csak lányának férje lett eltemetve
I 24 (32—41, ill. 26—35 éves)
II (21—25 éves)
28 (0,5—1,5, ill. 0—1 éves)
44 (1,5—3, ill. 1—3 éves)
45 (9—14, ill. 11—15 éves)
46 (2,5—4, ill. 2—4 éves)
? felnőtt korú, csak unokája lett itt eltemetve
I 3 (3—6, ill. 4—6 éves)
csak unokája lett itt eltemetve

I 54/A (nő)

I 79 (nő)

Ezeknél a csonka családoknál szinte kivétel nélkül felnőtt korú gyermekek lettek eltemetve, különösen az I. variáns szerint, de a II.-ban is csak az I 32. és I 54/A. nők gyermekei közül haltak meg már infans korban is. Ez annál is szokatlanabb, mert a korszakra jellemző, hogy a gyermekek mintegy fele már néhány éves korában meghalt. Mivel pedig a temetőben elég gyakran temettek el kisgyermeket is, azt sem állíthatjuk, hogy ezek számára másutt volt egy temetőrész, azért hiányoznak innen. Ezért valószínű, hogy a 2. generáció gyermekei már felnőttként érkeztek ide idős, 1. generációbeli szülőjükkel egyetemben (akik közül az egyik vagy a másik talán már korábban meghalt, ezért nem került itt sírba). Azaz a testvérkapcsolat mellett az idős szülő — felnőtt gyermek kapcsolat volt a másik jellemző rokoni kapcsolatot a Garabonc I. közösséget létrehozó egyének között. Abban a két esetben pedig, amikor a csonka családból kiskorú gyermekeket temettek el, feltehető, hogy a szülők valójában nem az I., hanem a 2. generációba sorolandók, s kiskorú gyermekeik már a 3. generációba tartoznak. Itt a férjek vagy azért hiányoznak, mert (már korábban?) másutt (esetleg mint harcosok valamelyik távolabbi hadszíntéren) haltak meg, vagy mert túléltek asszonyukat, és már a tovább költözött közösség új temetőjében lettek eltemetve.

III. A közösség alapító tagjai által létrehozott teljes kiscsalád, amelyből mindkét szülő és a gyermekek, sőt az unokák is ebben a temetőben lettek elhantolva, a legkevésbé jellemző Garabonc I. közösségére.

Garabonc I. teljes kiscsaládjai:

(1. generációs szülő, 2. generációs gyermek)
(I. variáns)

Szülő	Gyermek
I 7 + 8	csak menyük lett itt eltemetve
I 9/A + 52	I 21 (42—51, ill. 36—45 éves)

I 32 + 38	I 22 (22–26 éves)
I 53 + 75	I 41 (2–4 éves)
(II. variáns)	
Szülő	Gyermek
I 1 + 36	I 17 (31–40 éves)
I 8 + 9/A	I 21 (42–51, ill. 36–45 éves)
	I 26 (37–48, ill. 51–60 éves)
	I 27 (63–69, ill. 56–65 éves)
I 53 + 75	I 41 (2–4 éves)
I 59 + 60	I 61 (33–37, ill. 31–40 éves)
+ 54/B	I 2 (2–5 éves)
	I 65 (0–1 éves)
	I 66 (0–1 éves)
I 67 + 68	I 69 (1–2 éves)

Részen még ezekre a teljes családokra is jellemző az időős szülők — felnőtt gyermek kapcsolat (pl. II. variáns szerint I 8 + 9/A), amikor tehát a gyermekek még szinte biztosan nem itt születtek. Vannak azonban viszonylag fiatal szülők is, mint például a II. variáns szerinti I 59. nő, akinek első férjétől felnőtt fia volt már, de másodszor is férjhez ment, s új urának még több gyermeket tudott szülni, vagy az olyan „tisztá” esetek, amikor infans korban hunytak el a gyermekek, az asszonyok tehát még feltétlenül a női szülőképeség határán belül voltak, amikor ide települtek.

Garabonc II

I. Garabonc II temetőben *Lengyel Imre* családrekonstrukciói szerint szintén a tradicionális kiscsaládi kapcsolat volt az alapító generáció meghatározója. Feltűnően gyakran hiányoznak azonban a férfiak mellől az asszonyok sírjai. Az I. variáns szerint 7 férfi és 2 nő tartozik az 1. generációhoz, míg a II. szerint 8 (esetleg 10) férfi és 2 nő. A nőhiányt többféle módon magyarázhatjuk:

1. A férfiak asszonyok nélkül, felnőtt gyermekeikkel érkeztek Mosaburg/Zalavárra. Ez a feltevés némely családnál elképzelhetőnek látszik, így pl. az I. variáns szerint II 6, 7, 18. és 39., ill. és II. variáns szerinti II 6, 18. és 39. férfinál és leszármazottjainál. Ezzel szemben azoknál a családoknál, melyeknél egészen kiskorúak is vannak — mint az I. variánsbeli II 41. férfi és gyermekei, ill. és II. variáns szerint még a II 17. férfi és gyermekei — asszony nélkül nem indulhattak volna útnak, hiszen az olyan csecsemők, mint a II 19, 20, de még a kicsit nagyobb gyermekek is, mint a II 21. és 28, az anyát még feltétlenül igénylik. Ezért valószínű, hogy ezeknél a családoknál az asszonyok azért hiányoznak, mert — mint alább feltételezzük — már nem itt lettek eltemetve.

2. A férfiak asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt ér-

keztek, de a temetőt rövid ideig használták, s ezalatt csak a férfiak hunytak el, asszonyaik a továbbköltöző közösség új temetőjében kerültek sírba. Míg a fentebb említett két generációs kiscsaládoknál, ill. a többi családnál is a 2. generációtól fogva ezt elképzelhetőnek tarthatjuk, egyszerű matematikai művelettel kiszámolható, hogy ez a három generációs családoknál az 1. generáció nőire már nem állhat. A feltevést a temetőben eltemetett gyermekek és unokák életkora kérdőjelezi meg. Gyakori ugyanis, hogy a 2. generációba tartozó gyermekek és házastársuk 50–60 éves korában hunyt el (I. variáns szerint a II 3, 5, 9. és 36., a II. variáns szerint II 2, 3, 7, 9, 26, 34. és 35. sírok), sőt egy családban még a 3. generációbeli unoka is időős, 50 év feletti (II 37, ill. II 37. és 35. sírok). Igaz, ennél a családnál feltételezhető, hogy idetelepülésükkor az 1. generáció tagjai idősek voltak, gyermekeik is már felnőtt korúak voltak, sőt talán még unokájuk sem itt született. Más szóval e családnak csak a 3. generációbeli tagjai élhették le itt teljesen az életüket, a szülők, de főleg a nagyszülők generációja java kenyerét még másutt ette meg. Ha tehát e családra, életének itteni időtartamára alapozunk, akkor is a betemetkezések idejét legkevesebb 50–55 évben határozhatjuk meg. Az 1. generáció hiányzó nőinek azonban még így is legalább 70–75 évesnek kellett volna lenni, amikor a közösség továbbköltözött, hiszen alapos okunk van feltételezni, hogy a település alapítói felnőttként települtek ide, azaz már akkor sem lehettek 20 évesnél sokkal fiatalabbak. Ilyen matuzsálemi korú halott pedig sem az I., sem a II. temetőben nem lett eltemetve — bár a 60–70 év közötti halott még nem ritka a temetőben.

3. Nőtlen férfiak érkeztek Mosaburg/Zalavárra, akik a környéken — főleg Garabonc I közösségéből — választottak feleséget; ezek az asszonyok azonban haláluk után „visszatértek” saját közösségükbe, s vérrokonaik körében lettek eltemetve (I 18, 24, 54/A, 59. sírok). A „beszármazott” asszonyok és a helyi férfiak közötti — *Lengyel Imre* által feltételezett — házassági kapcsolat kronológiai jelentőségű, hiszen e házasságokra csak azután kerülhetett sor, amikor a két közösség Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetébe települt, az ezekből származó gyermekekről tehát biztosan állítható, hogy már itt születtek. Ez a magyarázati lehetőség már csak azért is érdekes, mert nagyjából ugyanazokat a kiscsaládi egységeket érinti, melyeknél a másik reális alternatívaként (ld. 1. feltevés) az merült fel, hogy a férfiak felnőtt gyermekeikkel, de asszony nélkül érkeztek ide.

Az I. temető családrekonstrukciói szerint az I 59. nő testvére az I 54/A. anyjának, azaz közöttük egy generációs különbség volt, mégis mindkettőjük férje (II 7. és 18. sír) a II temető 1. generációjába tartozott. Ezért valószínű, hogy a két nő életkora között egy emberöltőnél kevesebb különbség volt, hiszen az I 59. nő akár sokkal fiatalabb nőtestvére is lehetett az I 54/A. anyjának. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy feltételezett gyermekeik (II 9, ill. 8. és

15. sírok) közel azonos időben és életkorban, 60—65 évesen hunytak el. E gyermekek leszármazottaik közül azonban már csak a gyermekkorban elhunytak lettek itt eltemetve.

A másik két esetben a férfiak között volt generációnyi különbség, méghozzá a rekonstrukció szerint a II 39. apja volt a II 24. férfinak. Előbbi felesége az I 18. nő lett volna, utóbbié pedig az I 24. nő. A két nő nem állt rokoni kapcsolatban egymással, s ugyanúgy generációnyi különbség volt köztük, mint a férfiak között.

Lengyel Imre elképzelését alátámasztani látszik, hogy az I. variáns szerint a Garabonc I közösségből elszármazott nőknek nem volt egyéb házassági kapcsolata, saját közösségükön belül nem voltak leszármazottaik. A II. variáns szerint is — amely már nem számolt a két temető közötti közvetlen kapcsolattal — csak az I 59. nő volt kivétel, akinek most ellenben egyszerre két férje is akadt az I. közösségből, sőt mindkettőtől gyermekek is származtak.

Ha a beszámrazott asszonyok lehetőségével komolyan számolunk, akkor a temető használati ideje szempontjából a 2. generációba tartozó leszármazottak (akik tehát már itt születtek és itt is haltak meg) életkor adatai fontos kronológiai támpontul szolgálnak. A temető használatának idejét eszerint 60—65 év körül határozhatjuk meg.

4. Az asszonyok más hagyományú, temetkezési rítusú közösségből származtak, ezért más módon temették el, pl. elhamvasztották őket, a hamvakat pedig a csontvázas temető közelében, de egy, általunk át nem vizsgált területen temették el. Ezt a lehetőséget Alsórajk—Határi tábla birituális temetőjének előkerülése óta (a szerző ásatása, közöletlen) nem zárhatjuk ki.

II. Garabonc II közösségére sem volt jellemző a teljes kiscsalád. A rekonstrukció I. variánsa szerint a II 11. + II 26. (gyermek: II 36. 55—59 éves) és a II 12. + II 16. (gyermek: II 13. 43—49 éves), a II. variáns szerint pedig a II 11. + II 16. (gyermek: II 35. 53—57 éves) és a II 5. + II 10. (gyermek: II 34. 53—59 éves) alkottak házaspárt. Akármelyik rekonstrukció is a hiteles, a hozzájuk sorolt gyermekek mindegyik esetben idős korban haltak meg, itt eltemetett kiskorú testvér nélkül, azaz igen valószínű, hogy ők sem itt születtek, sőt még gyermekkorukat sem itt töltötték. Olyannyira, hogy, mint fentebb erre már kitértünk, az I. variánsban összepárosított szülőknek még az unokáiról is azt kell feltételeznünk, hogy esetleg másutt születtek (II 35. és II 37. sírok). Más szóval annak ellenére, hogy e kiscsaládok „teljesek” voltak, az 1. generációbeli szülők valószínűleg már túl idősek voltak ahhoz, hogy ezen az új településen még gyermekük születessen:

A generációs megoszlás a két garabonci temetőben a következő:

I. variáns

II. variáns

Garabonc I

1. egy generáció:

8. család

3. család

(I 51, 55, 56.)

(I 18, 25.)

2. két generáció:

6. család

10. család

(I 24, 31.)

(I 67, 68, 69, 71.)

11. család

(I 51, 55, 56.)

3. három generáció:

3, 4, 5, 6, 7. családok

1, 4, 5, 7, 8, 9. családok

és az 1, 2. családok egyes részei

és a 2. család egyes részei

4. négy generáció:

1. család

2. család

(I 7 + 8 és leszármazottai)

(I 8 + 9/A és leszármazottai)

2. család

12. család

(I 68 és leszármazottai)

(I 49. és leszármazottai)

Garabonc II

1. egy generáció:

2. két generáció:

5. család

4. család

(II 41 és 19, 20, 21, 25)

(II 5, 10, 34)

5. család

(II 17, 28)

7. család

(II 41. és 19, 20, 21, 25.)

3. három generáció:

1, 2, 3, 4. családok

1, 2, 3, 6. családok

4. négy generáció:

A rokoni kapcsolatok fentebb megismert formái alapján nem váratlan, hogy míg Garabonc I-ben az egy és két generáció a fegyveres rétegre, a három és főleg a négy generáció azokra a családokra jellemző, amelyeket a közösség nem-fegyveres, de ételt-italt mellékelül adó tagjai hoztak létre. Az utóbbival azonos társadalmi kategóriájú Garabonc II. közösségében szintén hiányzik az egy, de a négy generáció is, itt a kettő, és főleg a három generáció (nagy-szülők + szülők + gyermekek) a meghatározó. Ez az a népességréteg, amely a régészeti és az embertani adatok alapján a közelebbi környékről verbuválódott, s nem speciális (katonai) feladat vonzotta Mosaburg/Zalavárra, hanem csak a jobb megélhetés reménye. Családi viszonyaikba, mindennapjaikba nem avatkozott be szolgálatuk módja, feladatkörük olyan mértékig, mint történt ez a fegyveres szolgálatra szegődöttek életében, így az ideköltözés után a hagyományos családi kötelékek újjászervezésére is nagyobb sikerrel vállalkozhattak. Garabonc II. közössége az alapító generáció feltűnő asszonyhiánya

ellenére ezért olyan kiegyensúlyozott szerkezetű, míg Garabonc I.-ben ez az egyensúly csak részben valósult meg (igaz, hogy akkor szinte már nagycsalád-jellegű szerkezet jött létre), hiszen a fegyveres szolgálatot teljesítők és szűk rokonságuk a közösség másik felével csak kivételesen létesített kapcsolatot.

A két temető relatív használati idejét a leghosszabb ideig, azaz a legtöbb generáción át ide temetkező családok halottainak életkoradatai alapján számíthatjuk ki.

Fentebb, az asszonyhiány lehetséges okait elemezve már érintettük *Garabonc II* használati idejének kérdését. Ez abban az esetben, ha a Garabonc I.-ből szerzett asszonyok beházasodása révén oldották meg a „nőhiányt”, nagyjából 60–65 év lehetett. Ha azonban ez a külső megoldás nem volt igaz, és az 1. generációbeli alapítók mint férj–feleség, vagy ami sokkal gyakoribb, csonka családokként, asszony nélkül érkeztek, akkor — a legmagasabb életkort megélt unokák életkora alapján számítva — ennél rövidebb, 50–55 év lehetett a temető használati ideje, sőt a mindössze két generációs családoknál ennél még rövidebb.

Garabonc I. esetében a négy generációs családok alapján kiszámítható időszakot — mint leghosszabbat — tartathatjuk a temető használata szempontjából meghatározónak. Az I. variáns szerint ilyen volt az I 7. + I 8., ill. az I 68. és leszármazottai családja.

Az I 7. + I 8. egyetlen lánygyermeké lett itt eltemetve (I 26. sír, 37–48., ill. 51–60 évesen halt meg), aki minden bizonnyal még nem itt született, sőt gyermekei életkora alapján feltehető (I 30. sír, 44–50, ill. 41–50 éves és I 64. sír, 24–28, ill. 26–30 éves), hogy talán még ők sem (kivéve I 23. sír, 0–1 éves). Férje azért hiányozhat mellőle, mert vagy még ideköltözésük előtt elhunyt, vagy pedig azért, mert túlélte azt a kort, amíg a közösség ezt a temetőt használta. A két felnőtt kort megélt gyermek közül az I 30. férje a 2. generációs sávba tartozó I 21, unokatestvére (anyja nőtestvérének a fia) lett, egyetlen gyermekük az apai nagynénjához eltemetett I 9/B. neonatus lány, míg az I 64. férje ismeretlen, valószínűleg túlélte az itt-tartózkodás idejét, és már az új település temetőjében lett eltemetve. Gyermeük az I 33. kis korban, 2–5 (2–4) évesen halt meg. Mindezek alapján úgy látszik, hogy életének csak pár utolsó évét töltötte itt az alapító generációbeli nagyszülő-pár, s életének legalább felét másutt töltötte még leánygyermekük is. Az unokák közül a két felnőtt korú az, aki már életének teljes, vagy közel teljes időszakát itt töltötte, legfeljebb kisgyermekek lehettek az ideköltözés időszakában. Az ő gyermekeik, azaz a dédunokák közül azonban csak a gyermekbetegségben elhunytak kerültek itt földbe. Így tehát a betemetkezések idejét az I 30. és főleg az I 64. életkora határozza meg, ami ezek szerint ca. 45, max. 50 év volt.

Az I 68. nő férje nélkül, felnőtt gyermekeivel (I 54/A—B és I 71. sír) települt meg Mosaburg/Zalaváron. A gyer-

mekek közül csak az I 71. lánya ment férjhez, valószínűleg már az ideköltözés után, egy harci sebesülést is elszenvedett, sax-szal eltemetett férjhez (I 60. sír). Két kis korban elhunyt gyermekük (I 50. és I 69. sírok) mellett itt lett eltemetve egy felnőtt kort megélt fiuk is (I 61. sír, 33–37, ill. 31–40 éves), aki már ugyancsak megnősült és gyermekei is születtek. Közülük több neonatus korában (I 65, 66, 72. sírok) egy pedig 6–10 évesen (I 58. sír) halt meg. Ebben a családban a temető használata szempontjából a legfontosabb támpont az I 61. fiú, aki már majdnem biztosan itt született, tehát teljes életét, 35–40 évét, e közösségben töltötte el. Gyermekei közül esetleg az I 58. még csecsemő volt, amikor apja meghalt, azaz optimális esetben néhány évvel még túlélhette apját. E család tagjainak életkori adatai alapján tehát ca. 40–45 év lehetett a temető használati ideje.

A temető 3 generációs családjai között egy sincs, amelyben (*Garabonc II*-höz hasonlóan), olyan időse unokák lennének eltemetve, mely a fenti időhatárt jelentősebben megváltoztatná. Egyedül az I 52. férfi első házasságából származó gyermekei és unokái szólhatnak bele e kérdés eldöntésébe. Az I 52. férfi első felesége még minden bizonnyal az ideköltözés előtt elhunyt, így a férj gyermekeivel, akik különböző életkorúak, de már nem gyermekek lehettek, egyedül érkezett ide. Az I 35. lánya (63–67, ill. 56–65 éves) nem ment férjhez, míg I 39. fia (49–55, ill. 46–55 éves) megnősült. Lehetséges, hogy feleségével (I 13. sír, 44–50, ill. 46–55 éves) még az ideköltözés előtt, de legkésőbb az itteni letelepedést követő években került össze. Gyermekeik közül egy neonatusként (I 10. sír), kettő pedig fiatal felnőttként halt meg (I 20. sír, 23–29, ill. 21–25 éves és I 34. sír, 18–22, ill. 16–20 éves). Utóbbiak tehát már biztosan itt születtek, míg szüleik gyermek- és fiatalkoruk egy részét (összeházasodásuk előtt) még nem itt töltötték. Az unokák életkora alapján tehát legkevesebb 25–30 év a betemetkezések ideje, de ehhez minden bizonnyal hozzászámíthatunk még néhány évet, esetleg egy évtizedet is, a gyermekek (I 35. és I 39. sírok) itt eltöltött házasság előtti idejéből is. Tehetjük ezt azért is, mert az I 52. férfi az ideletelepedés után másodszor is megnősült és az I 9/A. nőt (az I 7. nőtestvérét) vette el feleségül. Tőle egy fia (I 21. sír, 42–51, ill. 36–45 éves) született, aki elvette I 7. nagynénje unokáját (I 30. sír, 44–50, ill. 41–50 éves), aki eggyel későbbi generációs sávba tartozása ellenére sem lehetett sokkal fiatalabb nála. Az I 21. életkora tehát meghatározó a betemetkezések ideje szempontjából, s a 45–50 év közötti időben határozható meg.

A II. variáns szerint négy generációs család az I 8. + I 9/A. és az I 49. és leszármazottai voltak.

Az I 8. és 9/A. házasságából három felnőtt korban elhunyt gyermek (I 21, 26. és 27.) származott, akik még minden bizonnyal az ideköltözés előtt megszülettek, s valószínűleg gyermekkoruk nagy részét is másutt töltötték

(különösen az I 27. nő: 63–69, ill. 56–65 éves). A háromból két gyermek megházasodott. Az I 26. leánygyermekük (37–48, ill. 51–60 éves) hozzáment az I 14. hadi sebesülést szenvedett férfihoz (63–67, ill. 51–60 éves). Gyermekük közül egy fiuk ifjú korában meghalt (I 22. sír, 21–25, ill. 16–21 éves), lányuk pedig (aki már nem itt lett eltemetve) második feleségként férjhez ment az I. generációbeli (!) I 36. férfihoz. Közös gyermekeik közül két kiskorú itt lett még eltemetve (I 12. sír, 2–4 éves, I 15. sír, 2,5–4,5, ill. 2–5 éves). Az I 8. + I 9/A. fiúgyermekének (I 21. sír, 42–51, ill. 36–45 éves) felesége az I 30 (44–50, ill. 41–50 éves) lett. Közös gyermekeik közül az I 9/B. és az I 23. neonatusként elhunyt. A temető használata szempontjából tehát az itt született, s huszonévesen elhunyt I 22. fiú az egyik fontos támpont. Másrészt, bár közvetett adat, mégis lényeges, hogy az I 8. + I 9/A. házaspárnak volt egy olyan felnőtt korba lépett lányunokája, aki hozzáment az I. generációbeli I 36. férfihoz. Ez a házasság a férj életkorából visszakövetkeztetve csak akkor történhetett meg, ha a lány szülei, de méginkább nagyszülei életük nagy részét még biztosan nem itt éltek le. Könnyen belátható ugyanis, hogy ez a házasság csak akkor jöhetett létre, ha röviddel azután, hogy ennek a már nem itt eltemetett lánynak a szülei összeházasodtak, a lány is megszületett. Így azután 15–20 évvel később férjhez mehetett ahhoz a férfihoz (I 36), aki a Mosaburgra településkor huszonéves ifjú, esetleg a harmincas évei elején járó férfi lehetett, s még eléggé fiatal volt ahhoz, hogy gyermekeket nemzzen. E feltételezés-sorból is az következik azonban, hogy bár e család ide temetett tagjai négy generációt fogtak át, az eltemetések nem történhettek sokkal hosszabb idő, mint 20–25 év, max. 30 év alatt.

A másik négy generációs kapcsolat az I 49. férfi családját jellemzi. Itt teljesen nyilvánvaló, hogy a baltás, sax-os harcos négy felnőtt gyermeke (I 57, 70, 76, 78. sírok) már túl volt a gyermekkoron, amikor ide települtek. Az egyetlen megházasodott fiúnak (I 70. sír), akit sarkantyúival együtt temették el, s aki apjához hasonlóan szintén felesége nélkül érkezett, a fia (I 73. sír: 48–52, ill. 36–45 éves) sem itt születhetett meg. Utóbbi azonban már itt nősült meg, sebből a házasságból született egy még neonatus korban elhunyt gyermek (I 74. sír). Mindebből következik, hogy a temető használata szempontjából csak az unoka (I 73. sír) számít, aki azért életének túlnyomó részét már itt élhette le, azaz nagyjából 40–45 év alatt történhettek itt a temetések. Érdekes, hogy ez a család az I 49 apa nélkül, így tehát egy generációval rövidebb rokonsági sorral, de nagyjából hasonló összetételben jelentkezett az I. variánsban is, s ha úgy elemezzük a betemetkezések várható idejét, szintén erre a következtetésre jutunk. Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy akár az I., akár a II. variáns rokoni kapcsolatai alapján számíthatjuk ki Garabonc I temetőjének használati idejét, az eredmény nagyjából ugyanaz: kb. 40–45 év.

Garabonc I és II népességének szerológiai vizsgálaton

alapuló rokoni kapcsolat- és családszerkezet-rekonstrukcióit néhány főbb szempontból végigelemezve összefoglalóan a következő megállapításokat tehetjük:

1. *Garabonc I és II közösségének alapító generációjára a férfiak túlsúlya jellemző.* Míg azonban Garabonc I-ben ezek túlnyomórészt hadviselt, fegyverrel eltemetett, távolabbi vidékekről verbuvált, s csak kisebb részben a környékről származó, fegyvertelen, a pogány étel–ital mellékletadás szokását gyakorló férfiak, Garabonc II-ben ez utóbbi típusba tartozó férfiak a meghatározók.

2. *Az alapító közösségek rokoni, családi viszonyaira nem a tradicionális teljes kiscsalád (apa + anya + gyermekek) a jellemző, hanem*

a) az apa, de méginkább az anya nélküli *csonka család* (az egyik idős szülő + felnőtt gyermekek) (főként Garabonc II-ben),

b) vagy pedig a szülők nélkül útrakelt *felnőtt testvérek* családi egysége.

3. Szövevényesebb, több generáción át végigkövethető, *nagycsaládi jellegű kapcsolatok* csak Garabonc I nemfegyveres, étel–ital mellékletet adó tagjai között jöttek létre (Garabonc I 1. és 2. családok).

4. Míg *Garabonc II* családjai, családtrödékei kivétel nélkül 2., ill. 3. generáció tagjait temették itt el, családi viszonyaik tehát (az alapító generáció nőiánya ellenére) *kiegyensúlyozott* volt, *Garabonc I*-ben ez csak részben valósult meg. A fegyveres, hadviselt férfiak és szűk rokonságuk kevés kivételtől eltekintve *nem keveredtek* közösségük másik felének tagjaival.

5. Az eltemetettek életkor-adatait és generációs viszonyait összevetve *a temetők relatív használati ideje Garabonc I esetében 40–45 év, Garabonc II-nél pedig 50–55, (esetleg 60–65 év) volt.*

A temető abszolút kronológiája

A Garabonci I és II temetőkből előkerült leletanyag minden datálható tárgya a 9. századból származik.

A leletanyag legkorábbi horizontjába tartozik az I 55. sír kardja és a II 26. sír dinnyemaggyöngye. Ezek még a 8–9. század fordulóján, legkésőbb a 9. század első harmadában készültek, különösen ami a gyöngyszemet illeti. A kard eredeti állapotában ugyancsak ebben az időben kerülhetett ki egy bizánci (?) műhelyből, a későbbi erőteljes átalakítás azonban már kevésbé pontosan keltezhető. Késő avar vagy avar kor végi hagyományokra megy vissza a bronzcsatok (I 21, II 6. sírok), s a lant alakú vascsat (II 35. sír) viselete is. Ezek az újonnan nyíló karoling temetőkből már csak elvétve tűnnek fel; Mosaburg/Zalavár (Garabonc) környékén azonban a 9. század első harmadában a helyi lakosság avar kor végi viseletének még szerves részét alkották (ld. Zalakomár, Kehida, Söjtör és Vörs sírjait: SZÓKE 1992a 886–892).

Hazájukban, a Karoling Nyugat-Európában korban ugyanekkor, a 8. század végén és a 9. század első harmadában voltak igazán közkedveltek a szemes mozaik és fűjt üreges gyöngyök (I 24, 47. sírok), ill. a vaslemez tűtartók (I 1. sír) — az új keleti provinciákban azonban további néhány évtizedig használták még őket. A Karoling törzsterületen szintén már a 8. század utolsó negyedétől viselték, Keleten (Dalmácia, Pannonia) azonban főként a 9. század első harmadában és második harmadának elején, a század közepéig használták a csatos szíjszorító sarkantyúkat (I 70. sír) és a garabonci temetőben megismert, sarkantyú- vagy lábszártekeres-garnitúra részét alkotó csatot és szíjvéget is (I 36, II 15. sírok). A keleti térségben nyitott Karoling temetők állandó kísérő leletei továbbá — kezdettől fogva — a borotva (I 36, 49, 55, 81. és II 3, 15. sírok), a szögben megtört hátú, hegy felé felfutó élű, egy- vagy kétdalalás vércsatornás kések, néha ún. balti szerkezetű tokvédő vasalással és a fűzfalevél alakú, vagy szakállas köpös nyílhegyek.

A 9. század első két harmadában, nagyjából a század közepéig volt divatban a még szintén az avar viselet elemeként megismert sárga fonatos, fekete üvegpassztagyöngy (I 1, 47. és II 14. sírok), s az avar „pásztorokésztség” tartozéka, a bronz és vaskarika (I 16, 55, 81, II 3, 6. sírok). De hasonlóan a század közepe tájáig volt szokás vidékünkön sarlót (I 9/A. és 55. sírok), ill. vaspántos favödrot (I 22. sír) a sírba helyezni. A 9. század elejétől, inkább azonban csak a század első harmadának végétől tűntek fel először kétpántos fülkarikák (I 56, 69, II 14. sírok), az egyszerű szőlőfürtös függők (B I 1. b típus) (I 9/A. és 13. sírok) és a lefelé szélesedő spirálcsőgős drótkészerek (I 37. és 48. sírok), virágkoruk azonban — eltérő időbeli és térbeli hangsúlyokkal — a század közepétől kezdődött és a 10. század elejéig, első feléig tartott. Ugyanez a kronológiai szituáció vonatkozik a szakállas harci baltára is (I 49. sír). Végül az egész században — területenként változó intenzitással — jellemző az orsógomb avar kori hagyományra visszanyúló mellékletül adása (II 14. sír).

A 9. század második harmadában jelent meg a rövid életű, kevés párhuzammal rendelkező csepp alakú lemezgyöngycsőgős fülkarika (I 1. sír) és a trapéz alakú lemezcsőgős, hurkos—kampós záródású függő (I 30. sír), továbbá az egyszerű hurkos—kampós záródású fülkarika (I 44, II 5. sírok) is, utóbbi azonban inkább már a század közepének és második felének jellegzetes ékszere. Ugyancsak ekkor tűnt fel a polírozott felületű sárga díszkerámia (I 37, II 14. sírok).

A 9. század közepe táján változott meg a több tagú rúdgyöngyök minősége, színe: a korábbi, jó minőségű üveggel szemben egyre gyakoribb a szálakra bomló, rosszabb minőségű üveg, megszűntek az arany- és ezüstművi díszített típusok, a színek mattabbak lettek, a sárga, kék és zöld árnyalatai váltak uralkodóvá, s gyakran egyes szegmentszöveggyöngyökké tördelték őket (I 1, 13, 24, 44, 54, II 14,

21). A 9. század második felében jelentek meg a különféle egyszerűbb üveg- és lemezzombok is. A garabonci temetőben erre az időszakra tehető egy egyszerű lemezzombocskák (I 47. sír), ill. egy öntött bronzgomb (I 16. sír). De ekkor vált egyeduralgkodik típusú a pajzsos gyűrű széles, ovális fejű változata, az ún. blučinai típus (I 16. sír). Ekkor készült az egyedi pontkördíszes pántgyűrű is (I 41. sír). És ugyancsak a század második felében terjedt el az ún. morva típusú tűzcsiholó használata (I 60. sír), jelent meg a késtok- vagy tarsolyfüggesztő alkotórészeként interpretálható négyzetes áttört középrészű vaspánt (I 49. sír), ill. a hasonló funkciójának tűnő vasláncocskák is (I 35. sír).

A 9. század utolsó harmadában jött rövid ideig divatba a több tagú rúdgyöngyök kúp alakú tagokból álló változata (I 47. és II 38. sírok), továbbá a kereszttel díszített öntött ólomgombocskák (II 38. sír), és az egyoldalas (B I 1 d típus) (I 24. és 68. sírok), ill. az egybeöntött kétdalalás (B I 2 c típus) szőlőfürtös fülkarika, utóbbi azonban a 10. századba mélyen benyúlóan is divatban maradt.

A két garabonci temető használatának idejét tehát egyrészt behatárolhatjuk azzal, hogy viszonylag nagy számban találhatók meg a sírokban a 9. század első, de főként a második harmadára jellemző tárgyak, másrészt pedig azzal, hogy a század utolsó harmadára helyezhető leletek már csak csekély számban, a század végén feltűnő honfoglaló magyarság régészeti emlékei pedig már egyáltalán nem képviseltetik magukat.

A tárgyak és a viselet elemeinek egy része közvetlen vagy közvetett módon avar előképekig, a rítusok egy csoportja pedig avar tradíciókra nyúlik vissza, ezért akár azt is feltételezhetnénk, hogy a garabonci temetőket még az avar kor végén, talán már a 8—9. század fordulójától kezdve használatba vették (így gondolja SZAMEIT 1990, 105—120; SZAMEIT 1991, 73—79; SZAMEIT 1992, 805—806). Régészeti nézőpontra azonban nem szűnt meg az avar kor az ismert politikai eseményekkel, a frank—avar háborúkkal egyidőben és azonnal. Semmi adatunk nincs ugyanis arra, hogy azok a 8. század végi — 9. század eleji hadi események, melyek a Kárpát-medence hatalmi és politikai struktúráját alapvetően megváltoztatták, az itt élt népek etnikai viszonyait is döntően átalakították volna, vagy akár egyes csoportjaiknak a megszűnéséhez vezettek volna. Bizonyos, főként historiográfiailag és kutatástörténetileg feltett okok miatt a két nagy régészeti leletcsoport között, mely egyrészt az avar kaganátust, másrészt a keleti frank birodalmat képviselte, egy hiátus keletkezett. Ezt a hiányt vagy az avar leletanyag kései keltezésével, vagy a keleti frank peremterületek leletanyagának korábbra datálásával kísérelték meg kitölteni. Egyik próbálkozás sem volt azonban módszertanilag elég alaposan átgondolva, és hiányoztak hozzá az abszolút—kronológiai támpontok is. Ezért az avar és karoling régészeti leletanyagon egy széles kontextuális bázisú, szigorú tipokronológiai elemzést végeztem el, hogy egy biztos relatív kronológiát állíthassak

fel, majd pedig — datáló pénzek hiányában — olyan indirekt kronológiai támpontokat kerestem, melyekkel az abszolút kronológiát is sikerrel alátámaszthattam (SZŐKE 1992a, passim). A következők látszanak ilyen támpontok lenni:

1. Kiindulópontként megállapítható, hogy az avar kaganátus anyagi műveltségében a frank—avar háborúk következtében *lényeges változások* mentek végbe; egyúttal azonban el kell utasítani az extrém és hosszú ideje általánosan elfogadott véleményt az avarok és kultúrájuk kipusztulásáról. Pontenciálisan tehát mindazon jelenségek és lelettípusok, melyek a kései avar korban területileg vagy időben behatároltak, vagy izoláltak, akként kezelhetők, mint amelyek az avar kaganátus szétesése utáni időből származnak.

2. Különösen fontos a *határvonák* régészeti leletanyaga, főként az Enns és a Bécsi-medence közötti Felső-Duna-völgyé. Ez a terület a kaganátus idejében lakatlan volt, benépesítése csak a 9. század eleji hadi események után indult meg — de nemcsak nyugatról, hanem a kaganátus belsőjéből, keletről is. Az a leletanyag tehát, ami itt — és párhuzamosan a (volt) kaganátus területén is — megjelenik, mutatja azt a leletkört, ami a századfordulóra és a 9. század első felére jellemző volt.

3. Végül egy igen szerencsés abszolút-kronológiai támpontot és kontroll-lehetőséget kínál Mosaburg/Zalavár története. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* jól ismert, hogy Német Lajos a 840-es évek elején Pribinának, a Nyitráról menekült szláv hercegnek Alsó-Pannoniában, a Zala folyónál hűbértartot adott, aki azután *Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis et circumquaque populos congregare ac multum ampliari in terra illa* (WOLFRAM 1979, 52). („Itt kezdett akkor lakni, és egy erődítményt kezdett építeni a Sala folyó egy mocsaras berkeiben, és elkezdte körös-körül összegyűjteni a népeket, és elkezdett terjeszkedni azon a földön”: GYÖRFFY 1958, 154.) Ez a *populos* nyilvánvalóan csak ezen időpont után létesítette itt településeit és temetőit. Régészeti leletanyaga tehát — és a vele kontextust mutató szélesebb kör leletei is — csak ennek az abszolút dátumnak az ismeretében keltezhetők.

A fenti kronológiai megfontolásokra tekintettel megkíséreltem tehát, ennek az átmeneti horizontnak a régészeti leletanyagát az egyes síregyüttesekben és a temetőkben, mint egészekben a leletkombinációk elemzésével elválasztani. Ez a komplex elemzés tette lehetővé, hogy azt a lelet-horizontot, ami a késő avar leletanyag és a keleti frank birodalom írásos forrásokból már ismét jól ismert és keltezhető vazallus államai és provinciái közigazgatási központjainak régészeti hagyatéka között feszült, definiálhassuk (SZŐKE 1992a, passim). Ezt a 8—9. század fordulójától a 9. század közepéig tartó időközt, amit neveztek már Blatnica—Mikulčice vagy vor-Köttlach-horizontnak

(ARBMAN 1962; BENDA 1963; GIESLER 1980, passim), vagy kerámiás kultúrcsoportnak is (KOROŠEC 1977, 79—89; KOROŠEC 1979, 332—333), szerencsésebb ha a kulturális és történeti kapcsolódások miatt mivel a késő avar kori kultúrához még organikusan kötődik, bár attól sok sajátos vonása miatt mégis meghatározó módon elválik terminológiailag önállóként, mint *avar kor végi fázist* kezeljük.

Az Alsó-Zala völgyéből és tágabb környékéről több olyan, teljesen feltárt temető (Zalakomár, Kehida, Söjtör, Vörs stb.) ismert, amelyek alapján az itteni népesség avar kor végi régészeti hagyatéka részletesen leírható. Ez a leletanyag pedig egy olyan sajátos átmeneti fázist reprezentál, amikor az avar és Karoling kultúrkör tárgyi emlékei egymás mellett, de még szervesen egymásba nem épülve jelennek meg, azaz még a késő avar kor viseleti és használati tárgyai a meghatározóak, és a korai Karoling terjeszkedés tárgyi emlékei még „avar módon” kerülnek felhasználásra, mintegy „kiváltva” az azonos szerepű, funkciójú avar ékszert, fegyvert, használati tárgyat. Az Ennstől a Balatonig terjedő terület soknyelvű, kevert népessége azonban hamar kialakította a maga saját, csak rá jellemző ékszereit és tárgyait is (ld. az ún. Duna-vidéki lelet-horizontot), mint a drótfékszerek szériája, a két oldalas szőlőfürtös és különböző lemezgyöngyűs függők, a pajzsos fejű gyűrűk, bizonyos gyöngyök (pl. az amfóra alakú gyöngyök) vagy a csontnyelű vaskések mutatják (SZŐKE 1982, 23—39). De e temetők szerkezete, az elhunytak temetkezési szokásai ismét alapvetően „avar”.

A garabonci temetők népességének fentebb részletesen elemzett hagyatéka az avar és karoling alkotóelemek összekeveredésének már egy előrehaladottabb fokát mutatják. A leletek összetételében fokozatosan megfordult az arány a Karoling elemek javára, s az egymás mellettiséget egyre határozottabban egy olyan összeépülés váltotta fel, amikor a két kultúra elemeit alkotó módon felhasználva már egy minőségileg más, új kultúra jött létre. Ez lassabban ugyan, de a hétköznapi élet más megnyilvánulásaiban, a szokásokban, életmódban, viseletben is egyre inkább érzékelhetővé vált (ez a keleti Alpok-vidéken a Köttlach I horizont: GIESLER 1980, passim).

Az alsó-Zala-völgyi népesség műveltségének a 9. század elejétől tartó lassú „elnyugatosodási” folyamatát, a Karoling kultúra egyre fokozottabb térnyerését lökészerűen felgyorsította az a történeti esemény, hogy ebben a délnyugat-dunántúli térségben jött létre a 840-es években Pribina és Kocel vezetésével egy keleti frank grófság. E grófság Pribina által „mindenünnen összegyűjtött népessége”, műveltségének sokszínűsége, szerteágazottsága révén új impulzusok sokaságával gazdagította a vidék kulturális palettáját, s már pusztá létével serkentően hatott egyfajta „Mischkultur” kialakulására (ezért lehetne talán a Köttlach I horizontnak megfelelő időszakot Pannoniában *mosaburg/zalavári fázisnak* nevezni).

A kezdeti sokszínűséget — ld. pl. a garabonci temetők délkelet-európai (bolgár) műveltségi elemeit, mint pl. az I 14. sír torzított koponyáját, az I 59. sír edényét vagy az I 73. sír tűzcsiholóját, a szőlőfürtös fülkarikák feltűnő kedveltségét; sőt esetleg az ő közvetítésükkel került ide az I 55. sír bizánci (?) típusú kardja is, vagy a másik irányból, a Karoling birodalom belsejében működő műhelyt reprezentáló I 70. sír sarkantyúpárját, a II 15. sír szíjvégét, ill. az I 36. sír csatját, az I 24. és 47. sírok szemes mozaik és fűjt üreges gyöngyeit, az I 1. sír vaslemez tűtartóját és lemezgyöngyöcsüngős fülkarikáját stb. — hamarosan a mosaburg/zalavári központ ellátására létrehozott, egy új kulturális megjelenés feltételeit megteremtő műhelyek „tömegráuinak” (ld. azonos minőségű fazekastermek, polírozott felületű sárga díszkerámia, egyszerű drótkészerek, szőlőfürtös fülkarikák, a gyenge minőségű több tagú rúdgyöngyök és szegmentgyöngyök, pajzsos fejű gyűrű, kések, borotvák, tűzcsiholók, csatok, nyílhegyek stb.) egyhangúsága váltotta fel.

A temetők szerkezetét, leletanyaguk jellegét, összetételét és kapcsolatrendszerét, továbbá az antropológiai adatokat elemezve, s bizonyos történeti tényeket is megfontolva tehát arra a következtetésre juthattunk, hogy a garabonci temetőket a 9. század második harmadában, Pribina megtelepedése után, azaz a 840-es években nem korábban létesítették. A szerológiai vizsgálatok eredményeire épülő családfa-rekonstrukciók alapján számított relatív használati időből következtetve pedig a temetőkbe Garabonc I-nél 880–885, esetleg 890-ig, míg Garabonc II-nél 890–895, esetleg 900–905-ig temetkeztek.

Garabonc I–II. temetők legfontosabb adatai

Részletes sírleírást ld. a közlemény német nyelvű változatában: SZŐKE B. M.—VÁNDOR L. Katalog der Gräber von Garabonc I–II. in: KAROLINGERZEIT 1992. 205–261. Jelen közleményben nem síregyüttesként, hanem típusonként csoportosítva közöljük az összes leletet. Az alábbi táblázat csak az *elhunytak nemét* (gy. = gyermek, ffi = férfi), *életkorát* (felső sor: Éry Kinga meghatározása a hagyományos antropológiai vizsgálat alapján, alsó sor: Lengyel Imre meghatározása a szerológiai, biokémiai elemzés alapján, a vércsoportot a latin ABC, a kollagén-csoportot pedig a görög ABC betűjelei jelzik), a *sírgödör méreteit* (első adat: a sír hosszúsága, második adat: a sír szélessége [ha trapéz alakú, zárójelben külön feltüntetve a lábfeleli sírvég szélessége], harmadik adat: a sír mélysége. Ha valamelyik adat hiányzik, helyét ? jelzi. A ritkán megfigyelhető koporsó adatai a sírgödör méretei alatti második sorban található) és a *sír tájolási adatát* közli (mivel ritka kivételtől eltekintve a fő irány Ny–K, csak az eltérés adata van feltüntetve, vonásban: l' = 5,625). A *régészeti mellékletekre* csak jelzésszerű utalás történik: fk. = fülkarika, gyö. = gyöngyöcsüngős, gy. = gyűrű, g. = gomb, t. = tarsoly (a benne lévő szokásos leletekkel, tűzcsiholóval, tűzskóval, fenékskóval, árral), b. = borotva, cs. = bronz/vascsat, k. = vaskés, ka. = bronz/vaskarika, ny. = nyílhegy, e. = edény, ács. = állatcsont, m.n. = melléklet nélküli.

GARABONC I					
Nº	Nem,	életkor	Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
1	nő	54–60	210x75 (60)x115	2,0° D-re	fk., gyö., vas
2	nő	46–66			tűtartó, k., e., ács.
	gy	2–5	?x?x46	1,5° É-ra	ács.
	ffi	2–5			
3	gy	3–6	?x50–55x38	1,0° É-ra	e.
	nő	4–6			
4	nő	30–36	?x?x75	2,0° É-ra	m. n.
	nő	31–35			
5	ffi	63–67	226x83x97	1,0° É-ra	k.
	ffi	46–55			
6	gy	1–2	136x57x96	1,0° É-ra	m. n.
	ffi	1–2			

Nº	Nem,	életkor	Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
7	nő	59–63	250x91 (75)x110	2,0' D-re	m. n.
8	nő	51–60			
	ffi	62–66	226x60x93	3,0' É-ra	cs.
	ffi	56–65			
9a	nő	62–71	230x80 (100)x151	1,0' D-re	fk., k., sarló
	nő	61–70			
9b	gy	neonatus	?x?x90–106	D–É (!)	m. n.
	ffi	0–1			
10	gy	0–1	?x?x54	1,0' É-ra	m. n.
	nő	0–1			
11	ffi	21–25	245x115x124	0,0'	m. n.
	ffi	21–25			
12	gy	2–4	133x65x50	1,0' D-re	2 e.
	nő	2–4			
13	nő	44–50	262x90x151	2,5' É-ra	fk., gyö., e., ács.
	nő	46–55			
14	ffi	63–67	220x74x74	0,0'	e.
	ffi	51–60			
15	gy	2,5–4,5	?x?x75	0,0'	e.
	nő	2–5			
16	gy	11,5–16,5	265x93 (105)x84	1,0' D-re	g., gy., t., cs., k., ka., ács.
	ffi	11–15			
17	nő	31–35	220x75x75	2,0' É-ra	k.
	nő	31–40			
18	nő	63–67	225x80x108	2,0' É-ra	m. n.
	nő	56–65			
19	ffi	43–47	230x55 (65)x125	0,0'	m. n.
	ffi	41–50			
20	nő	23–29	?x?x30	0,0'	m. n.
	nő	21–25			
21	ffi	42–51	245x90 (120)x155	2,0' É-ra	cs., 2 e.
	ffi	36–45			
22	ffi	21–25	270x90x120	1,0' D-re	2 ny., t., k., e., vödör
	ffi	16–20			
23	gy	0–1	100x60x85	1,0' D-re	e., ács.
	ffi	0–1			
24	nő	32–41	245x105x135	6,0' É-ra	fk., gyö.
	nő	26–35	215x53 (30)		
25	gy	2–4	150x65x107	2,0' D-re	m. n.
	nő	2–4			
26	nő	37–46	200x60x45	8,0' É-ra	m. n.
	nő	51–60			
27	nő	63–69	250x90 (75)x40	2,0' D-re	ka.
	nő	56–65			
28	gy	0,5–1,5	100x50x35	0,0'	m. n.
	nő	0–1			
29	gy	2–4	125x60x40	0,0'	m. n.
	nő	2–4			
30	nő	44–50	250x110 (102)x125	0,0'	fk., ács.
	nő	41–50			
31	nő	30–60	?x?x20	?	m. n.
	nő	46–55			
32	nő	63–72	210x80x65	1,0' D-re	e., ács.
	nő	61–70			

Nº	Nem,	életkor		Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
33	gy	2-5		125x75 (55)x112	0,0'	m. n.
	nő	2-4	Oβ			
34	nő	18-22		175x75 (55)x105	0,0'	m. n.
	nő	16-22	Bα			
35	nő	63-67		220x65-70x70	2,0' D-re	fk., k., vaslánc, e.
	nő	56-65	?β			
36	ffi	56-63		305x80x85	2,0' D-re	cs., b., t., 3 e., ács.
	ffi	56-65	Bα			
37	gy	9,5-14,5		200x70-75x58	0,0'	fk., 1 ny., palacktör.
	ffi	6-10	Bβ			k., t.
38	ffi	47-51		220x80x65	2,0' É-ra	
	ffi	46-55	Oα			
39	ffi	49-55		245x65x65	2,0' É-ra	m. n.
	ffi	46-55	?δ			
40	ffi	60-64		235x80x155	1,5' D-re	m. n.
	ffi	61-70	Oδ			
41	gy	2-4		?x?x30	0,0'	fk., gy., e.
	nő	2-4	Aδ			
42	gy	1,5-3,5		85x40x47	0,0'	m. n.
	ffi	1-3	Bα			
43	gy	1,5-3		150x50x50	1,0' É-ra	m. n.
	nő	1-2	Bβ			
44	gy	1,5-3		160x70 (62)x65	1,0' D-re	fk., gyö., 2 e.
	nő	1-3	ABγ			
45	gy	9-14		210x75-80x85	2,5' É-ra	m. n.
	nő	11-15	?α			
46	gy	2,5-4		140x65-70x100	2,0' É-ra	2 e., tojás
	ffi	2-4	Aα			
47	gy	1,5-3,5		185x65x72-82	1,0' É-ra	gyö., g., 2 e., ács.
	nő	3-5	Bγ			tojás
48	gy	1,5-3		160x67x68	0,0'	fk., e.
	nő	1-3	Aγ			
49	ffi	51-55		240x125x170-155	4,0' D-re	t., b., k., balta
	ffi	46-55	Oδ	195x75		
50	gy	4-8		?x?x35		m. n.
	ffi	6-1	Bγ			
51	nő	37-43		275x77 (90)x120	1,0' D-re	m. n.
	nő	35-40	Bβ			
52	ffi	48-57		?x?x57	2,5' É-ra	cs.
	ffi	51-60	?β			
53	nő	48-54		230x80-90x92	1,0' É-ra	fk., k., e.
	nő	36-45	Oα			
54a	nő	63-69		225x120x86	0,0'	k., ónedény
	nő	56-65	Aβ			
54b	ffi	52-58		225x120x86	0,0'	k., ónedény
	ffi	46-55	Aa			
55	ffi	39-57		255x120x124	1,0' D-re	kard, b., t., k., ka.
	ffi	41-40	Bγ			sarló
56	nő	53-57		235x70-75x56	2,5' D-re	fk., k.
	nő	41-50	Bα			
57	nő	23-x		170xca. 45x140	ca. Ny-K	fk., gyö.
	ffi	31-40	?α			
58	gy	6-10		?x?x40	0,0'	m. n.
	nő	6-10	Oδ			

Nº	Nem,	életkor	Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
59	nő	49–53	240x70–75x80–90	3,0' D-re	k., e.
60	nő	46–55	240x80 (95)x110	1,0' É-ra	k., t.
	ffi	51–57			
61	ffi	56–65	?x60x70	2,0' D-re	e.
	ffi	33–37			
62–3	ffi	31–40	?x?x20–25	?	m. n.
	ffi	40–60			
64	ffi	41–50	?x60x84	1,0' É-ra	ács.
	Bδ				
65	nő	24–28	100x45x45	2,0' D-re	m. n.
	Oγ	26–30			
66	gy	0–1	90x40x35	0,0'	m. n.
	ffi	0–1			
67	ffi	0–1	205x65x45	3,0' D-re	e.
	Aβ				
68	nő	67–71	195x70x42	0,0'	fk.
	Oβ	61–70			
69	nő	66–70	115x60x42	1,0' D-re	fk., gyö., e.
	nő?	56–65			
70	gy	1–2	230x135 (120)x68	1,0' D-re	sarkantyú, k.
	ffi	1–2			
71	ffi	44–48	195x55 (70)	2,0' É-ra	m. n.
	nő?	46–55			
72	nő	65–69	207x65–60x66	4,0' D-re	m. n.
	nő	56–65			
73	Bγ		ca. 70x65x30	3,5' D-re	k., t.
	Oβ				
74	gy	0–1	260x90 (102)x97	6,0' D-re	m. n.
	ffi	1–2			
75	ffi	48–52	225x60	2,0' É-ra	cs., k., t., 6 ny., ács.
	Oα	36–45			
76	gy	0–1	255x75x95	1,5' D-re	t., k.
	ffi	0–1			
77	Aα		250x105 (115)x100	K–Ny (!)	m. n.
	Aγ				
78	ffi	63–67	160x135 (110)x150	1,0' D-re	k.
	Aγ	56–65			
79	ffi	30–60	280x90 (100)x105	1,0' D-re	fk., vastű?
	Aγ	51–60			
80	nő	65–69	235x75x140	3,5' É-ra	e.
	nő	56–65			
81	gy	1,5–3	140x80x85	1,0' É-ra	k., t., b.
	ffi	1–2			
	Bγ		230x65x100		
	ffi	53–59			
	Bα	46–55			
GARABONC II					
1	gy	1–2,5	?x?x35	2,0' D-re	m. n.
	ffi	1–2,5			
2	Oγ		215x65 (55)x60	3,0' D-re	m. n.
	Bα				
3	ffi	62–71	215x70x60	1,0' D-re	k., t., b., ka.
	Oδ	57–61			

Nº	Nem,	életkor	Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
4	gy	5-9	190x55-60x70	1,0' É-ra	fk., gyö., véső?, e.
	nő	5-9			
5	nő	30-60	234x80x70	2,0' D-re	fk.
	nő	30-40			
6	ffi	42-48	?x?x28	1,0' D-re	cs., ka.
	ffi	42-48			
7	ffi	59-65	252x95 (115)x85	0,0'	k., e.
	ffi	59-65			
8	ffi	37-46	240x65x110	2,0' D-re	m. n.
	ffi	37-46			
9	ffi	61-65	266x100x80	1,0' É-ra	m. n.
	ffi	61-65	205x?		
10	ffi	50-70	?x?x40	0,5' É-ra	k., t.
	ffi	50-70			
11	ffi	61-65	?x?x54	3,0' D-re	m. n.
	ffi	61-65			
12	ffi	46-52	?x?x42	2,0' D-re	k., t., e.
	ffi	46-52			
13	nő	43-49	?x?x58	0,5' D-re	fk.
	nő	43-49			
14	gy	4,5-8,5	170x60 (70)x58	1,5' D-re	fk., gyö., k., tű, e.,
	ffi	4,8-8,5			palack, orsó
15	ffi	60-64	250x80x70	2,0' É-ra	b., t., k., szíjvég
	ffi	60-64			
16	nő	52-60	?x?x57	2,0' D-re	m. n.
	nő	52-60			
17	ffi	54-58	233x95x80	0,0'	k.
	ffi	54-58			
18	ffi	63-67	235x62 (38)x58	4,0' D-re	t., e.
	ffi	63-67			
19	gy	0-1	122x73 (63)x85	1,5' D-re	m. n.
	ffi	0-1			
20	gy	0-1	145x50 (42)x48	4,5' É-ra	e.
	nő	0-1			
21	gy	3-5	150x60x78	2,0' É-ra	fk., gyö., e.
	nő	3-5			
22	gy	2-4	160x72 (62)x68	2,0' É-ra	m. n.
	nő	2-4			
23	gy	0-1	85x40 (48)x30	0,0'	m. n.
	nő	0-1			
24	ffi	32-36	250x80 (120)x75	2,0' É-ra	cs.
	ffi	32-36			
25	ffi?	?	?x80x40	0,0'	m. n.
	ffi	21-40			
26	nő	64-70	235x75x40	4,0' D-re	fk., gyö., k., e.
	nő	64-70			
27a	nő	50-54	190x70x60	0,5' D-re	e.
	nő	50-54			
27b	gy	neonatus	27a medencéjében		m. n.
	ffi	neonatus			
28	gy	1,5-3,5	?x?x35	4,0' D-re	m. n.
	ffi	1,5-3,5			
29	gy	3-5	?x?x40	?	m. n.
	ffi	3-5			

Nº	Nem,	életkor	Sírgödör	Tájolás	Mellékletek
30	gy	neonatus ?	?x?x80	?	e.
31	gy	neonatus	?x?x75	4,5' D-re	m. n.
	nő	neonatus			
32	gy	2,5–4,5	160x60–65x55	2,0' D-re	e.
	nő	2,5–4,5			
33	gy	1,5–3	73x37x50	2,0' D-re	m. n.
	ffi	1,5–3			
34	nő	55–59	190x65x65	1,5' É-ra	k.
	nő	55–59			
35	ffi	53–57	260x82 (65)x90	0,0'	cs.
	ffi	53–57			
36	ffi	55–59	320x85x61	2,5' D-re	t., e.
	ffi	55–59			
37	ffi	23–x	?x?x55	3,5' D-re	m. n.
	ffi	46–55			
38	gy	3,5–5,5	160x75x100	0,0'	g., győ.
	nő	3,5–5,5			
39	ffi	66–70	210x70 (60)x110	3,5' D-re	m. n.
	ffi	66–70			
40	gy	4–8	?x75x85	0,0'	vasszegek
	ffi	4–8			
41	ffi	40–44	?x?x103	?	m. n.
	ffi	40–44			

Irodalom:

- AHRENS 1983 K. Ahrens: *Die eisernen Messer des spätsächsischen Gräberfeldes Ketzendorf*. Hammaburg 5 (1978–1980) 1983, 51–64.
- AMBROS 1980 C. Ambros: *Zvieracie prílohy na pohrebiskách 7–8. storočia na Slovensku*. in: IV. Medzinárodný Kongres Slovanskej Archeologie Sofia, 15–22. Septembra 1980. Zborník referatov ČSSR. Nitra, 1980. 5–11.
- ANDRAE 1973 R. Andrae: *Mosaikaugenperlen*. Acta Praehistorica et Archaeologica 4 (1973), 101–198.
- ARBMAN 1962 H. Arbman: *Blatnica und Vaage*. PamArch 53 (1962), 331–338.
- ARWIDSSON 1989a G. Arwidsson: *Klappmesser* in: Birka II:3 Systematische Analysen der Gräberfunde. Hrsg: G. Arwidsson, Stockholm, 1989.
- ARWIDSSON 1989b G. Arwidsson: *Die Messerscheiden in den Frauengräbern von Birka*. in: Birka II:3 Systematische Analysen der Gräberfunde. Hrsg: G. Arwidsson, Stockholm, 1989.
- BAKAY 1967 K. Bakay: *Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres*. ActaArchHung 19 (1967), 105–173.
- BÁRDOS 1978 Bárdos E.: *Avar temető Kaposvár határában*. SomogyiMúzközl 3 (1978), 13–45.
- BÁRDOS 1985 Bárdos E.: *IX. századi temető Kaposvár határában*. SomogyiMúzközl 7 (1985), 5–42.
- BELOŠEVIĆ 1980 J. Belošević: *Materijalna kultura hrvata od VII do IX stoljeća*. Zagreb, 1980.
- BENDA 1963 K. Benda: *Karolínská složka blatnického nálezu*. SlovArch 11 (1963), 199–222.
- BERGER 1963 L. Berger: *Die Ausgrabungen am Petersberg in Basel. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Basels*. Basel, 1963.
- BIALEKOVÁ 1967 D. Bialeková: *Žltá keramika s pohrebisk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. (Die gelbe Keramik aus den awarenzeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbekken)*. SlovArch 15 (1967), 5–76.
- BIALEKOVÁ 1982 D. Bialeková: *Slovanské pohrebisko v Závade (Slawisches Gräberfeld in Závada)*. SlovArch 30 (1982), 123–164.
- BÓNA 1984 Bóna I.: *A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon*. in: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984, 265–373.
- BÖKÖNYI 1973 Bökönyi S.: *A temető állatsontanyagának vizsgálata*. in: TÖRÖK 1973, 117–130.
- BUDINSKÝ—KRIČKA 1959 V. Budinský—Krička: *Slovanské mohyly v Skalici (Slawische Hügelgräber in Skalica)*. Archaeologica slovacica fontes II. Bratislava, 1959.
- BUDINSKÝ—KRIČKA—TOČÍK 1984 V. Budinský—Krička—A. Točík: *Jazdecký hrob 94/1967 z doby avarskej ríše v Košiciach, časť Šebastovce*. Zborník prác L'udmile Kraskovskej (k životnému jubileu) Bratislava, 1984, 172–195.
- BUNARDŽIĆ 1980 R. Bunardžić: *Menore iz Čelareva*. Beograd, 1980.
- CASPART 1931 J. Caspart: *Ein frühgeschichtliches Gräberfeld bei Pottschach*. MAGW 61 (1931), 162–202, Taf. I—III.

- CASPART 1935 J. Caspart: *Das frühgeschichtliche Gräberfeld bei Zillingstal im Burgenlande*. MAGW 65 (1935), 1—38, Taf. I—VIII.
- ČERVINKA 1928 I. L. Červinka: *Slované na Mořave a říše velkomoravská*. Brno, 1928.
- CHROPOVSKÝ 1957 B. Chropovský: *Slovanské pohřebisko z 9. st. vo Vel'kom Grobe (Ein slawisches Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert in Vel'ky Grob, Bezirk Senec)*. SlovArch 5 (1957), 174—222.
- CHROPOVSKÝ 1962 B. Chropovský: *Slovanské pohřebisko v Nitre na Lupke (Das slawische Gräberfeld in Nitra auf Lupka)*. in SlovArch 10 (1962) 175—240.
- ČILINSKÁ 1966 Z. Čilinská: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Archaeologica Slovaca Fontes VII. Bratislava, 1966.
- ČILINSKÁ 1973 Z. Čilinská: *Bestattungsritus bei Awaren und Donauslawen*. in: Bericht über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie II. Berlin, 1973, 331—337.
- COMŞA 1961 M. Comşa: *O značení gončarných klejm rannefeodal'noj epochi*. Dacia 5 (1961) 449—461.
- CSALOG 1957 Csalog J.: *Kobakedények hatása a népvándorlás kori agyag- és fémművességre*. FolArch 9 (1957), 135—139.
- CSALOG 1967 Csalog Zs.: *A IX—X. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéseihez*. Agrártörténeti szemle 9 (1967), 228—238.
- DAIM 1987 F. Daim: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1—2 Wien, 1987.
- DIACONU 1986 P. Diaconu: *Wieder über den Ursprung der Bodenzeichen auf Tongefäßen*. in: Zborník posveten na Boško Babić. Prilep, 1986, 79—80.
- DOLLENZ 1969 H. Dolenz: *Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach*. Neues aus Alt-Villach, Jahrbuch des Stadtmuseums 6 (1969), 7—93.
- DOMBAY 1961 Dombay J.: *Árpád kori temetők Baranyában. I.* JPMÉ, 1960 (1961), 135—157.
- DONČEVA-PETKOVA 1977 L. Dončeva-Petková: *Bulgarska bitova keramika prez rannoto srednovekovie (vtorata polovina na VI-kraja na X. v.)* Sofia, 1977.
- DOSTÁL 1965 B. Dostál: *Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*. in: Magna Moravia, Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu. Spisy University J. E. Přírkyne v Brně Filosofická Fakulta 102. Praha, 1965, 361—416.
- DOSTÁL 1966 B. Dostál: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha, 1966.
- DOSTÁL 1975 B. Dostál: *Břeclav—Pohansko IV. velkomoravský velmožský dvorec*. Brno, 1975.
- DOSTÁL 1986 B. Dostál: *Velké žahloubené stavby z Břeclavi—Pohanska*. SPFFBU E 31 (1986), 97—137.
- EISNER 1841 J. Eisner: *Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit aus der Slowakei*. in: Altböhmen und Altmähren, 1941.
- EISNER 1952 J. Eisner: *Devínska Nová Ves, slovanské pohřebiště*. Bratislava, 1952.
- EISNER 1966 J. Eisner: *Rukověť slovanské archeologie, počátky Slovanů a jejich kultury*. Praha, 1966.
- ERDÉLYI 1975 I. Erdélyi: *Avar kori sarlók a Kárpát-medencében*. Ethn 86 (1975), 153—163.
- ES—VERWERS 1980 W. A. van Es—W. J. H. Verwers: *Excavations at Dorestad I*. Amersfoort, 1980.
- FETTICH—NEMESKÉRI 1943 Fettich N.—Nemeskéri J.: *Győr története a népvándorlás korában*. Győr, 1943.
- FIEDLER 1992 Fiedler: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau I—II*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie II. Bonn, 1992.
- FISCHBACH 1897 O. Fischbach: *Újabb leletek Hohenbergről és Krunglról*. ArchÉrt 17 (1897), 133—147.
- FODOR 1983 Fodor I.: *Tárgytörténeti megjegyzések sarló szavunk eredetéről*. Uralisztikai tanulmányok. Budapest, 1983, 139—153.
- FREEDEN 1983 U. von Freeden: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Grafendobrach in Oberfranken*. BerRGK 64 (1983), 419—507.
- FRIESINGER 1965/I H. Friesinger: *Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreichs im 9. bis 11. Jahrhundert I*. ArchAustr 37 (1965), 79—114.
- FRIESINGER 1965/II H. Friesinger: *Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreichs im 9. bis 11. Jahrhundert II*. ArchAustr 38 (1965), 44—85.
- FRIESINGER 1971 H. Friesinger: *Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln, NÖ*. ArchAustr 50 (1971), 197—267.
- FRIESINGER 1972a H. Friesinger: *Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ*. ArchAustr 51 (1972), 113—190.
- FRIESINGER 1972b H. Friesinger: *Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich*. ArchAustr 52 (1972), 43—64.
- FRIESINGER 1971—74 H. Friesinger: *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I*. MPrHistKom Wien, 15—16 (1971—74).
- FRIESINGER 1975—77 H. Friesinger: *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II*. MPrHistKom Wien, 17—18 (1975—77).
- FRIESINGER 1984 H. Friesinger: *Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich*. Ein Katalog. Mit Beiträgen von E. Szameit und P. Stadler ArchAustr 68 (1984), 203—277.
- GABRIEL 1981 I. Gabriel: *Karolingische Reiterspornen und andere Funde aus dem Gräberfeld von Bendorf, Kreis Rendsburg—Eckernförde*. Offa 38 (1981), 245—258.
- GARAM 1969 Garam É.: *A késő avar kori korongolt sárga kerámia*. ArchÉrt 96 (1969), 207—241.
- GARAM 1972a Garam É.: *Késő avar sírok Kaposuláról*. FolArch 22 (1972), 97—103.
- GARAM 1972b Garam É.: *Avar temetők Andocson*. FolArch 23 (1972), 129—179.
- GEIBLINGER 1953 S. Geiblinger: *Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Katzelsdorf am Wienerwald, pB. Tulln, NÖ*. ArchAustr 13 (1953), 40—45.
- GIESLER 1974 O. Giesler: *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen. Ein Beitrag zur Archäologie der frühen Karolingerzeit*. Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. FS für Werner, J. zum 65. Geburtstag. II. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Ergänzungsband I/II. München, 1974, 521—543.
- GIESLER 1980 J. Giesler: *Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert*. ArchKorrbl 10 (1980), 85—98.

- GIESLER 1981 J. Giesler: *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo—Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. PZ 56 (1981), 1—167.
- GYÖRFFY 1958 Györffy Gy.: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Budapest, 1958.
- HAMPEL 1905 J. Hampel: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I—III*. Braunschweig, 1905.
- HANULIAK 1990 M. Hanuliak: *Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.—12. Jahrhunderts*. SlovArch 38 (1990), 147—192.
- HENSEL 1952 W. Hensel: *Slowianszczyzna wczesnosredniowieczna*. Poznan, 1952.
- HORVÁTH 1953 Horváth T.: *Az üllői és kiskőrösi avar temető (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. ArchHung 19 (1935).
- HÖLLRIGL 1930 Höllrigl J.: *Árpád kori kerámiánk. Fenék-bélyeges edények*. ArchÉrt 44 (1930) 142—169.
- HRUBÝ 1955 V. Hrubý: *Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na Valách“*. Monumenta Archaeologica III. Praha, 1955.
- HRUBÝ 1964 V. Hrubý: *Staré Město—Velehrad*. Praha, 1964.
- HUNDT 1953 M. Hundt: *Das karolingische Reihengräberfeld von Felkendorf-Kleetzhöfe im Landkreis Kulmbach*. Die Plassenburg (Schriften für Heimatforschung und Kulturpflege in Ostfranken) Bd. 6. Kulmbach, 1953.
- HÜBENER 1989 W. Hübener: *Die Langsaxe der späten Merowingerzeit*. Acta Praehistorica et Archaeologica 21 (1989), 75—84.
- JELOVINA 1976 D. Jelovina: *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*. Split, 1976.
- JELOVINA 1986 D. Jelovina: *Mačevi i ostruga karolinškog obilježja u muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (Schwerverter und Sporen. Karolingischer Formgebung in Museum Kroatischer archäologischer Denkmäler)*. Split, 1986.
- KALOUSEK 1971 F. Kalousek: *Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno, 1971.
- KAROLINGERZEIT 1992 *Die Karolingerzeit im unteren Zala-tal. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I—II. und Zalasabab—Dezsősziget*. Hrsg. B. M. Szőke, K. Éry, R. Müller, L. Vándor. Antaeus (Budapest), 21 (1992).
- H. KERECSENYI 1973 H. Kerecsényi E.: *IX. századi sírok Letenyén*. FolArch 24 (1973), 135—151.
- KIS-BALATON 1986 *Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében*. red. Vándor L. Zalaegerszeg, 1986.
- KISS 1977 A. Kiss: *Avar cemeteries in county Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567—829) in Hungary*. ed. I. Kovrig vol. 2. Budapest, 1977.
- KISS 1983 Kiss A.: *Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád kori temetőinek leletanyaga 1*. Budapest, 1983.
- KISS 1987 A. Kiss: *Frühmittelalterliche byzantinische Schwerverter im Karpatenbecken*. ActaArchHung 39 (1987), 193—210.
- KLANICA 1985 Z. Klanica: *Mikulčice—Klašteřísko*. PamArch 76 (1985), 474—539.
- KLIMA 1983 B. Klima: *Železné skoby z Mikulčic*. ArchRozhl 35 (1983), 172—188.
- KNORR 1938 T. H. A. Knorr: *Die slawischen Messerscheiden-beschläge*. Mannus 30 (1938), 479—545.
- KOCH 1982 R. Koch: *Stachelsporen des frühen und hohen Mittelalters*. ZAM 10 (1982), 63—83.
- KOCH 1984 U. Koch: *Der runde Berg bei Urach V. die Metallfunde der frühgeschichtlichen Perioden aus den Plangrabungen, 1967—1981*. Heidelberg, 1984.
- KOROŠEC 1950 J. Korošec: *Staroslovensko grobišče na Ptuj-skem gradu*. Ljubljana, 1950.
- KOROŠEC 1977 P. Korošec: *Das Problem der Kulturgruppe „mit Keramik“ im frühslawischen Horizont auf dem Gebiete des Südostalpen*. Balcanoslavica 6 (1977), 79—89.
- KOROŠEC 1979 P. Korošec: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih slovanov I—III*. Ljubljana, 1979.
- KOVÁCS 1989 L. Kovács: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. FontesArchHung Budapest, 1989.
- KOVRIG 1948 Kovrig I.: *Avar kori sírok Alsógellérről (Des tombeaux de l'époque avar de Alsógellér)*. AntHung 2 (1948), 120—131.
- KOVRIG 1960 Kovrig I.: *Újabb kutatások a keszthelyi avar kori temetőben*. ArchÉrt 87 81960), 136—168.
- KOVRIG 1963 I. Kovrig: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattán*. ArchHung Budapest 40 (1963).
- KÖLTŐ—LENGYEL—PAP—SZENTPÉTERI 1992 Költő L.—Lengyel I.—Pap I.—Szentpéteri J.: *Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei — Vörs)*. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 30—32 (1987—89), 1992, 283—307.
- KRÁL 1959 J. Král: *Slovansky mohýlník ve Vysočanech nad Dyjí (Das slawische Hügelgräberfeld in Vysočany an der Thaya)*. PamArch 50 (1959), 197—226.
- KRASKOVSKÁ 1955 L. Kraskovská: *Slovanské pohřebiště v Bratislave—Karlovej Vši*. SlovArch 3 (1955), 235—243.
- KRASKOVSKÁ 1959 L. Kraskovská: *Prvé výskumy na slovanském mohýlníku v Skalici*. SlovArch 7 (1959), 163—182.
- KRASKOVSKÁ 1963 L. Kraskovská: *Slovanské pohřebisko v Devíne (Staré vinohrady)*. SlovArch 11 (1963), 391—406.
- KÜSTENFORSCHUNG 1984 *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jh. v. Chr. bis zum 11. Jh. n. Chr.* Bd. 1. Ländliche Siedlungen Hrsg. G. Kossack — K.-E. Behre — P. Schmid Bd. 2. Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters Hrsg. H. Jankuhn—K. Schietzel—H. Reichstein. Weinheim, 1984.
- LÁSZLÓ 1941 László Gy.: *Adatok az avarság néprajzához (Contributi all'etnografia degli avari)*. ArchÉrt 68 (1941), 175—204.
- LÁSZLÓ—RÁCZ 1977 László Gy.—Rác I.: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 1977.
- LEINTHALER 1990 B. Leinthaler: *Der karolingisch-ottonische Ortsfriedhof Allendorf, Ldkr. Kulmbach. Die Grabungskampagne, 1984*. ZAM 16—17 (1988—89) 1990, 7—122.
- LIPPERT 1970 A. Lippert: *Zur militärische Westgrenze des Awarenreiches*. MAGW 100 (1970), 162—172.
- MAREŠOVÁ 1983 K. Marešová: *Uherské Hradiště—Sady. Staroslovenské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Brno—Uherské Hradiště, 1983.
- MENGHIN 1980 W. Menghin: *Neue Inschriftenschwerver aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Späthen auf dem Kontinent*. in: Vorzeit zwischen Main und

- Donau (Neue archäologische Forschungen und Funde aus Franken und Altbayern) Hrsg. K. Spindler. Erlanger Forschungen A 26 (1980), 227–272.
- MENGHIN 1983 W. Menghin: *Das Schwert im frühen Mittelalter*. Stuttgart, 1983.
- MĚŘÍNSKÝ 1985 Z. Měřinský: *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích (K problematice věnkovských pohřebišť 9. až 10. stol. na Moravě)*. Studie AUČAV v Brně roč. XII. Praha, 1985.
- MĚŘÍNSKÝ 1988 Z. Měřinský: *Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní*. in: *Rodná země (Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám Ph. Dr. Vladimíra Nekudy, CSc) Brno, 1988*. 122–145.
- MEYERS 1969 A. Meyers: *Frühgeschichtliche Gräber aus Tulln*. NÖ. ArchAust 45 (1969), 59–76.
- MODRIJAN 1963 W. Modrijan: *Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark*. Schild von Steier 11 (1963), 45–84.
- MRT 1 1966 *Magyarország Régészeti Topográfiája, I. Veszprém megye. A keszthelyi és tapolcai járás*. Írták: Bakay K., Kalicz N., Sági K. Budapest, 1966.
- MÜLLER 1978 Müller R.: *IX. századi sírok Nagypálból (Beerdigungen in Nagypáli aus dem IX. Jahrhundert)*. ZalaiGyűjt. 8 (1978), 31–46.
- MÜLLER 1982 Müller R.: *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft)*. ZalaiGyűjt 19/I–II. Zalaegerszeg, 1982.
- MÜLLER 1984 R. Müller: *Neue Ausgrabungen in der Nähe von Zalavár*. in: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert*. Nitra, 1984, 185–188.
- MÜLLER–WILLE 1982 M. Müller–Wille: *Karolingische Schwerter aus Mittelnorwegen*. Studien zur Sachsenforschung 3 (1982), 101–154.
- NAGY 1913 Nagy G.: *Adatok a karoling időszak emlékeihez*. ArchÉrt 33 (1913), 250–254.
- NBE 1918 M. Nabe: *Die Bodentempel auf wendischen und frühdeutschen Gefässen des 9–14. nachchristlichen Jahrhunderts*. Mannus 10 (1918), 71–88.
- PAULSEN 1940 P. Paulsen: *Das sog. Jagdmesser Karls des Grossen*. Bonner Jahrbücher 145 (1940), 126–144.
- PETERS 1978 *Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit in Niedersachsen*. Hrsg. H. G. Peters u. a. Hannover, 1978.
- PLACHÁ–HLAVICOVÁ–KELLER 1990 V. Plachá–J. Hlavicová–I. Keller: *Slovanský Devín*. Bratislava, 1990.
- PLETNĚVA 1967 S. A. Pletněva: *Ot kočevij k gorodam*. MIA 142 (1967).
- POULÍK 1947 J. Poulík: *Bronzevé prsteny na nalezistich s keramikou blučinského typu*. Eisnerov Sborník. Historica Slovaca 5 (1947), 153–157.
- POULÍK 1948 J. Poulík: *Staroslovanská Morava*. Monumenta Archaeologica I. Praha, 1948.
- POULÍK 1948–50 J. Poulík: *Jižní Morava země dávnych Slovanů*. Brno, 1948–50.
- POULÍK 1975 J. Poulík: *Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha, 1975.
- PREIDEL 1959 H. Preidel: *Die karolingischen Schwerter bei dem Westslawen*. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2 (1959) (Gandert-Festschrift), 128–142.
- RIBAKOV 1948 B. A. Ribakov: *Remeslo drevnej Rusi*. Moskva, 1948.
- RICHTHOFEN 1933 B. von Richthofen: *Zur Verbreitung und Volkszugehörigkeit der frühgeschichtlichen und mittelalterlichen Tongefässe mit Bodenzeichen und Wellenlinien*. Mannus 25 (1933), 115–122.
- RUTTKAY 1976 A. Ruttkay: *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*. SlovArch 24 (1976), 245–395.
- SÁGI 1967 Sági K.: *Árpád-kori varázslás régészeti emlékei*. Veszprém MMK 6 (1967), 55–58.
- SCHMID 1970 P. Schmid: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Dunum, Kreis Wittmund (Ostfriesland) (Grabung 1967–1968)*. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 5 (1970), 40–62.
- SCHNEIDER 1983 J. E. Schneider: *Rasiermesser des 7./8. Jahrhunderts*. Helvetia archaeologica 55–56 (1983), 235–240.
- SCHWARZ 1975 K. Schwarz: *Der frühmittelalterliche Landesausbau in Nordost-Bayern archäologisch gesehen*. in: *Ausgrabungen in Deutschland (1950–1975), Teil 2*. Mainz 1975., 338–409.
- SCHWARZ 1984 K. Schwarz: *Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankwald und Oberpfälzer Wald*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 5. Mainz, 1984.
- SEDOV 1982 V. V. Sedov: *Vostočnyje slavjane v VI–XIII. vv. Arheologija SSSR Moskva, 1982*.
- SELLING 1955 D. Selling: *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*. Stockholm, 1955.
- SLAMA 1970 J. Sláma: *Príspevek k dejinám českého hrncrství 9. a 10. století*. SbNárMúz 24A (1970), 157–165.
- SOMOGYI 1982 Somogyi P.: *A kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete*. ArchÉrt 109 (1982), 191–200.
- CS. SÓS 1961 Á. Cs. Sós: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely–Fenékpuszta*. ActaArchHung 13 (1961), 247–305.
- CS. SÓS 1963 Á. Sós: *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. ArchHung Budapest, 41 (1963).
- CS. SÓS 1969 Á. Cs. Sós: *Berichte über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár–Récéskút in den Jahren 1961–63*. ActaArchHung 21 (1969), 51–103.
- CS. SÓS 1984 Á. Cs. Sós: *Zalavár–Kövecses. Ausgrabungen 1976–78*. RégFüz. Ser. II. No. 24. Budapest, 1984.
- STAŇA 1984 C. Staňa: *Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brünner Gegend im 9. Jahrhundert*. in: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jh. Nitra 1984*, 217–223.
- STANČEV 1948 St. Stančev: *Grinčarska znači ot Pliska, Madara i Preslav*. Raskopki i proučivanija 3 (1948), 235–246.
- STEFAN–BARNEA–COMȘA 1967 Gh. Stefan–I. Barnea–M. Comșa–E. Comșa: *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța–Garvăn*. București, 1967.
- ŠTEFANOVIČOVA 1984 T. Štefanovičova: *K byzantským*

- prvkom v šperkárstve predvelkomoravského obdobia v oblasti Bratislavy. Zborník prác Ľudmily Kraskovskej (k životnému jubileu) Bratislava 1984., 211—216.
- STEIN 1967 F. Stein: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*. GdV Ser. A. Bd. 9. Berlin, 1967.
- STROH 1954 A. Stroh: *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege. hrsg. W. Krämer. Heft 4. Kallmünz 1954.
- STROH 1980 A. Stroh: *Reihengräberfeld Schirndorf, Stadt Kallmünz, Ldkr. Regensburg*. in: Jahresbericht der bayerischen Bodendenkmalpflege 21 (1980), 203—213.
- SZABÓ 1976 Szabó J. Gy.: *Árpád-kori falu és temetője Sarud határában* III. EgriMÉ 14 (1976), 17—79.
- SZABÓ 1983 Szabó J. Gy.: *A keleti kereszténység egyik ismeretanyagja temetkezéseinkben*. JPMÉ 28 (1983), 83—97.
- SZABÓ 1987 J. Gy. Szabó: *Das Gräberfeld von Bélapátfalva aus dem 9. Jahrhundert*. CommArchHung 1987, 83—98.
- SZAMEIT 1986 E. Szameit: *Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil I. Die Schwerter*. ArchAustr 70 (1986), 385—411.
- SZAMEIT 1990 E. Szameit: *Das frühkarolingische Gräberfeld von Hainbuch, Niederösterreich*. ArchAustr 74 (1990), 105—120.
- SZAMEIT 1991 E. Szameit: *Anmerkungen zur Chronologie des 8—9. Jahrhunderts im Ostalpenraum*. Zalai Múzeum 3 (1991), 73—79.
- SZAMEIT 1992 E. Szameit: *Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark*. in: Awarenforschungen. Bd. 2. Hrsg. F. Daim. ArchAustr Monographien Bd. 4. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992., 803—839.
- SZŐKE 1956a B. Szőke: *Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns*. StudSlav 2 (1956), 119—155.
- SZŐKE 1956b Szőke B.: *Staré Město középkori temetője*. ArchÉrt 83 (1956), 227—230.
- SZŐKE 1960 B. Szőke: *Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donauegebiet in der Spätawarenzeit*. StudSlav 6 (1960), 75—112.
- SZŐKE 1962 Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok I. Budapest, 1962.
- SZŐKE 1976 Szőke B. M.: *Zalavár*. ZalaiGyűjt 6 (1976), 69—103.
- SZŐKE 1982 B. M. Szőke: *Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: des Eisenmesser mit Knochengriff*. ActaArchHung 34 (1982), 23—39.
- SZŐKE 1992a B. M. Szőke: *Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck)*. in: Awarenforschungen Bd. 2. Hrsg. F. Daim. ArchAustr Monographien Bd. 2. Studien zur Archäologie der Awaren Bd. 4. Wien 1992., 841—968.
- SZŐKE 1992b B. M. Szőke: *Karolingerzeitliche Gräberfelder I—II von Garabonc—Ófalu*. in: KAROLINGERZEIT 1992, 41—203.
- SZŐKE 1992c Szőke B. M.: *7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán*. Zalai Múzeum 4 (1992), 129—167.
- SZŐKE (manuscript) B. M. Szőke: *Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom*. CommArchHung (nyomás alatt).
- SZŐKE—VÁNDOR 1987a Szőke B. M.—Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Árpádénzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló)*. FontesArchHung Budapest, 1987.
- SZŐKE—VÁNDOR 1987b Szőke B. M.—Vándor L.: *Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára. A Kis-Balaton programot kísérő leletmentő ásatások (1980—1985) tapasztalatai*. ZalaiGyűjt 26 (1987), 83—100.
- TETTAMANTI 1975 Tettamanti: *Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében*. StudCom 3 (1975), 79—122.
- THEUNE-VOGT 1990 C. Theune-Vogt: *Chronologische Ergebnisse zu den Perlen aus dem alamannischen Gräberfeld von Weingarten, Kr. Ravensburg*. Kleine Schriften aus den Vorgeschichtlichen Seminar Marburg, Heft 33. Marburg, 1990.
- THIEME 1983 B. Thieme: *Ausgewählte Metallbeigaben aus dem Gräberfeld von Ketendorf, Kreis Stade*. Hammaburg 5 (1978—80) 1983., 65—89.
- TOČÍK 1970 A. Točík: *Pohrebny rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove (Bestattungsritus auf den frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Holiare und Štúrovo)* SlovArch 18 (1970), 29—56.
- TOČÍK 1971 A. Točík: *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei*. SlovArch 19 (1971), 135—214.
- TOČÍK 1992 A. Točík: *Materiály k dejinám južného Slovenska v 7—14. storočí*. ŠtudZvesti 28 (1992), 5—250.
- TOMKA 1969 Tomka P.: *A Sopron-Présháztelepi IX. századi temető*. Arrabona 11 (1969), 59—91.
- TOMKA 1973 Tomka P.: *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban*. Arrabona 15 (1973), 27—73.
- TOMKA 1977—78 Tomka P.: *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. Koporsóhasználat a tápi temetőben*. Arrabona 19—20 (1977—78), 17—108.
- TOMKA 1986 P. Tomka: *Archäologische Studien zur Ethnographie der awarenzeitlichen Völker*. MAGW 116 (1986), 155—168.
- TÖRÖK 1973 Török Gy.: *Sopronkőhida IX. századi temetője*. FontesArchHung Budapest, 1973.
- TOVORNIK 1977 V. Tovornik: *Slawische Grabfunde aus nördlichen Donauefer bei Windegg, Gem. Steyregg, Pol. Bezirk Urfahr-Umgebung*. JbOÖMvereines 122 (1977), 33—60.
- TOVORNIK 1985a V. Tovornik: *Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil I: Gusen*. ArchAustr 69 (1985), 165—250.
- TOVORNIK 1985b V. Tovornik: *Die Gräberfelder von Micheldorf-Kremsdorf, Oberösterreich*. in: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Hrsg. H. Friesinger—F. Daim. Wien 1985, 213—216.
- TOVORNIK 1986 V. Tovornik: *Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Auhof bei Perg*. ArchAustr 70 (1986), 413—460.

- TRUGLY 1987 A. Trugly: *Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno*. SlovArch 25 (1987), 251–344.
- VADAY—SZŐKE 1983 Vaday A.—Szőke B. M.: *Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén*. CommArchHung 1983, 79–132.
- VAŽAROVA 1976 Z. Važarova: *Slavjani i prabulgari (po dani na nekropolite ot VI—XI v. na teritorijata na Bulgarija) (Slawen und Protobulgaren nach Angaben aus den Gräberfeldern aus dem 6. bis II. Jahrhundert im Landesgebiet Bulgariens)* Sofia, 1976.
- VENDTOVÁ 1969 V. Vendtová: *Slovanské osídlení Pobedima a okolia*. SlovArch 17 (1969), 119–232.
- VINSKI 1970 Z. Vinski: *Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000*. in: 1. Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej. t. III. Warszawa 1965 (1970), 146–158.
- VINSKI 1977–78 Z. Vinski: *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji*. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 10–11 (1977–78), 143–208.
- VINSKI 1983 Z. Vinski: *Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien*. JbRGZM 30 (1983), 465–501.
- VINSKI 1985 Z. Vinski: *Marginalia už izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi (Marginalia zur Auswahl von karolingischen Waffen in Südosteuropa)*. Starohrvatska prosvjeta ser. III sv. 15 (1985), 61–117.
- WACHOWSKI 1981 K. Wachowski: *Ziemie Polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*. Przegląd Archeologiczny 29 (1981), 151–197.
- WERNER 1956 J. Werner: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München 1956.
- WERNER 1978–79 J. Werner: *Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija—Crkvina (Marienkirche)*. Schild von Steier (FS Modrijan, W.) 15–16 (1978–79), 227–237.
- WOLFRAM 1979 H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien—Köln—Garz, 1979.
- ZÁBOJNÍK 1978 J. Zábojník: *K vyskytu predmetov západného povodu na pohrebiskách z oslobia avarskej ríše v Dunajskej kotline*. SlovArch 26 (1978), 192–214.

Rövidítések:

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	JbÖÖMvereines	Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines (Linz)
Alba Regia	Alba Regia (Annales Musei Stephani Regis) (Székesfehérvár)	JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
AntHung	Antiquitas Hungarica (Budapest)	JbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
AntikTan	Antik Tanulmányok (Budapest)	MAGW	Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft (Wien)
ArchRozhl	Archeologické Rozhledy (Praha)	MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
ArchAustr	Archaeologia Austriaca (Wien)	MIA	Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR (Moskva)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)	MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)	MPrHistKomWien	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Wien)
ArchKorrbl	Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)	PamArch	Památky Archeologické (Praha)
Arrabona	Arrabona (A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve) (Győr)	RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)
AÚČSAV	Archeologický Ústav Československé Akademie Ved v Brně	RégTan	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
BékésMK	A Békés Megyei Múzeumok Évkönyve (Békéscsaba)	SbNárMúz	Sborník Národního Muzea (Praha)
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)	SCIV	Studii și Cercetări de Istorie Veche (București)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)	SlovArch	Slovenská Archeológia (Bratislava)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)	SomogyMúzKözl	A Somogy Megyei Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
DissPann	Dissertationes Pannoniae (Budapest)	SPFFBU	Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University. Rada Archeologicko-klasická (Brno)
EgriMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)	StudSlav	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Ethn	Ethnographia — Népélet (Budapest)		
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)		
FontArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)		
FuÖ	Fundberichte aus Österreich (Wien)		
GDV	Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit (Berlin)		

StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)		Közleményei (Veszprém)
StudCom	Studia Comitatus (Budapest)	WPZ	Wiener Prähistorische Zeitung (Wien)
StudZvesti	Studijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)	ZalaiGyűjt	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
SzekszárdMÉ	A Szekszárdi Múzeum Évkönyve (Szekszárd)	ZAM	Zeitschrift der Archäologie des Mittelalters (Köln—Bonn)
VeszprémMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok	ZbSlovNárMúz	Zborník Slovenského Národného Múzea (Bratislava)

Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc—Ófalu I—II.

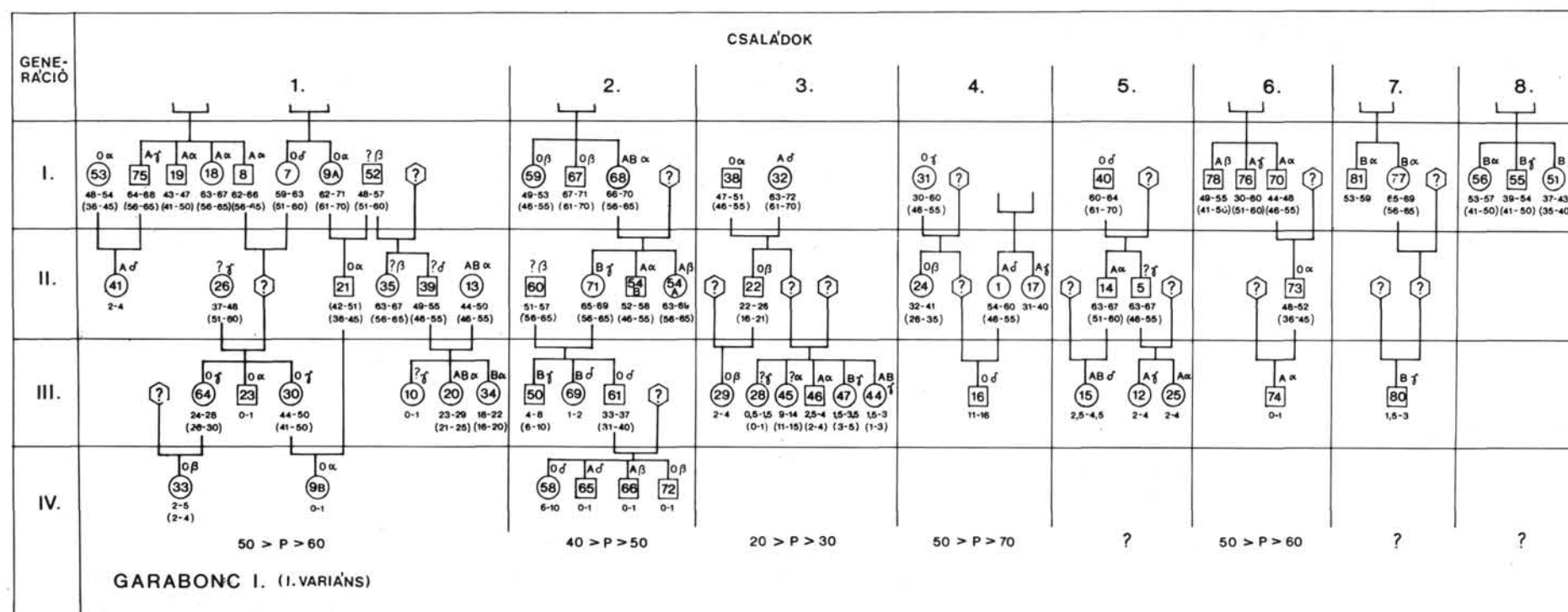
Die vorliegende Arbeit ist eine gekürzte, ungarische Variante der ausführlichen Bearbeitung, die unter dem Titel „Die Karolingerzeit im unteren Zalat. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I—II und Zalasabar-Dezsősziget“ (Hrsg. B. M. Szőke, K. Éry, R. Müller, L. Vándor. Antaeus, Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 21. Budapest 1992.) über die Gräberfelder Garabonc I und II veröffentlicht wurde.

Verfasser versucht durch eine, auf breiter kontextueller Basis durchgeführte, ausführliche typochronologische Analyse und auch die Ergebnisse der klassischen Anthropologie und der osteologischen Untersuchungen verwendend die gesellschaftlichen und ethnischen Verbindungen der Gemeinschaften von Garabonc zu rekonstruieren. Auf diesem Grund ist das Volk des Gräberfeldes Garabonc I für eine, ursprünglich im

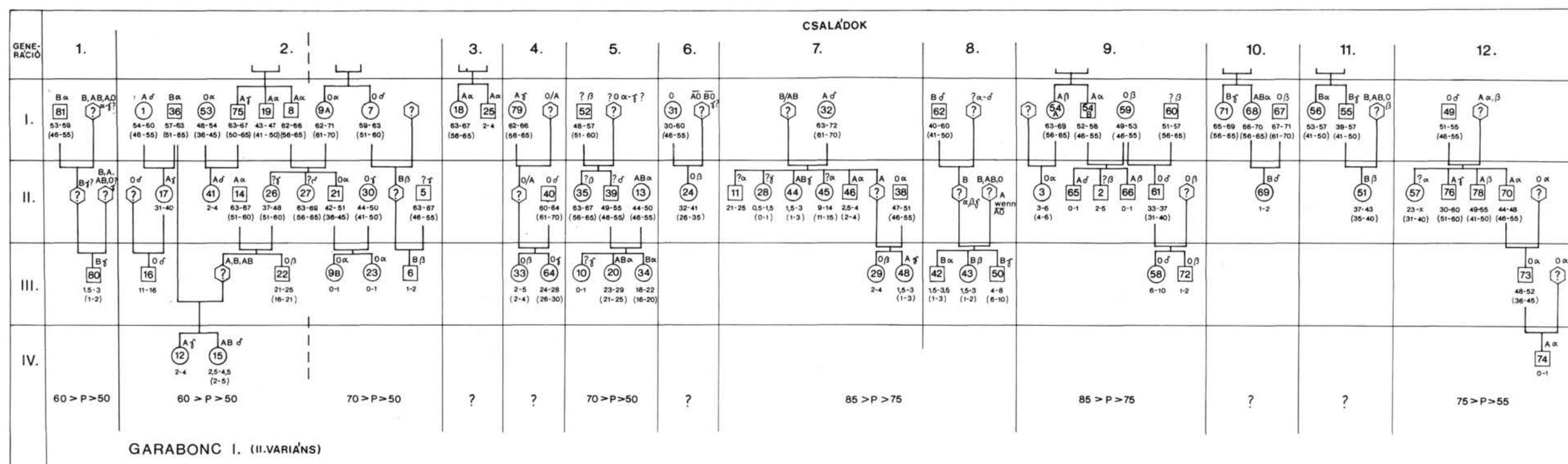
Militärdienst stehende, zum Gefolge von Pribina gehörende Gemeinschaft zu halten, der auch südslawisch-bulgarische und wenige westslawische, mährische Elemente angehörten. Zugleich kann die Funktion der Gemeinschaft von Garabonc II archäologisch nicht rekonstruiert werden und auch anthropologisch können ihre Mitglieder an die bekannten Serien des Karpatenbeckens nicht geknüpft werden. Aufgrund der Bestattungssitten und des archäologischen Fundmaterials passt sie aber in die karolingerzeitliche Bevölkerung Pannoniens gut ein.

Der Belegungsablauf des Gräberfeldes Garabonc I ist von Anfang der 840er Jahren an bis 880—885, eventuell bis 890, während der des Gräberfeldes Garabonc II von den 840er Jahren an bis 890—895, vielleicht bis 900—905 zu bestimmen.

Szőke Béla Miklós

1. kép: Garabonc-Ófalu I temető családfáinak rekonstrukciója (I. variáns)
Stammbäume der Familien von Garabonc-Ófalu I (Variante I).

2. kép: Garabonc-Ófalu I temető családfáinak rekonstrukciója (II. variáns)
Stammbäume der Familien von Garabonc-Ófalu I (Variante II).

GENE-RÁCIÓ	CSALÁDOK				
	1.	2.	3.	4.	5.
I.					
II.					
III.					
	80 > P > 70	80 > P > 70	60 > P > 70	95 > P > 90	50 > P > 70
	GARABONC II. (I.VARIÁNS)				

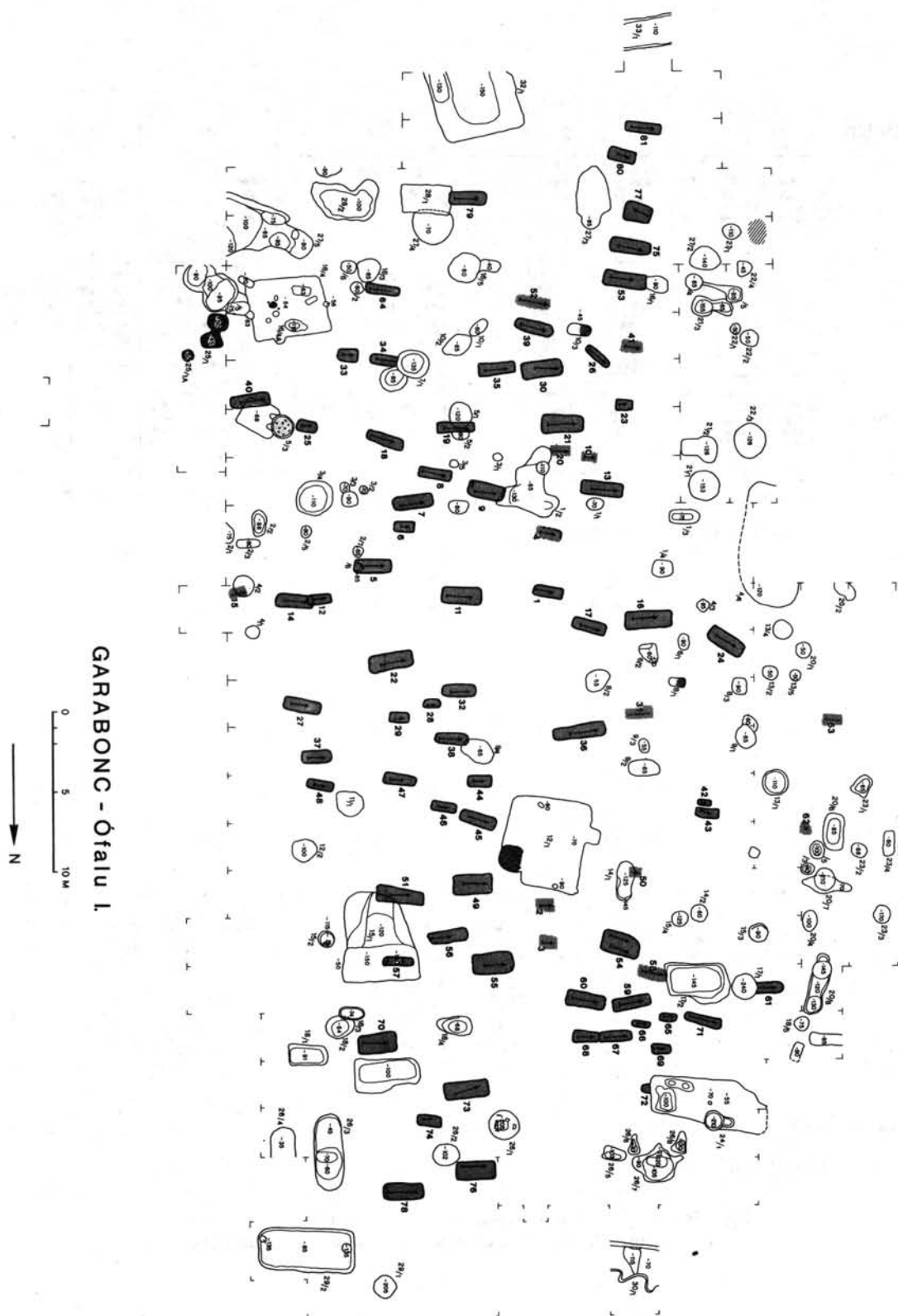
3. kép: Garabonc-Ófalu II temető családfáinak rekonstrukciója (I. variáns)

Stammbäume der Familien von Garabonc-Ófalu II (Variante I).

GENE-RÁCIÓ	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
I.							
II.							
III.							
	55 > P > 35	90 > P > 70	90 > P > 70	60 > P > 50	60 > P > 50	90 > P > 70	90 > P > 70
	GARABONC II. (II.VARIÁNS)						

4. kép: Garabonc-Ófalu II temető családfáinak rekonstrukciója (II. variáns)

Stammbäume der Familien von Garabonc-Ófalu II (Variante II).

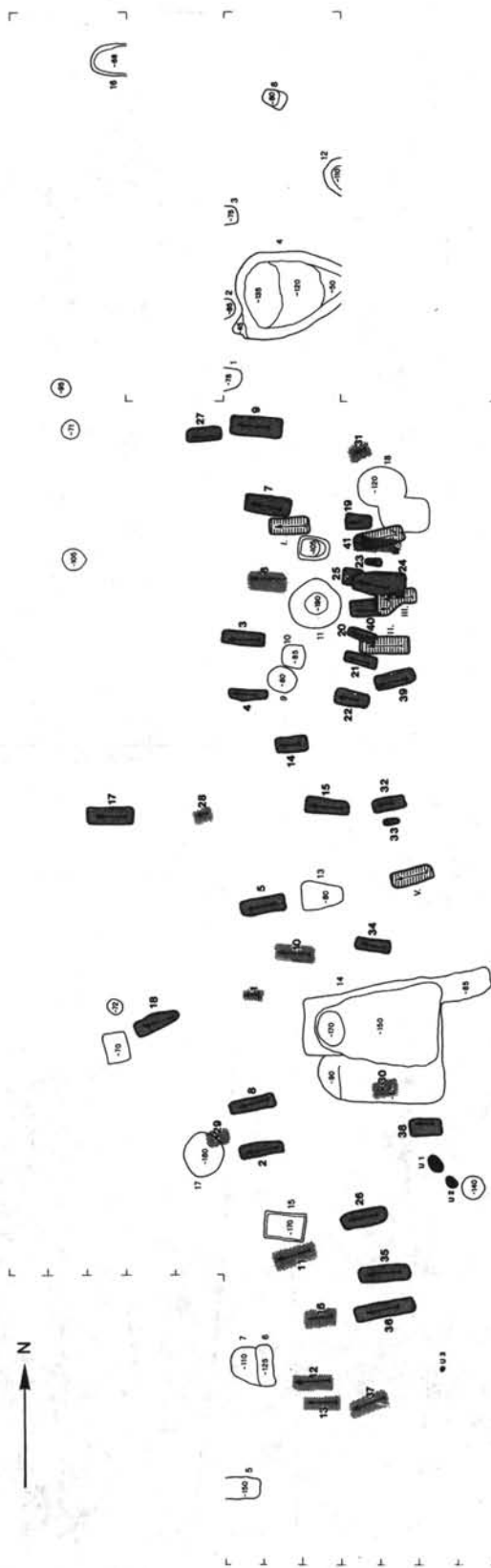

5. kép: Garabonc-Ófalu I temető térképe.
Lageplan des Gräberfeldes I von Garabonc-Ófalu.

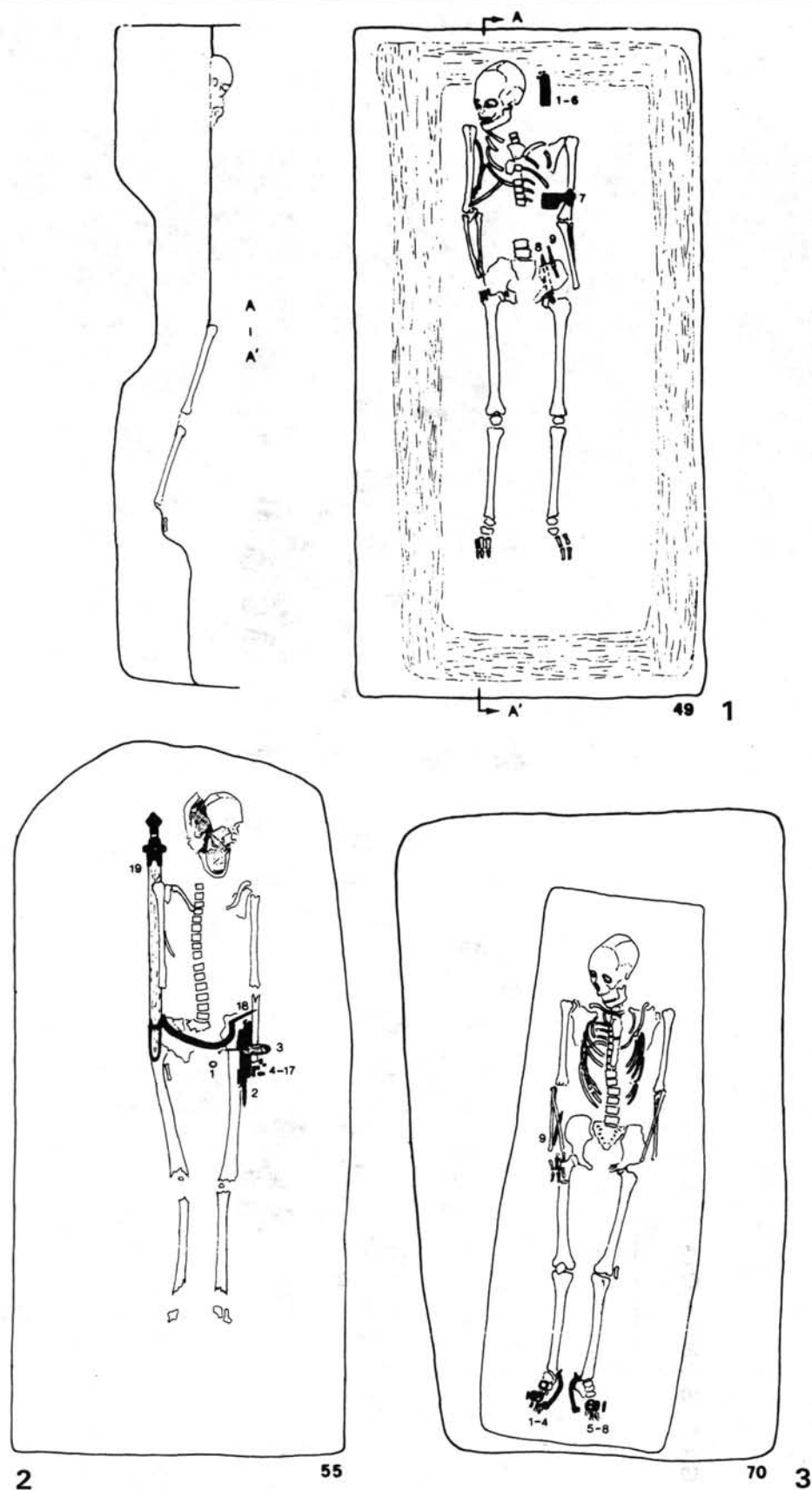
GARABONC - Ófalu II.

0 5 10 M

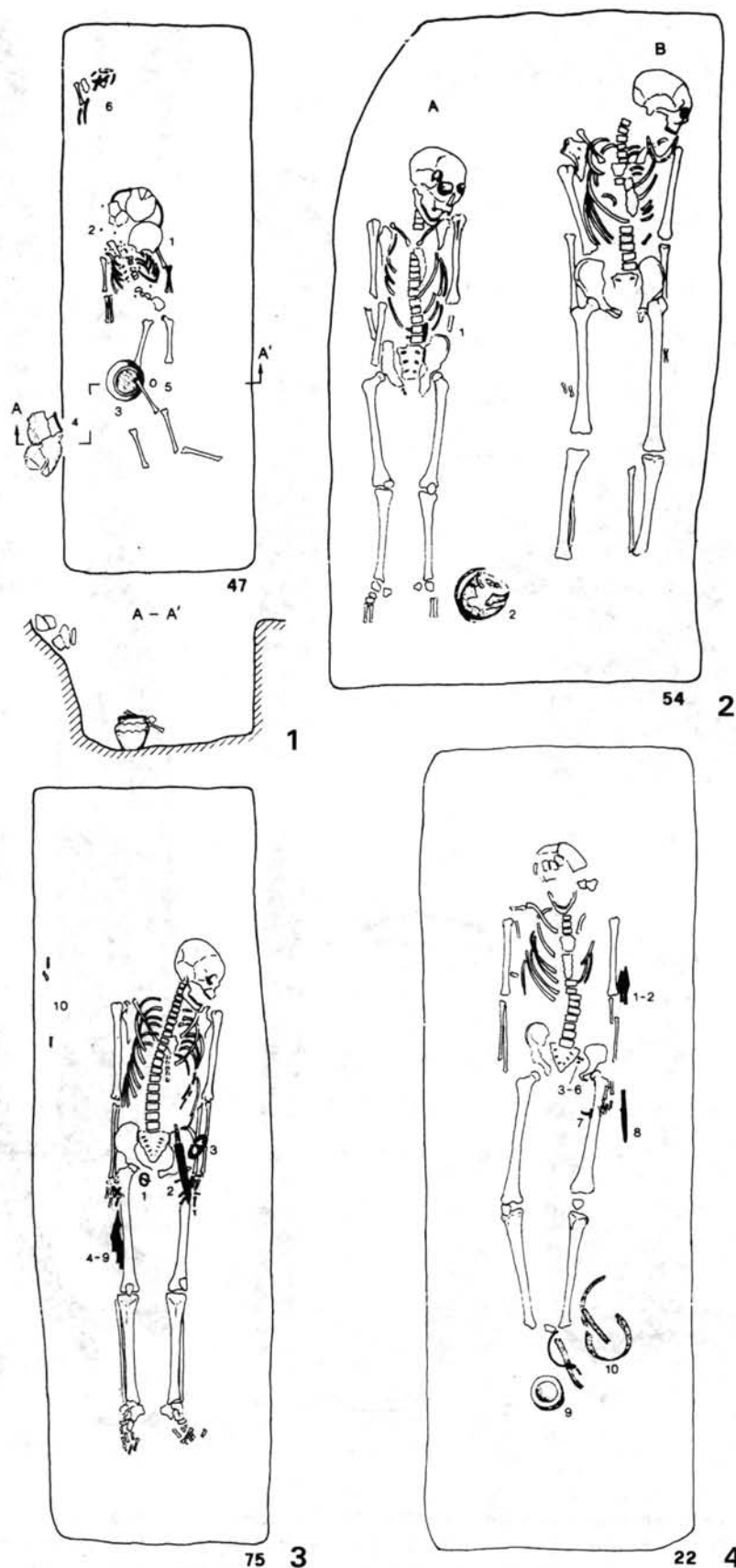
N

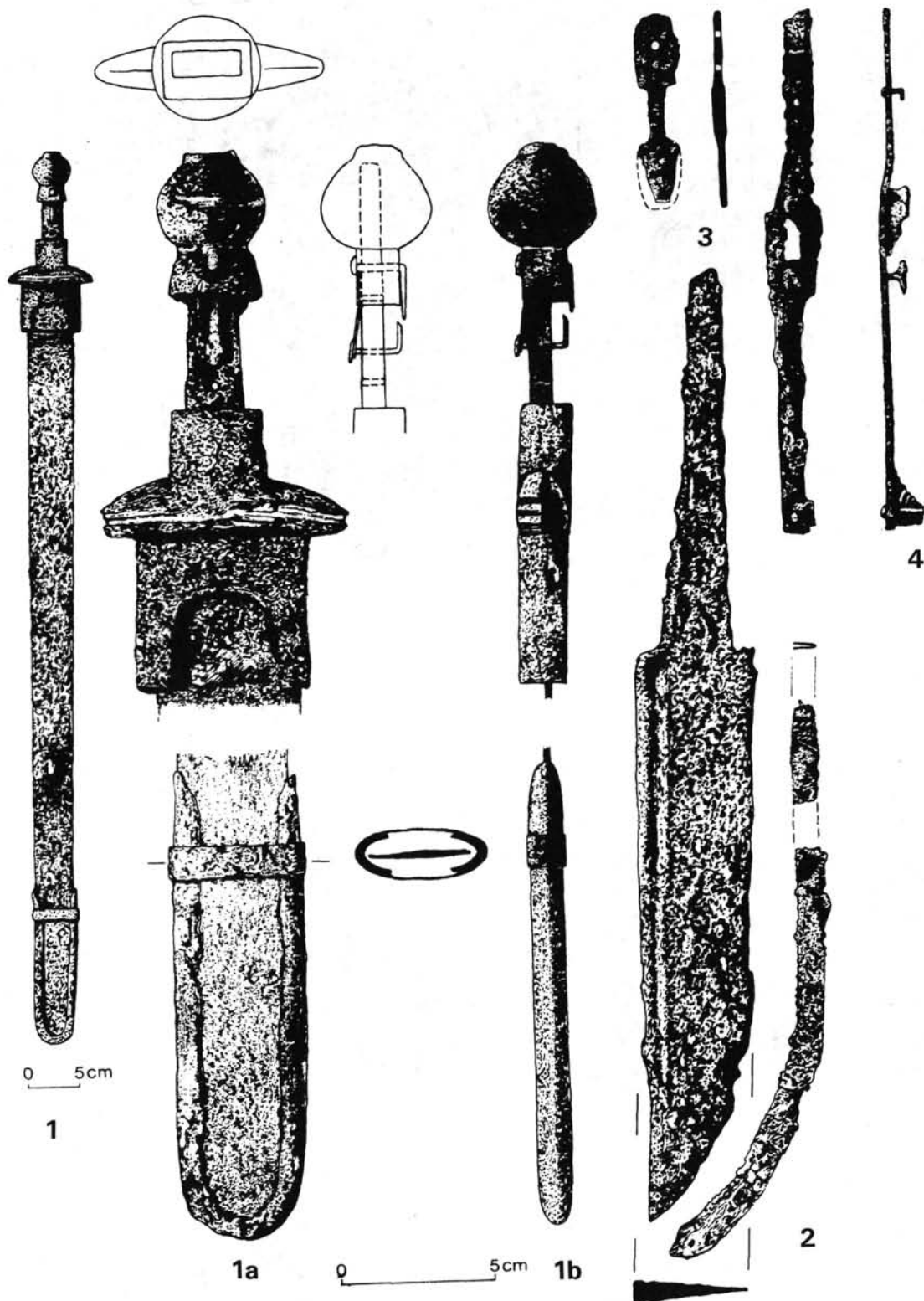
6. kép: Garabonc-Ófalu II temető térképe.
Lageplan des Gräberfeldes II von Garabonc-Ófalu.

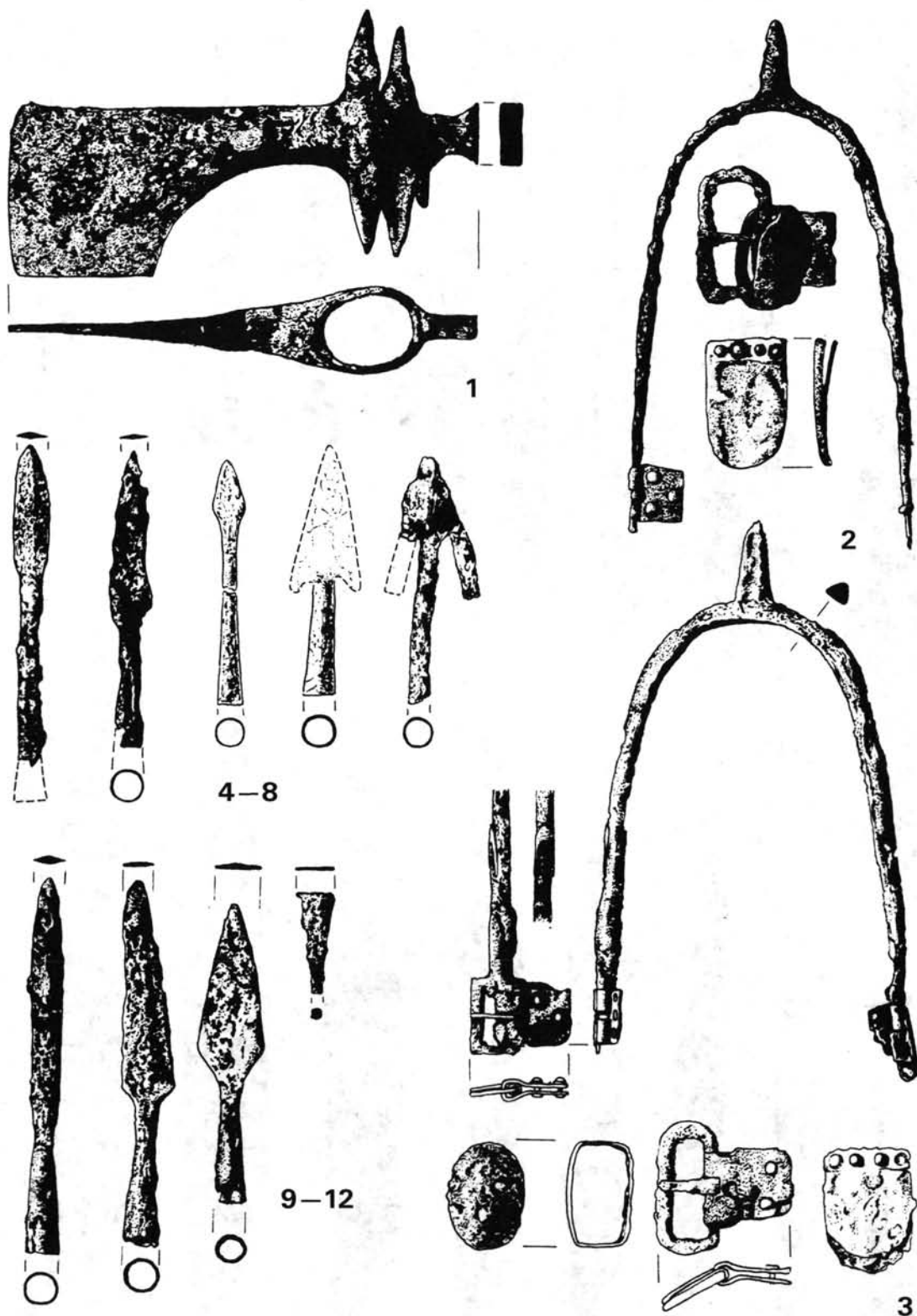
7. kép: Fegyveres sírok Garabonc-Ófalu I temetőből. 1: 49. sír, 2: 55. sír, 3: 70. sír
Waffengräber aus dem Gräberfeld I von Garabonc-Ófalu. 1: Grab 49, 2: Grab 55, 3: Grab 70.

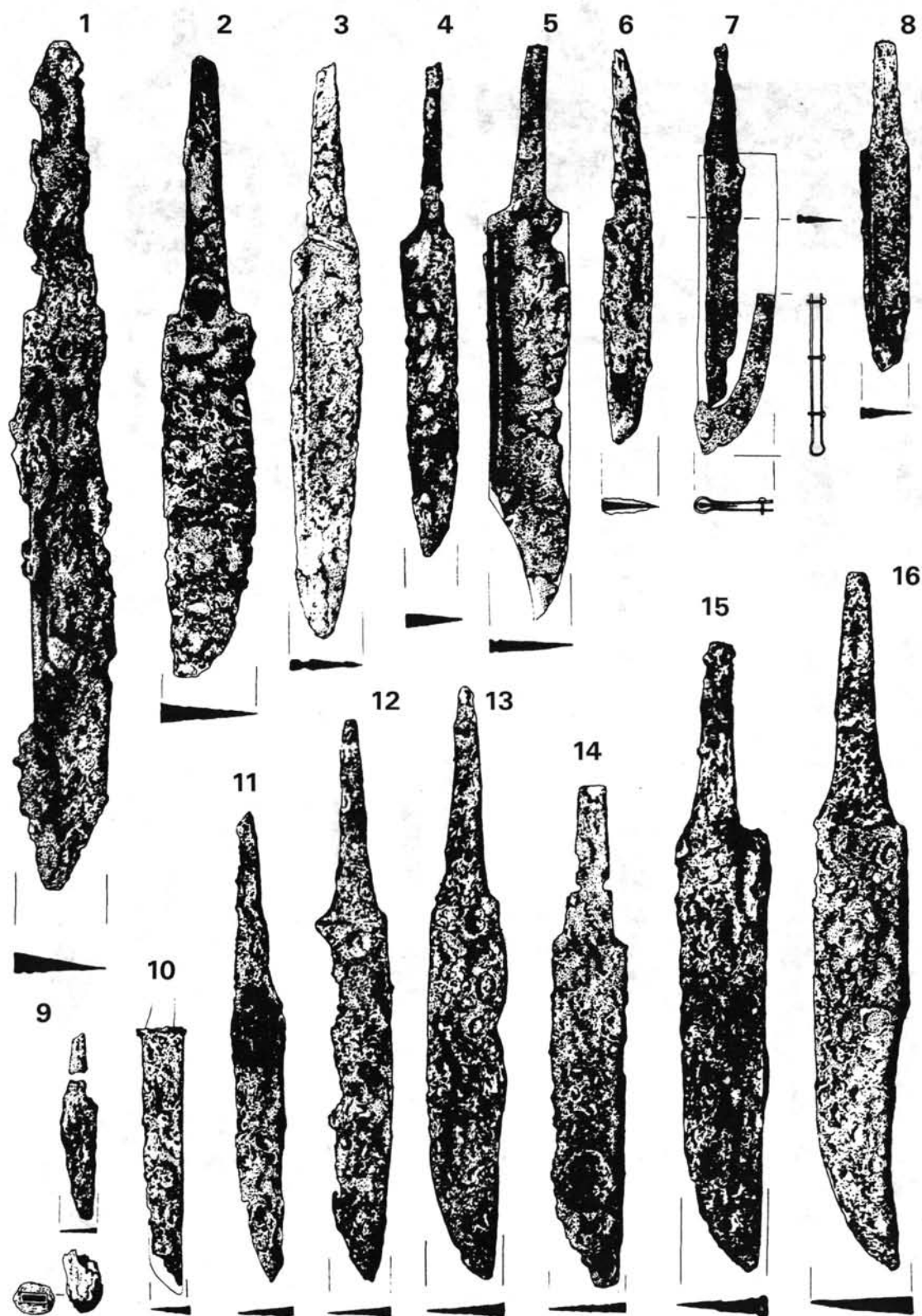
8. kép: Fegyveres, kettős és gyermeksír Garabonc-Ófalu I temetőből. 1: 47. sír, 2: 54. sír, 3: 75. sír, 4: 22. sír
Waffen-, Doppel- und Kindegräber aus dem Gräberfeld I von Garabonc-Ófalu. 1: Grab 47, 2: Grab 54, 3: Grab 75, 4: Grab 22.

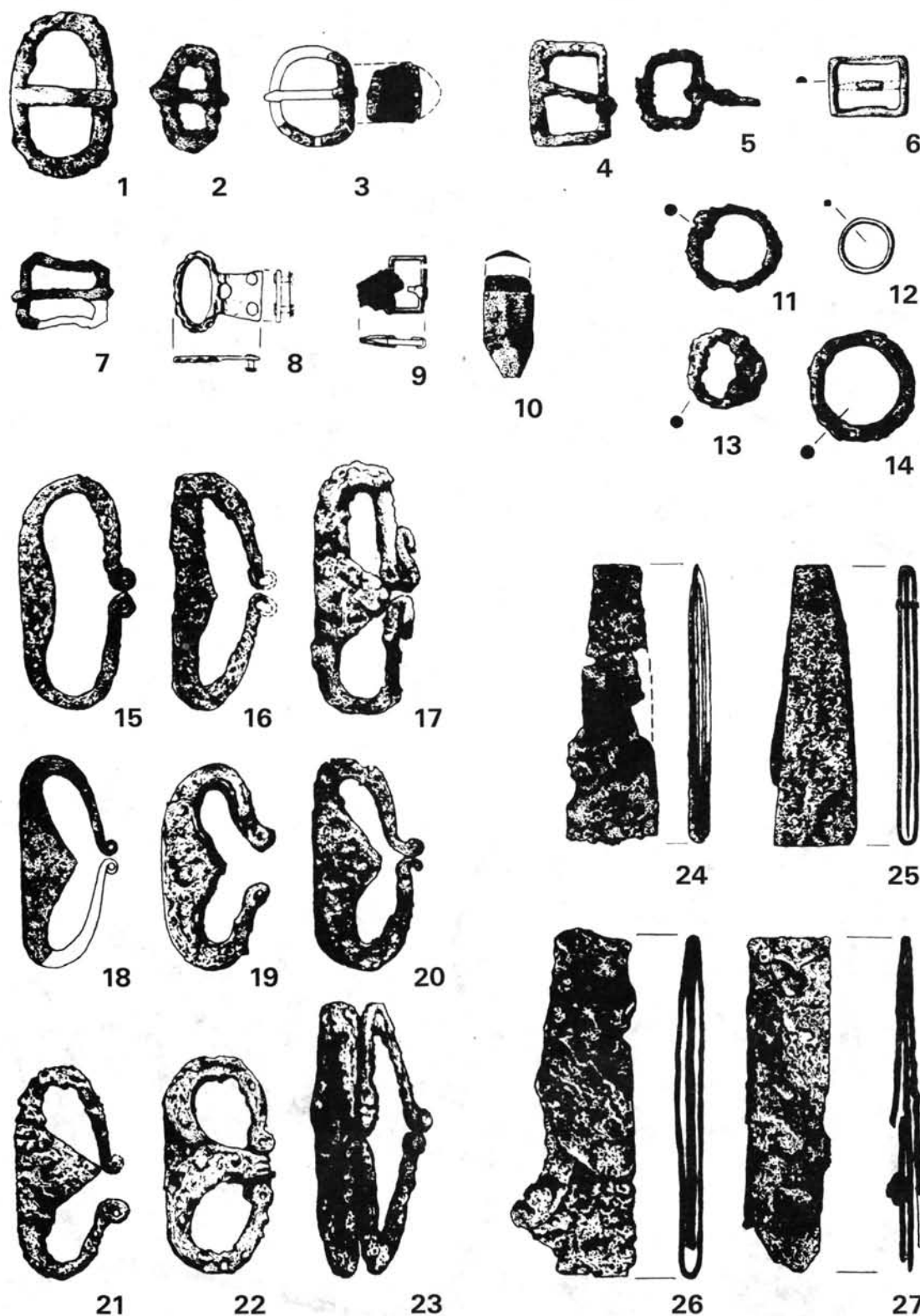
9. kép: Fegyverek, kés/tarsolyfüggesztő és -zár Garabonc-Ófalu I–II temetőből. 1, 1a–b: Kétélű bizánci kard az I 55. sírból, 2: Harci kés (sax) balti szerkezetű késtokban az I 55. sírból, 3: tarsolyzár (?) a II 36. sírból, 4: kés/tarsolyfüggesztő az I 49. sírből. Waffen, Abhänger und Verschluss der Messerscheide und/oder des Beutels von Garabonc-Ófalu I–II 1, 1a–b: Zweischnediges byzantinisches Schwert aus Grab I 55, 2: Sax in einer Scheide sog. baltischer Konstruktion aus Grab I 55, 3: Eiserner Beutelsverschluss aus Grab II 36, 4: Messerscheide- oder Beutelsgehänge aus Eisenblech aus Grab I 49.

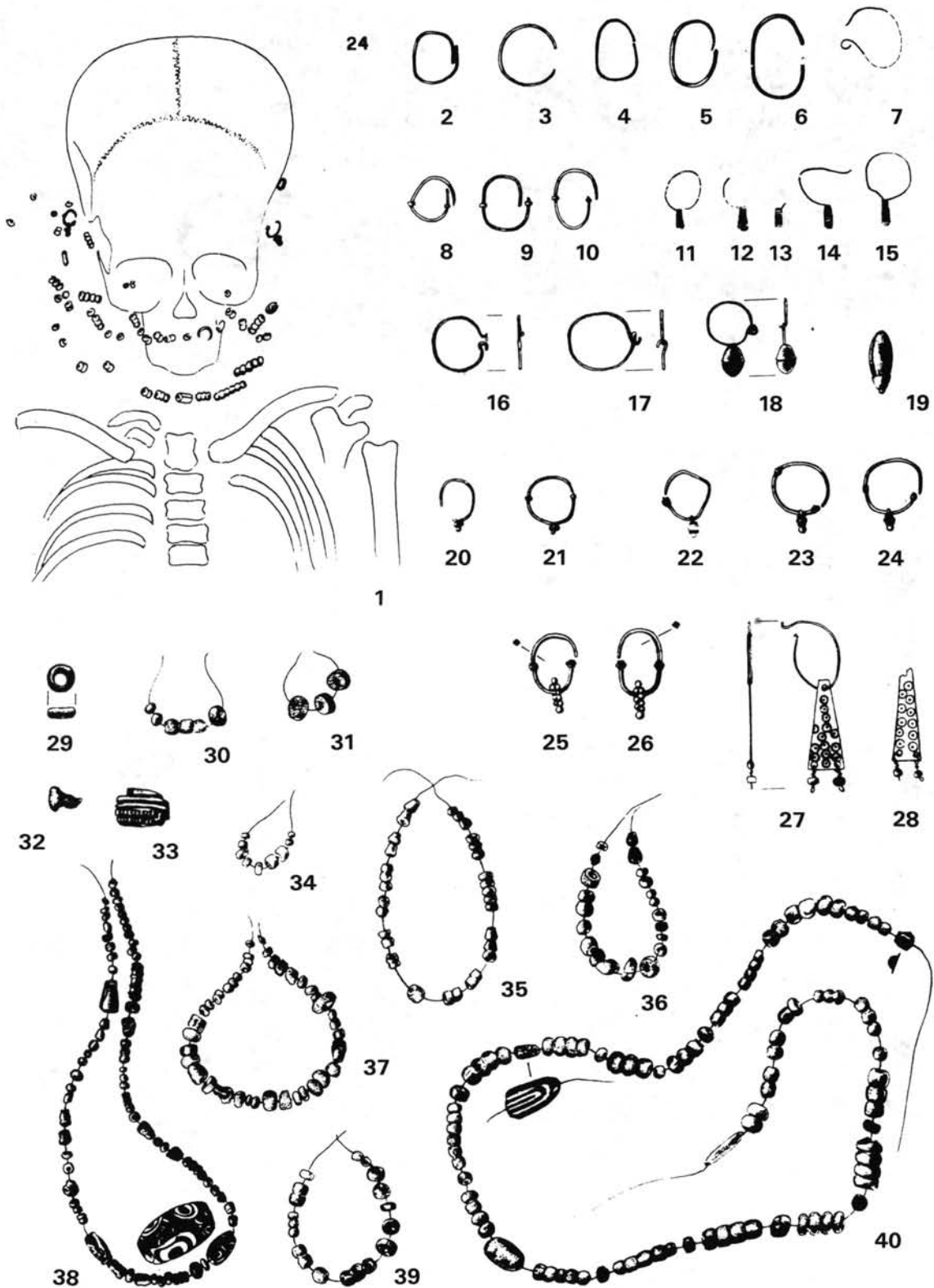
10. kép: Fegyverek és sarkantyúgarnitúra Garabonc-Ófalu I–II temetőből. 1: Harci balta az I 49. sírból, 2–3: Csatos felerősítésű sarkantyúpár és a sarkantyúszíjzart fém alkatrészei (csat, szíjvég, bújrató) az I 70. sírból, 4–9: Köpűs nyílhegyek az I 75. sírből, 10–11: Köpűs nyílhegyek az I 22. sírből, 12: Törött végű nyílhegy az I 37. sírből.
Waffen und Sporen garnitur von Garabonc I–II. 1: Bartaxt aus Grab I 49, 2–3: Schnallenösensporen garnitur mit Metallbestandteilen des Sporenriemens (Schnalle, Schieber und Riemenzunge) aus Grab I 70, 4–9: Tüllenpfeilspitzen aus Grab I 75, 10–11: Tüllenpfeilspitze aus Grab I 22, 12: Pfeilspitze mit abgebrochenem Ende aus Grab I 37.

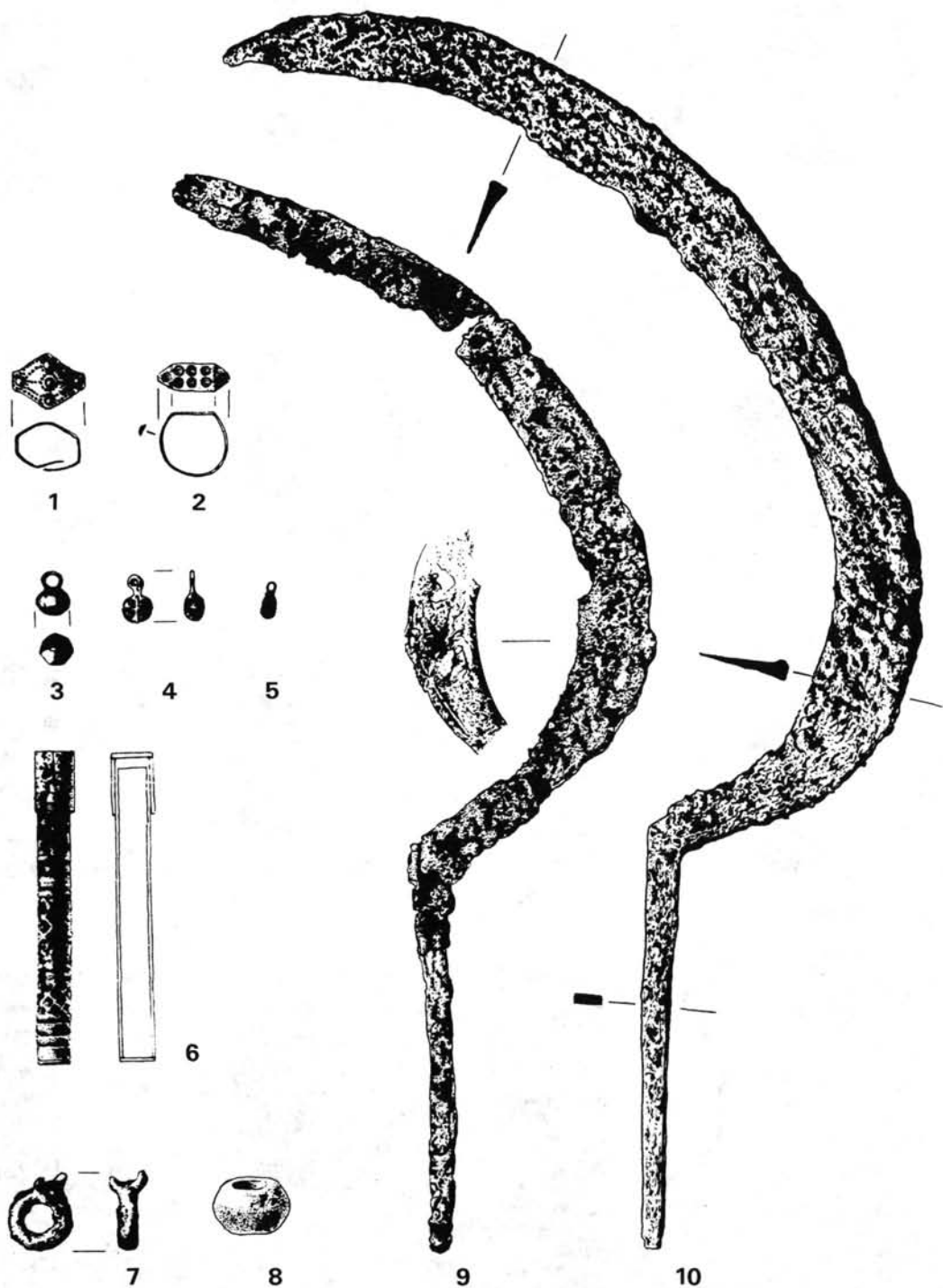
1. kép: Kések Garabonc I–II temetőből. 1: I 75. sír, 2: I 76. sír, 3: I 5. sír, 4: I 73. sír, 5: II 7. sír, 6: I 53. sír, 7: II 15. sír, 8: I 35. sír, 9: II 14. sír, 10: I 56. sír, 11: II 12. sír, 12: II 10. sír, 13: I 78. sír, 14: Szórvány a II 5–6 sírok között, 15: I 81. sír, 16: I 60. sír.
Messer aus Gräber von Garabonc I–II. 1: Grab I 75, 2: Grab I 76, 3: Grab I 5, 4: Grab I 73, 5: Grab II 7, 6: Grab I 53, 7: Grab II 15, 8: Grab I 35, 9: Grab II 14, 10: Grab I 56, 11: Grab II 12, 12: Grab II 10, 13: Grab I 78, 14: Streufund zwischen den Gräbern II 5 und 6, 15: Grab I 81, 16: Grab I 60.

12. kép: A férfiviselet tartozékai Garabonc I—II temetőből. 1—9: Vas- és bronzcsatok: 1: I 75. sír, 2: I 16. sír, 3: I 52. sír, 4: I 8. sír, 5: II 24. sír, 6: II 6. sír, 7: II 35. sír, 8: I 21. sír, 9: I 36. sír; 10: Vas szíjvég: II 15. sír; 11—14: Vas- és bronzkarikák: 11: II 6. sír, 12: I 55. sír, 13: I 16. sír, 14: I 81. sír; 15—23: Vas tűzcsíholók: 15: II 18. sír, 16: I 76. sír, 17: I 75. sír, 18: II 12. sír, 19: I 38. sír, 20: I 81. sír, 21: I 55. sír, 22: I 73. sír, 23: I 60. sír; 24—27: Borotvák: 24: II 3. sír, 25: II 15. sír, 26: I 55. sír, 27: I 49. sír.
Zubehören der Männertracht von Garabonc I—II. 1—9: Eisen- und Bronzeschnallen: 1: Grab I 75, 2: Grab I 16, 3: Grab I 52, 4: Grab I 8, 5: Grab II 24, 6: Grab II 6, 7: Grab II 35, 8: Grab I 21, 9: Grab I 36; 10: Riemenzunge aus Eisen: Grab II 15; 11—14: Eisen- und Bronzeringe: 11: Grab II 6, 12: Grab I 55, 13: Grab I 16, 14: Grab I 81; 15—23: Feuerstahl: 15: Grab II 18, 16: Grab I 76, 17: Grab I 75, 18: Grab II 12, 19: Grab I 38, 20: Grab I 81, 21: Grab I 55, 22: Grab I 73, 23: Grab I 60; 24—27: Klappmesser: 24: Grab II 3, 25: Grab II 15, 26: Grab I 55, 27: Grab I 49.

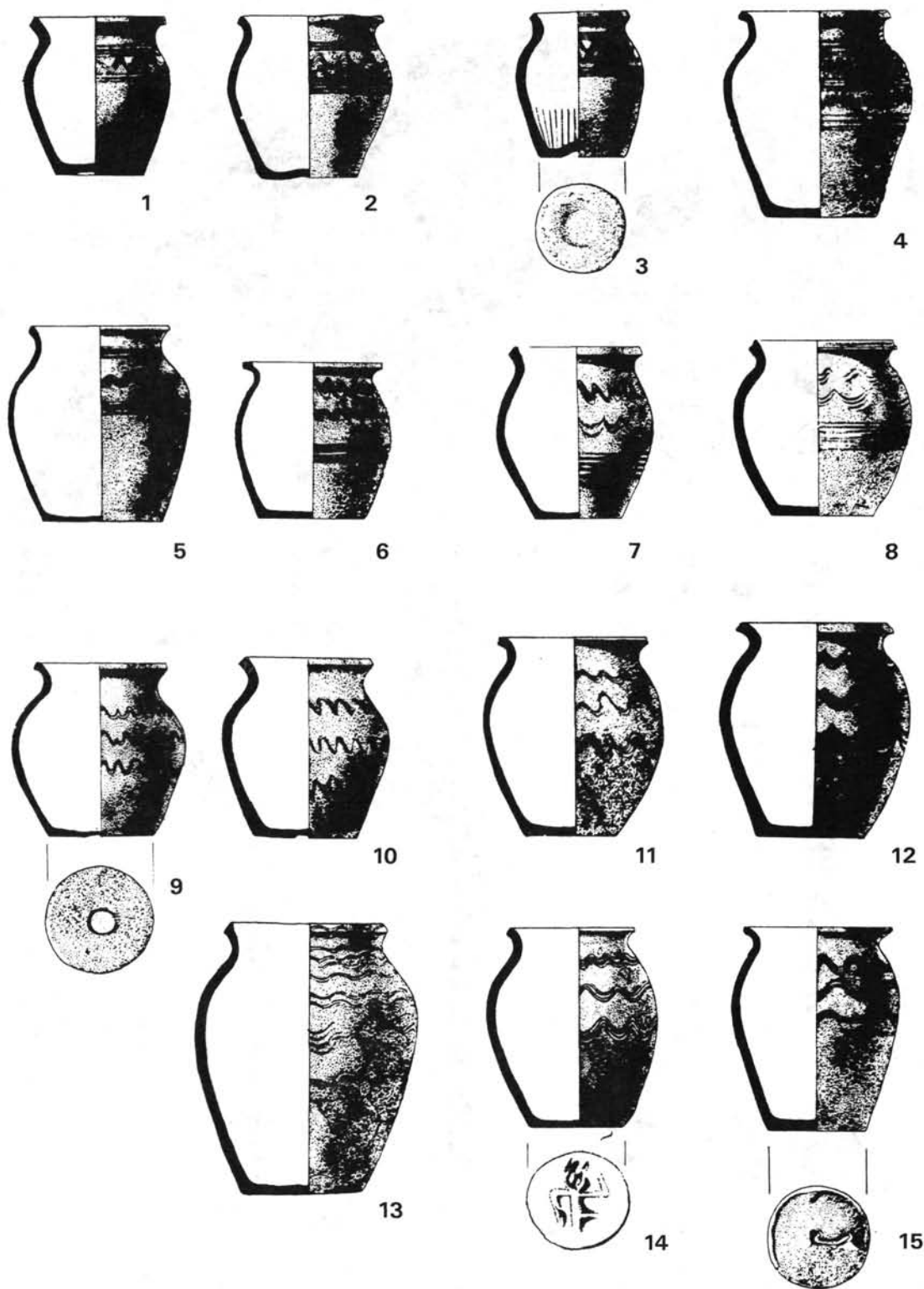

13. kép: Női ékszerek Garabonc I–II temetőből. 1: Az I 24. női sír részletrajza; 2–6: egyszerű, nyitott végű fülkarika: 2: I 69. sír, 3: II 4. sír, 4: I 41. sír, 5: II 26. sír, 6: II 21. sír; 7: pödrott végű fülkarika (?): I 44. sír; 8–10: Kétpántos fülkarika: 8: I 56. sír, 9: I 69. sír, 10: II 14. sír; 11–15: Lefelé szélesedő spirálcsongyos fülkarika: 11: I 48. sír, 12–15: I 37. sír; 16: Hurkos-kampós záródású fülkarika: II 5. sír; 17–18: Lemezgyöngyös, hurkos-kampós záródású fülkarika: I 35. sír; 19: Csepp alakú lemezgyöngy fülkáról: I 1. sír; 20–26: Egyszerű és kétoldalas szőlőfürtcsüngős fülkarika: 20: I 9. sír, 21: I 13. sír, 22: I 68. sír, 23–24: I 24. sír, 25–26: II 13. sír, 27–28: Trapéz alakú lemezcsüngős fülkarika: I 30. sír, 29–40: Gyöngysorok: 29: II 4. sír, 30: I 69. sír, 31: I 44. sír, 32–33: II 26. sír, 34: I 57. sír, 35: II 38. sír, 36: I 1. sír, 37: II 14. sír, 38: I 47. sír, 39: I 13. sír, 40: I 24. sír.

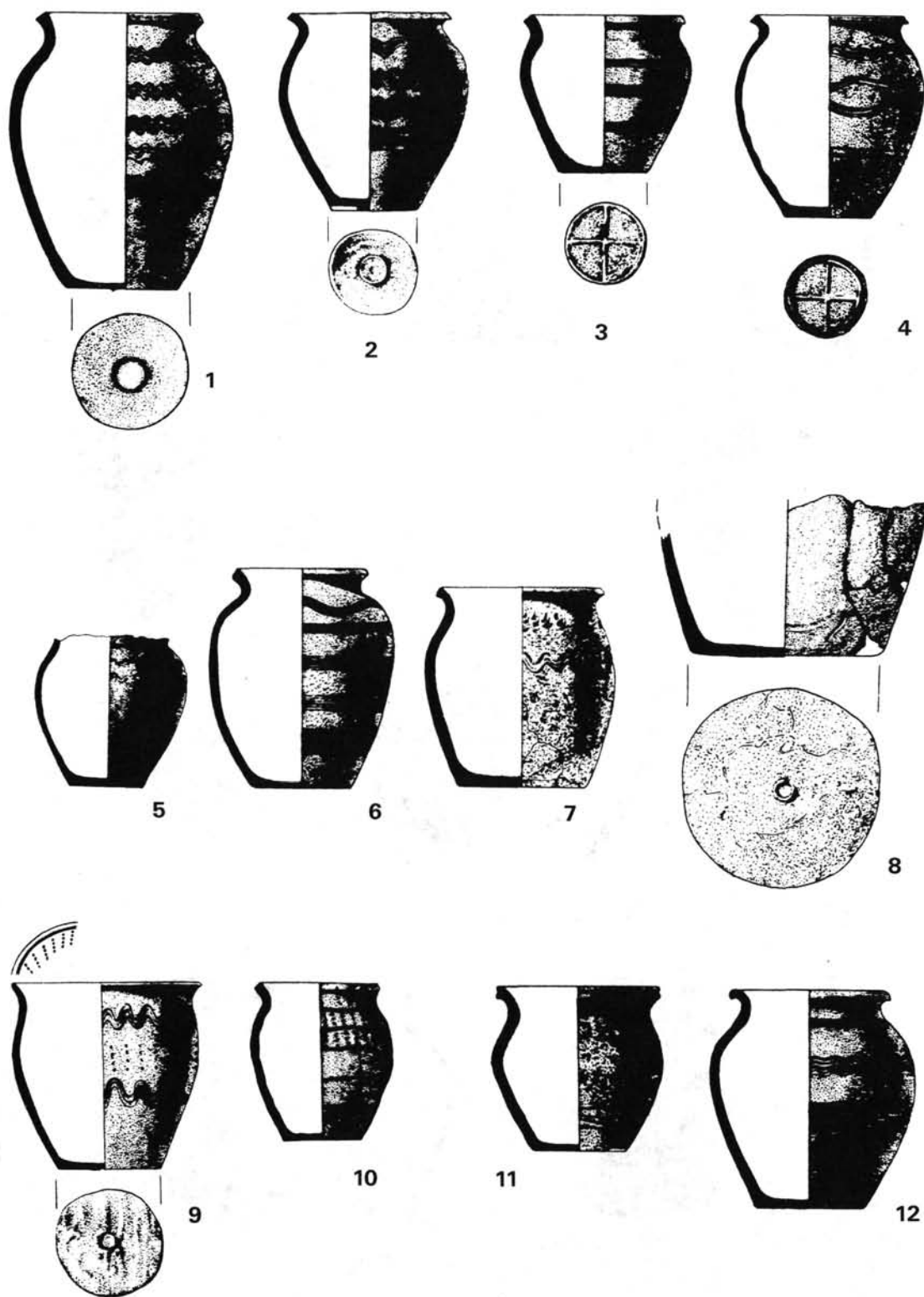
14. kép: Ékszerek és használati eszközök Garabonc I—II temetőből. 1—2: Bronz lemezgyűrűk: 1: I 16. sír, 2: I 41. sír; 3—5: Ólom- és bronzgombok: 3: I 16. sír, 4: II 38. sír, 5: I 47. sír; 6: Vaslemez tűtartó: I 1. sír; 7: Vaslánc: I 35. sír; 8: Orsógomb: II 14. sír; 9—10: Sarlók: 9: I 9. sír, 10: I 55. sír.

Schmuck und Gebrauchsgegenstände aus Gräbern von Garabonc I—II. 1—2: Bandfingerringe aus Bronze: 1: Grab I 16, 2: Grab I 41; 3—5: Knöpfe aus Blei und Bronze: 3: Grab I 16, 4: Grab II 38, 5: Grab. I 47; 6: Nadelbüchse aus Eisenblech: Grab I 1; 7: Eisenkette: Grab I 25; 8: Spinnwirtel: Grab II 14; 9—10: Sichel: 9: Grab I 9, 10: Grab I 55.

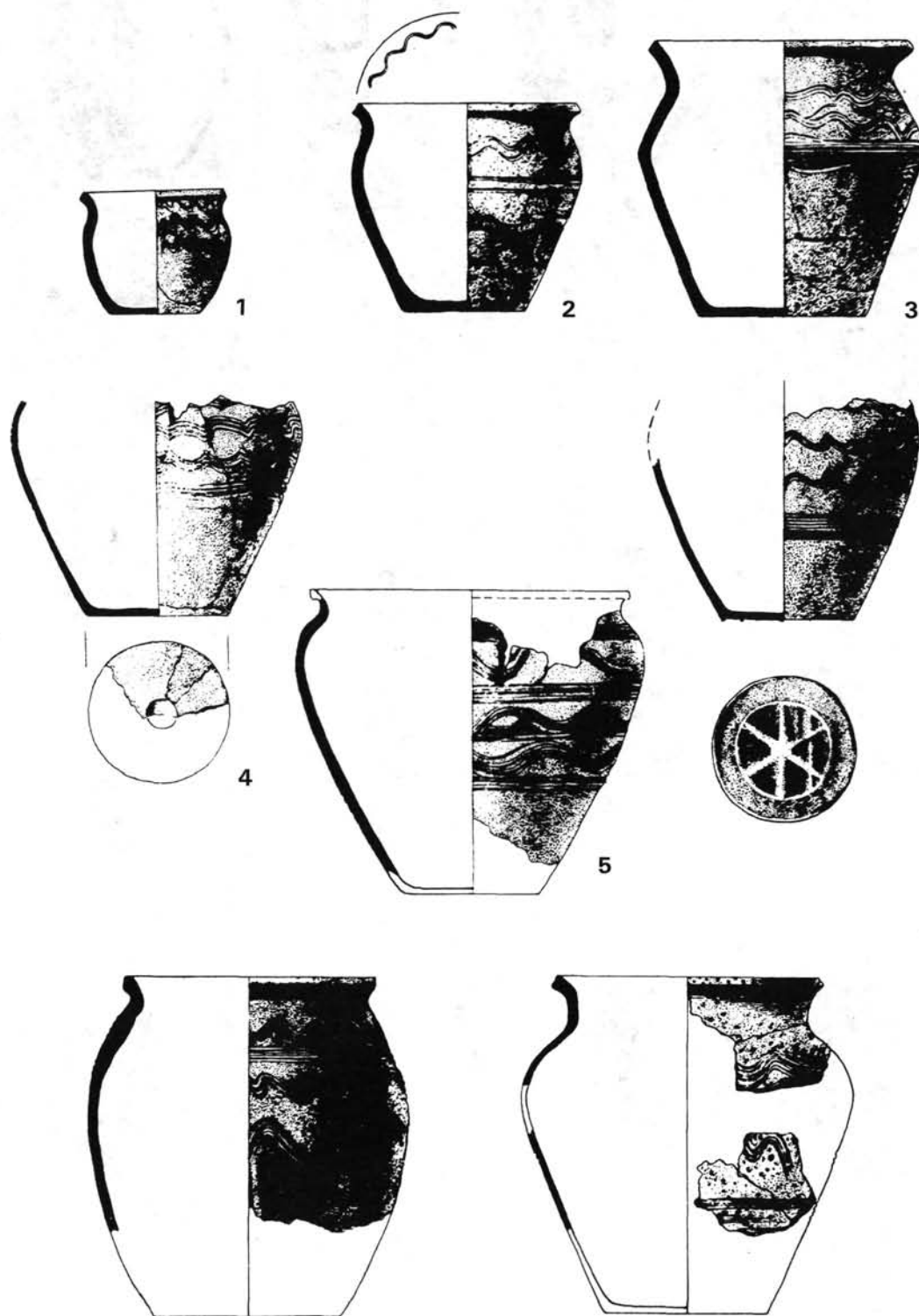
15. kép: Edények Garabonc I—II temetőből. 1: I 53. sír, 2: I 13. sír, 3: I 36. sír, 4: I 47. sír, 5: II 12. sír, 6: II 4. sír, 7: II 27. sír, 8: I 22. sír, 9: II 36. sír, 10: II 14. sír, 11: I 44. sír, 12: I 46. sír, 13: I 21. sír, 14: I 41. sír, 15: I 67. sír.

Gefässe aus Gräbern von Garabonc I—II. 1: Grab I 53, 2: Grab I 13, 3: Grab I 36, 4: Grab I 47, 5: Grab II 12, 6: Grab II 4, 7: Grab II 27, 8: Grab I 22, 9: Grab II 36, 10: Grab II 14, 11: Grab I 44, 12: Grab I 46, 13: Grab I 21, 14: Grab I 41, 15: Grab I 67.

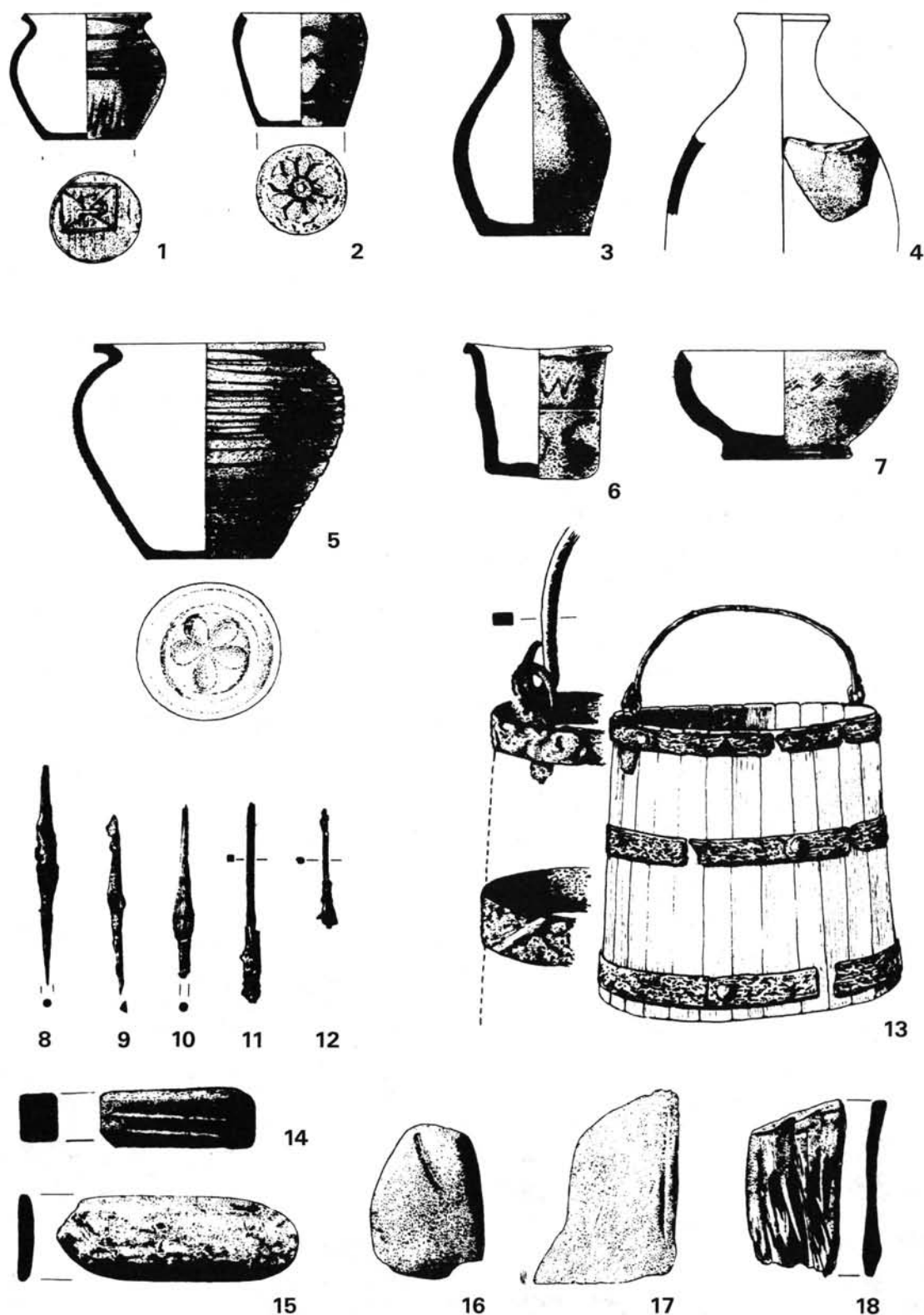
16. kép: Edények Garabonc I—II temetőből. 1—2: I 12. sír, 3: II 30. sír, 4: II 7. sír, 5: I 15. sír, 6: I 1. sír, 7: I 35. sír, 8: I 36. sír, 9: I 32. sír, 10: I 21. sír, 11: II 21. sír, 12: I 44. sír.

Gefässe aus Gräbern von Garabonc I—II. 1—2: Grab I 12, 3: Grab II 30, 4: Grab II 7, 5: Grab I 15, 6: Grab I 1, 7: Grab I 35, 8: Grab I 36, 9: Grab I 32, 10: Grab I 21, 11: Grab II 21, 12: Grab I 44.

17. kép: Edények Garabonc I–II temetőből. 1: I 46. sír, 2: I 47. sír, 3: I 36. sír, 4: I 14. sír, 5: II 18. sír, 6: I 80. sír, 7: I 48. sír, 8: II 12. sír.

Gefässe aus Gräbern von Garabonc I–II. 1: Grab I 46, 2: Grab I 47, 3: Grab I 36, 4: Grab I 14, 5: Grab II 18, 6: Grab I 80, 7: Grab I 48, 8: Grab II 12.

18. kép: Edények és használati tárgyak Garabonc I—II temetőből. 1—7: Egyedi edényformák: 1: I 69. sír, 2: II 32. sír, 3: II 14. sír, 4: I 37. sír, 5: I 59. sír, 6: I 23. sír, 7: I 61. sír; 8—12: Vasárok: 8: I 81. sír, 9: I 12. sír, 10: I 55. sír, 11—12: I 49. sír; 13: Vaspántos favödör: I 22. sír; 14—18: Fenőkövek: 14: I 55. sír, 15: I 81. sír, 16: II 18. sír, 17: I 16. sír, 18: II 15. sír.

Gefässe und Gebrauchsgegenstände aus Gräbern von Garabonc I—II. 1—7: Einzelne Gefässformen: 1: Grab I 69, 2: Grab II 32, 3: Grab II 14, 4: Grab I 37, 5: Grab I 59, 6: Grab I 23, 7: Grab I 61; 8—12: Eisenpfrieme: 8: Grab I 81, 9: Grab I 12, 10: Grab I 55, 11—12: Grab I 49; 13: Daubeneimer mit Eisenreifen: Grab I 22; 14—18: Schleifsteine: 14: Grab I 55, 15: Grab I 81, 16: Grab II 18, 17: Grab I 16, 18: Grab II 15.

Szerkesztőség: 8900 Zalaegerszeg, Batthyány út 2.
Telefon: (92) 311-455, 314-537
HU—ISSN 0238—5139

Zalai Nyomda Rt. 93 3568 o

Tördelés: **cg**compugraphic Integrator Series rendszeren
Felelős vezető: Somogyi Tibor ügyvezető igazgató

